

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

HISTORIA

1985

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR-ŞEF: Prof. A. NEGUCIOIU

REDACTORI-ŞEFI ADJUNCŢI: Prof. A. PAL, conf. N. EDROIU, conf. L. GHERGARI

**COMITETUL DE REDACŢIE ISTORIE: Prof. C. MUREŞAN (redactor responsabil),
acad. prof. Şt. PASCU, prof. P. TEODOR, conf. A. MAGYARI, conf. T.
PAVEL (secretar de redacţie)**

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

Redacția : 3400 CLUJ-NAPOCA str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 61 01

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE

Congresul al XIII-lea al P.C.R., moment de importanță majoră în devenirea istorică a poporului român ● Le XIII ^{ème} Congrès du Parti Communiste Roumain, moment d'importance majeure dans le développement historique du peuple roumain . . .	3
V. CIOBANU, N. EDROIU, Les Pays Roumains et la Pologne face a la „Question ottomane” au XVII ^e siècle (Considérations générales) ● Țările Române și Polonia față de problema otomană în sec. XVII	8
I. LUMPERDEAN, Considerații asupra mișcărilor sociale din zona Bistriței și Năsăudului în secolul al XVIII-lea ● Considerations on the 18 th century social movements in the Bistrița and Năsăud area	19
I. I. MÂRZA, Ideea de educație în concepția unor reprezentanți ai „Școlii ardelenne” ● L'idée d'éducation dans la conception de certains representants de l'„Ecole Transylvaine”	30
GH. IANCU, G. NEAMȚU, Contribuții documentare cu privire la organizarea și inaugurarea Universității românești din Cluj (1919—1920) ● Documentary Contributions Concerning the Organization and the Inauguration of the Romanian University in Cluj (1919—1920)	39
Ă. ZUB, Preocupări de istoria culturii în România interbelică ● Préoccupations d'histoire de la culture en Roumanie dans l'entre deux guerres	40
M. ȘTIRBAN, Probleme agrar țărănești în doctrinele economice și legiuirile de reformă agrară din 1918—1921 și 1945 (II) ● Problèmes agraire-paysans dans les doctrines économiques et les lois des réformes de 1918—1921 et de 1945 (II)	60
V. VESA, Considerații asupra formelor de manifestare și trăsăturilor rezistenței antifasciste românești ● Considerations on the Forms of Manifestation and of the Characteristics of the Romanian Antifascist Resistance	72
In memoriam	
Profesorul Hadrian Daicovicu (N. EDROIU)	80

CONGRESUL AL XIII-LEA AL P.C.R., MOMENT DE IMPORTANȚA MAJORĂ ÎN DEVENIREA ISTORICĂ A POPORULUI ROMÂN

În devenirea istorică a României contemporane, Congresele Partidului Comunist Român au reprezentat momente de importanță majoră pentru dezvoltarea ascendentă a poporului român. Încă de la făurirea sa, în Mai 1921, P.C.R., ca o necesitate obiectivă a clasei muncitoare, a îmbrățișat în câmpul activității sale toate laturile civilizației românești. Ca urmare, Congresele P.C.R. nu s-au limitat la un aspect mai restrâns sau mai larg a societății românești, ci au încercat, pe baza analizei devenirii anterioare a poporului român, să jaloneze direcțiile dezvoltării sale ulterioare. Poate că tocmai acest aspect, această viziune singularizează, individualizează P.C.R. de celelalte partide politice ce și-au desfășurat activitatea în societatea românească din perioada interbelică și de după cel de al doilea război mondial.

Această capacitate de cuprindere nu numai a intereselor specifice ale clasei muncitoare, ci ale întregului popor român, a transformat Congresele P.C.R. în adevărate forumuri ale întregii noastre națiuni. În preajma și în timpul desfășurării lor întreaga viață a țării a pulsant, și pulsează la unison cu marile forumuri ale comuniștilor.

Încă de la constituirea Partidului Comuniștilor din România, debătând totalitatea aspectelor dezvoltării patriei, într-o viziune științifică, dialectică, în interdependența lor logică, congresele partidului au jalonat etapele dezvoltării, au constituit punctele sale nodale, deschizătoare de mereu noi perspective. Acest caracter s-a evidențiat cu deosebire începând cu Congresul al IX-lea din 1965, anul în care în fruntea Partidului a fost ales, în suprema funcție de secretar general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, omul a cărui gândire dinamică, creatoare, a pus o amprentă nouă asupra teoriei și practicii revoluționare a partidului nostru. Din multitudinea problemelor abordate de Congresele P.C.R. în ultimele două decenii, ne vom opri asupra locului pe care l-a ocupat știința și învățămîntul în preocupările acestora, cu deosebire în documentele adoptate la cel de al XIII-lea Congres al partidului.

În atotcuprinzătoarea lor problematică, Congresele Partidului au acordat de fiecare dată un loc bine conturat dezvoltării învățămîntului și științei. Etapă cu etapă, ele au trasat planurile așezării acestor două ramuri fundamentale ale culturii și, totodată, două fundamentale funcții sociale, pe bazele moderne pe care sînt situate în prezent.

Ceea ce caracterizează poziția și rolul Congreselor Partidului, ale concepției secretarului său general cu privire la învățămînt și știință este, pe de o parte, o permanentă integrare a problemei în realitățile și imperativele economico-sociale și politico-culturale. Această integrare este anticipativă, făcînd dovada excepționalei previziuni științifice a gândirii tovarășului Nicolae Ceaușescu.

La Congresul al IX-lea, secretarul general pornea, în indicațiile sale privitoare la dezvoltarea și perfecționarea cercetării științifice și a învățămîntului, de la constatarea că epoca actuală, de mari prefaceri revoluționare, e caracterizată printre altele de desfășurarea unei revoluții științifice și tehnice fără precedent. Pe această realitate generală se întemeiază apoi enunțurile ce formulau direcțiile de dezvoltare ale științei și învățămîntului românesc în anii următori. Era vorba, în primul rînd, de sublinierea deosebită a însemnătății lor, arătîndu-se că: „Programul de dezvoltare a societății socialiste în următorii ani, satisfacerea nevoilor mereu crescînde ale economiei naționale sînt indisolubil legate de progresul științei, de intensificarea cercetărilor fundamentale și aplicative în toate ramurile“¹. Pentru aceasta — continua *Raportul* prezentat de secretarul general — se impune „formarea tinerilor cercetători, îndrumarea și sprijinirea lor atentă“, ceea ce reprezenta „una din misiunile de înaltă răspundere ale oamenilor noștri de știință“². Evident, în aceste cuvînte este vizată și misiunea învățămîntului — a celui universitar în chip special. Congresul al IX-lea a formulat, de altfel, drept unul din obiectivele importante ale politicii Partidului și statului nostru, „dezvoltarea și perfecționarea continuă a învățămîntului de toate gradele“³. La temelie acestui proces neînterupt erau luați în considerare trei factori: concepția înaintată a clasei muncitoare despre natură și societate, tradițiile progresiste ale școlii românești imbinat cu experiența pedagogică universală și, în alt rînd, legarea strînsă a învățămîntului de cerințele mereu crescînde ale construcției socialiste. *Raportul* la Congresul al IX-lea numește școala drept „principalul izvor de cultură și factor de civilizație“.

De o deosebită actualitate sînt considerațiile *Raportului* la Congresul al IX-lea cu privire la metodele și orientarea cercetării științifice. E preconizată îmbunătățirea sistemului de organizare a activității științifice, prin concentrarea cadrelor și a mijloacelor materiale spre obiectivele de cea mai mare eficiență, concentrarea coordonată de un organism central a cărui înființare se prevedea — viitorul Consiliu Național pentru Știință și Tehnologie.

Mai multe principii de acțiune ale cercetării rețin atenția, prin rezonanța firească pe care ele ne-o deșteaptă astăzi: imbinarea armonioasă a cercetării fundamentale cu cea aplicativă, stimularea schimbului larg de opinii în spirit constructiv și de deplină obiectivitate științifică, legătura cercetării cu producția și asumarea de către ea a unui rol în elaborarea studiilor privind dezvoltarea economiei și a diverselor soluții tehnico-științifice. Tot atunci secretarul general, cu admirabilă previțiune și prezență, enunța principiul solid că: „importul de utilaje, mașini, procese tehnologice, licențe, nu trebuie să ducă la neglijarea activității de cercetare proprie“⁴.

¹ *Raport, la Congresul al IX-lea...*, p. 48.

² *Ibidem*, p. 49.

³ *Ibidem*, p. 51.

⁴ *Ibidem*, p. 50.

Putem conchide, prin urmare, că în deplin acord cu rolul de deschizător de drumuri, ritmuri și metode noi în ansamblul dezvoltării economico-sociale a patriei, Congresul al IX-lea a marcat un punct de răscruce și pentru învățămînt și știință.

În 1969, Congresul al X-lea al partidului a adus note concrete în dezvoltarea principiilor enunțate de istoricul Congres al IX-lea. Acum se cristalizează, în prim plan, ideea directoare a legării cît mai strînse a învățămîntului cu nivelul societății socialiste și cu perspectivele dezvoltării sale, ceea ce impune „perfecționarea multilaterală a învățămîntului într-o concepție unitară, pe baza programului de perspectivă de pregătire a cadrelor“ . . .⁵.

S-a subliniat din nou o sarcină, indicată și la Congresul al IX-lea, anume aceea ca membrii corpului didactic să aibă legături permanente cu unitățile productive și să participe la soluționarea unor probleme din activitatea de producție, economică sau social-culturală. Legătura dintre școală și viață, dintre școală și nevoile practicii, este considerată ca fiind de primă însemnătate în dezvoltarea ulterioară a învățămîntului nostru. „Activitatea didactică în învățămîntul mediu și superior — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu de la tribuna Congresului — trebuie astfel concepută încît, paralel cu însușirea cunoștințelor teoretice, viitorii specialiști că aibă posibilitatea în anii de studiu să efectueze o temeinică activitate practică de specialitate, care să le permită, după absolvire, să se integreze cît mai rapid în producție“⁶.

Același primat al legăturii cu nevoile practice ale dezvoltării economico-sociale este subliniat și cu privire la cercetarea științifică, formulîndu-se cu acest prilej definiția memorabilă a științei ca „latură inseparabilă a producției materiale, a procesului economic și social . . .“⁷. Totodată, este avansată ideea trecerii activității unităților de cercetare pe principiul gestiunii economice proprii.

Se poate considera că pînă la Congresul al XI-lea s-au elaborat bazele, atît teoretice, cît și practice, ale dezvoltării acestor două ramuri de activitate strîns legate între ele, în conformitate cu cerințele construirii societății socialiste multilateral dezvoltate în țara noastră. Tot ceea ce, pînă în 1974, s-a preconizat de către tovarășul Nicolae Ceaușescu în legătură cu reorganizarea într-o concepție nouă a învățămîntului și științei, se regăsește, în formulări sintetice, în două subcapitole distincte, ale *Programului P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, adoptat de Congresul al XI-lea al partidului, în noiembrie 1974.

Congresul al XII-lea, sub semnul hotărîrilor istorice ale căruia întregul nostru popor și-a desfășurat activitatea creatoare de valori materiale și spirituale în ultimii cinci ani, a definit știința ca „factor determinant al dezvoltării societății“. Nimănui nu-i poate scăpa caracterul novator al acestei definiții, respectînd unul din multiplele exemple ale

⁵ *Raport la Congresul al X-lea . . .*, p. 48.

⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

dezvoltării creatoare de către tovarășul Nicolae Ceaușescu a concepției revoluționare a Partidului, de adaptare a ei la specificul fenomenelor contemporaneității.

La Congresul al XII-lea conceptul de revoluție tehnico-științifică a ocupat un loc central în cadrul indicațiilor asupra sarcinilor științei și învățămîntului în etapa următoare. S-a accentuat în mod deosebit creșterea rolului științei nu numai în modernizarea economiei naționale, dar și în întreaga viață socială, în conducerea societății. Creația științifică românească este chemată ca, pe lângă angajarea sa pleneră în soluționarea problemelor susarătate, să-și aducă o mai mare contribuție și la îmbogățirea tezaurului cunoașterii universale. Congresul al XII-lea a numit deceniul care avea să-i urmeze „deceniul științei, tehnicii, calității și eficienței”⁸.

Problema, văzută ca întotdeauna în expunerile secretarului general în cea mai cuprinzătoare perspectivă, era precizată prin cerința de a nu se interpreta imperativul legării cercetării de practica producției într-un sens restrictiv, ci, dimpotrivă, a se acorda „întreaga atenție cercetării fundamentale, pentru a asigura condițiile progresului multilateral al științei și al societății noastre”⁹.

Învățămîntului i se trasa tot atunci sarcina de a-și gândi dezvoltarea viitoare pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, subliniindu-se încă o dată calitatea sa de „important factor de cultură și civilizație, de dezvoltare multilaterală a societății noastre socialiste”¹⁰.

Cu consecvența caracteristică viziunii științifice, unitare, a tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra perspectivelor dezvoltării țării noastre, *Directivele* Congresului al XIII-lea, elaborate sub directă sa îndrumare, și adoptate de forumul comuniștilor români, marchează noi și semnificative accente puse pe rolul științei și tehnologiei în toate domeniile de activitate.

Ele trasează științei noastre sarcini concrete de: asigurare a bazei de materii prime, a independenței energetice, de dezvoltare pe baze moderne a agriculturii, de ridicare a nivelului tehnic și calitativ al producției, precum și de creștere a calității vieții, cu specială privire la promovarea stării de sănătate, a longevității și a vieții active a fiecărui membru al societății.

Alături de acestea și probînd mereu verificata îndrăzneală anticipativă și putere de previziune a gândirii secretarului general, științei românești, pentru întîia dată, i se trasează misiunea de a adînci studierea structurilor intime ale materiei și ale unor procese fizice, chimice, biologice și genetice, în scopul realizării de tehnici prin care să se confere noi proprietăți utile materialelor folosite în producție sau rezultate din activitatea productivă de bunuri¹¹.

Congresele Partidului nostru, în special în ultimii 20 de ani de cînd tovarășul Nicolae Ceaușescu a fost ales să conducă destinele României

⁸ *Raport la Congresul al XII-lea*, p. 44.

⁹ *Ibidem*, p. 45.

¹⁰ *Ibidem*, p. 47—48.

¹¹ „Scnteia”, 5 septembrie 1984, p. 2 și 4.

socialiste, au oferit slujitorilor învățămîntului și o permanentă încurajare în activitate.

Vom rememora aci, ca un exemplu de însuflețitoare prețuire, cele spuse de tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea de la Timișoara, cu prilejul deschiderii prezentului an de învățămînt: „Dacă nu am fi realizat aceste succese importante în învățămînt, dacă nu am fi înfăptuit — așa putea spune — această revoluție în transformarea învățămîntului românesc, nu am fi putut obține nici celelalte realizări în dezvoltarea economico-socială a patriei... Viitorul dezvoltării patriei noastre, făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerea la edificarea comunismului nu se poate baza decît pe un învățămînt modern, de o înaltă știință și cunoaștere în toate domeniile de activitate”¹².

Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, desfășurat într-o deplină unitate a întregului nostru popor în jurul partidului și al secretarului general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a stabilit obiectivele dezvoltării economico-sociale în cincinalul 1986—1990 și, în perspectivă, pînă în anul 2000, a României. În *Raportul* prezentat în fața delegaților la congres de secretarul general al partidului au fost apreciate ritmurile de creștere a industriei românești în anii ce au urmat celui de al XII-lea congres, succesele realizate în domeniul agriculturii, în toate ramurile economiei naționale.

Jalonînd direcțiile de dezvoltare a României în anii următori, *Raportul* la Congres subliniază faptul că „cercetarea științifică românească are marea răspundere de a soluționa mai rapid o serie de probleme de importanță hotărîtoare pentru dezvoltarea economico-socială a patriei noastre”¹³.

Corelînd problema cercetării științifice cu pregătirea cadrelor de specialiști care să asigure dezvoltarea în viitor a economiei noastre naționale, în *Raport* se stabilește că „este necesar să perfecționăm și să ridicăm continuu nivelul general al întregului învățămînt, asigurînd pentru toate sectoarele cadre bine pregătire, cu înalte cunoștințe profesionale, tehnice și științifice”. Totodată se sublinia cu pregnanță că „ridicarea nivelului pregătirii profesionale și tehnice pe baza celor mai noi cuceriri ale științei constituie factorul determinant al dezvoltării economico-sociale, al făuririi cu succes a societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii la edificarea comunismului în România”¹⁴.

Prin documentele istorice adoptate, prin unitatea de monolit a partidului și întregului nostru popor degajată în timpul lucrărilor lui, Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român se înscrie ca un moment de referință din istoria contemporană a României.

¹² „Scînteia”, 16 septembrie 1984.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1984, p. 23.

¹⁴ *Ibidem*, p. 24—25.

LES PAYS ROUMAINS ET LA POLOGNE FACE A LA
„QUESTION OTTOMANE“ AU XVIIe SIÈCLE*
(Considérations générales)

VENIAMIN CIOBANU, NICOLAE EDROIU

Il n'est pas facile d'border une problématique aussi complexe que celle qui fait l'objet de notre rapport dans le temps mis à notre disposition. Il est question ici de l'ensemble des relations entre les Etats de l'Europe Centrale, de l'Est et du Sud-Est le long d'un siècle contenant, en germe, des changements importants qui font enregistrer des phénomènes et des faits historiques d'une grande complexité. En conséquence, nos intentions se dirigent, en premier lieu, vers la définition de la „question turque“ chez les Roumains et les Polonais, pour pouvoir analyser par la suite la politique des Pays roumains et de la Pologne vis-à-vis de la Porte ottomane, domaine où, au-delà de quelques disparités, résultant de leur statut propre, il y a eu des efforts convergents.

*

Malgré la crise aiguë de la deuxième moitié du XVIe siècle, l'Empire ottoman n'a pas cessé d'être une grande puissance militaire aussi au cours du XVIIe siècle. La politique de redressement menée par les grands vizirs de la famille Kőrülü allait réactualiser la politique d'expansion de la Porte, opposant, par la suite, l'Etat ottoman à l'Europe entière, dans la deuxième moitié du siècle. Le point culminant des confrontations politiques et militaires fut le fameux siège de Vienne, entrepris par les Turcs en 1683¹.

Les rapports entre les Etats européens et la Porte ont évolué le long du XVIIe siècle, du système de la paix de *Zsitvatorok* (1606) à celui de la paix de *Karlowitz* (1699). La paix de *Zsitvatorok* fut le résultat de la guerre antiottomane de treize ans (1593—1606), pendant laquelle les Pays roumains, sous le règne de Michel le Brave, jouèrent un rôle important. Conclue par l'entremise de la Transylvanie, la paix de *Zsitvatorok* a ampreunté les formules et les usages de la diplomatie européenne: la Porte remplace le principe politique de la suprématie ottomane, qui s'ensuit du droit islamique-ottoman, par celui de l'égalité en droits des parties. Du point de vue territorial, la paix entre l'Autriche et l'Empire ottoman reconnaît le *statu-quo* résultant des opérations militaires, instaurant ainsi un équilibre dans cette zone

* Compte-rendu présenté à la VII-ième session de la Commission mixte d'histoire polono-roumaine, Varsovie, 21—23 mars, 1984.

¹ Cf. Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 223.

Elle ouvre la voie au rétablissement de la domination ottomane sur les Pays roumains, leur créant — surtout à la Transylvanie — une situation spécifique „d'Etats-tampon“ entre les grands empires.

Pendant la guerre de trente ans, l'Autriche, aussi bien que la Porte, n'ont pas mené une politique d'offensive en raison de la situation interne et externe qui caractérisait leur vie politique; c'est pourquoi le système de Zsitvatorok s'est perpétué.

Dans la deuxième moitié de XVIIe siècle, l'Europe Centrale et de l'Est est le cadre d'un changement important dans la rapport des forces politiques. La Porte Ottomane reprend sa politique d'expansion vers le centre de l'Europe par un dernier effort dans cette direction; le dénouement de „la question ukrainienne“ marque, simultanément, l'ascension de la Russie; la Pologne, menacée par l'agression suédoise et „la question ugrainienne“, connaît également le danger réel de la Porte, l'agression ottomane de 1672 ayant pour résultat la prise de Camenitza et de la Podolie; l'Empire des Habsbourg, sauvé en 1683 par l'intervention de la Pologne, s'empare, sous le masque de porte-drapeau de la *Ligue Sainte*, des peuples et des territoires situés jusqu'alors sous domination ottomane.

La paix de *Karlowitz* de janvier 1699 „reconnaît“ la domination de l'Autriche sur les territoires conquis aux Turcs après 1684; elle marque le déclin politique et militaire de la Porte et le début de l'intervention habsbourgeoise dans le Sud-Est de l'Europe, de même que le début de la rivalité austro-russo-turque du XVIIIe siècle.

*

L'Empire ottoman représente, donc, tout le long du XVIIe siècle, un danger réel ou potentiel pour les Etats de l'Europe Centrale et du Sud-Est. Pour ce qui est la Pologne, „la question ottomane“ devient plus aiguë après la moitié du siècle, enregistrant des moments culminants pendant la 8e décennie². Cependant, „la question ottomane“ ne dépasse pas en importance, dans le cas de la Pologne, „la question ukrainienne“ ou „la question baltique“. Les contradictions ottomano-polonaises de l'époque sont pourtant importantes sur le plan politique, diplomatique et militaire dans l'Est et le Sud-Est européen, ayant des répercussions sur l'évolution des relations politiques dans l'Europe tout entière³.

En ce qui concerne la société roumaine, „la question ottomane“ a sans cesse été au centre de sa politique comme un question essentielle. Pour le Roumain du XVIIe siècle, aussi bien que pour ses prédécesseurs, les Ottomans étaient „les ennemis du tout entier monde chrétien, c'est-à-dire, de tous les peuples chrétiens, „sans distinction de confession“⁴.

² V. Janusz Pajewski, *Bunczuk i koncerz. Z. dziejów wojen polsko-tureckich*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1978.

³ Tahsin Gemil, *Tările Române în contextul politic internațional. 1621—1672*, Ed. Academiei, București, 1979, p. 8.

⁴ Cf. M. Berza, *Turcs. Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV—XVII siècles*, „Revue des Études Sud-Est Européennes“, 1972, nr. 3, p. 613.

Par conséquent, leur appartenance à la grande famille de la chrétienté leur imposait le devoir de s'engager dans la lutte antiottomane. Cette lutte ne s'ensuivait pas seulement de l'opposition irréductible entre les Ottomans et la chrétienté sur le plan religieux, mais elle était, en premier lieu, la conséquence des contradictions d'ordre politique qui existaient entre l'Empire ottoman et les Etats chrétiens. C'était une lutte qui, selon certains représentants de „l'opinion publique“, comme par exemple le chroniqueur moldave Grigore Ureche, ne devait pas être menée seulement les armes à la main; les voies et les moyens de combat devaient être adaptés aux conditions historiques concrètes créées par le rapports des forces politiques sur la plan international, aussi bien que sur celui roumano-ottoman.

L'évolution des relations roumano-ottomanes au XVIIe siècle a été profondément influencée par les luttes menées sous Michel le Brave (1593—1601) et par le système politique roumain constitué à la suite de la première union politique des Pays roumains de 1599—1600. Bien que la Porte, ayant l'appui directe de la Pologne, et profitant du jeu de l'Autriche, parvint, finalement, à étouffer la tentative des Roumains à s'affranchir, elle n'a pas pu ignorer, pourtant, la preuve que les Roumains ont donnée de leur capacité de résistance. D'autant plus que leur force, associée aux tendances d'expansion évidentes de l'Autriche et de la couronne polonaise vers le Danube et les Carpates aurait pu créer des complications aux intérêts ottomans dans l'Est et le Sud-Est de l'Europe. En conséquence, la Porte se voit obligée de reconsidérer son attitude envers les Pays roumains, dont la valeur politique et stratégique recommence à être appréciée à Istantbul. C'est dans ce contexte que la Porte accorde, dès les premières décennies du XVIIe siècle, une attention particulière au rôle des Pays Roumains comme „Etats-tampon“ et veille à leur meilleure mise au profit en ce sens aussi. La paix de Zsitvatorok (1606) entre l'Autriche et la Porte ottomane, favorisée par la Transylvanie (consolidée à son tour, après l'alliance conclue avec la Valachie), est significative pour l'équilibre de la situation dans la zone.

Un des éléments les plus importants, corrélatifs à la notion de „question ottomane“, pour les Roumains, est pourtant le renoncement à l'idée de la transformation des Pays roumains en provinces ottomanes. Bien au contraire, des raisons d'Etat et des intérêts économique spécifiques ont imposé à la Porte le respect accru du principe de l'autonomie interne des Pays roumains et l'ont même déterminée à contribuer à l'affermissement de cette autonomie, comme seul moyen de maintien et de défense des positions ottomanes situées au Nord du Danube. Autrement dit, l'attitude de la Porte envers les Pays roumains au XVIIe siècle se caractérise par des concessions et par de l'opportunisme politique.

Pour les Pays roumains, le XVIIe siècle représente une période historique délimitée par le règne de Michel le Brave et l'instauration des régimes politiques nouveaux — habsbourgeois, en Transylvanie, et phanariote, en Moldavie et en Valachie. À l'intérieur, elles connaissent l'affirmation de la monarchie féodale. „L'héritage“ de Michel le Brave, le

héros de la dernière croisade et de la première union politique des Roumains, a été le ralliement de la Valachie et de la Moldavie autour de la Transylvanie, c'est-à-dire le système d'alliances entre les Pays roumains, que a facilité des rapports avec la Porte sur d'autres positions.

La domination ottomane sur les Pays roumains a été rétablie après la guerre de treize ans. Pourtant, leur situation n'était pas semblable à celle de la fin du siècle précédent. En ce qui concerne le statut juridique de la domination ottomane, les boyards ont reçu des responsabilités dans la sphère de la nomination et des actions du prince régnant. Ensuite, la Porte a renoncé à l'exploitation excessive des trois pays. Même „le haraci“ ne représentait à l'époque que 20% de sa valeur du début de la guerre de libération et il avait la signification politique de la première période des rapports roumano-ottomans: celle de rachat de la paix. On reconnaissait aux Pays Roumains, et surtout à la Transylvanie, qui était sur la voie de l'expansion habsbourgeoise, une large autonomie, caractérisée par l'ascension politique des boyards et de la noblesse, et par des actions politiques, diplomatiques et militaires, en Europe Centrale et de l'Est, dirigées vers le même but. Dans le rétablissement de sa domination sur les Pays Roumains, la Porte y a favorisé la pénétration des éléments grecs, ce qui a provoqué la réaction des boyards autochtones et a conduit à des conséquences importantes quant à leurs rapports avec le prince régnant et avec la Porte ottomane. L'affranchissement de sous la domination ottomane, dans la situation politique complexe du XVIIe siècle, restait l'objectif majeur des facteurs politiques roumains.

Dans le contexte politique, diplomatique et militaire du début du XVIIe siècle, la Valachie et la Transylvanie maintiennent leur alliance avec l'Empire des Habsbourg, alors qu'en Moldavie on arrive à la situation de condominium polono-ottoman qui, sous le règne des Movileóti, est favorable à la Pologne. Les avantages qui s'ensuivaient, pour la couronne polonaise — sur le plan de ses rapports avec l'Empire ottoman, en général, et avec l'Europe Centrale et de l'Est, en particulier — aussi bien que pour les magnats polonais ayant des propriétés dans la zone de frontière avec la Moldavie, étaient trop évidentes pour pouvoir être ignorés. C'est pourquoi les Polonais ont riposté à la décision de la Porte de rétablir son influence en Moldavie et en Valachie, décision manifestée ouvertement entre les années 1611—1612, par de nouvelles expéditions militaires entreprises en 1612 et en 1615—1616. On arrive ainsi à une dégradation progressive des rapports polono-ottomans et à la perspective d'une nouvelle confrontation militaire entre les deux Etats. Déterminée en grande mesure aussi par les incursions des Cosaques dans les territoires ottomans, cette confrontation a été pourtant précédée par des traités où les Polonais ont reconnu la prépondérance ottomane au Nord du Danube. Ce sont les traités de Busza, de septembre 1617, à la suite duquel la Pologne a rétrocédé à la Moldavie la forteresse de Hotin, et celui d'Istanbul, de mai 1619. Ce dernier prévoyait, entre autres, la confirmation des stipulations du traité de Busza en ce qui concerne la Moldavie, la Transylvanie et la Valachie. Les Polonais ont réussi toutefois à y faire introduire une stipulation selon laquelle les

princes moldaves devaient avoir une attitude bienveillante envers le royaume de Pologne.

Cependant, les deux traités n'ont pas donné une solution aux questions litigieuses entre la Pologne et la Porte ottomane, questions qui n'ont été apaisées non plus par les confrontations militaires violentes de 1620 (Tuțora) et de 1621 (Hotin). Le traité de paix de Hotin a été interprété par chacune des deux parties dans le sens qui lui était le plus convenable.

Profitant de la rivalité ottomano-habsbourgeoise, la Transylvanie jouit à l'époque de la plus large possibilité d'action des trois Pays Roumains. C'est ainsi que, dans la troisième décennie du siècle, le prince transylvain, Gabriel Bethlen, participe, au début de la guerre de trente ans, à trois expéditions antihabsbourgeoises conclues par la paix de Mikulov (1622), par celle de Vienne (1624) et celle de Bratislava (1626). La victoire remportée par les transylvains au cours de ces campagnes, autorisées, en fin de compte, par la Porte, a consolidé la position du prince à Istanbul. Grâce à sa situation politique et à sa position géographique, la Transylvanie a toujours eu une large autonomie et une possibilité d'action sur le plan extérieur, beaucoup plus grande que les deux autres Pays Roumains.

La conjoncture historique au XVIIe siècle oblige les cercles politiques roumains à continuer la politique traditionnelle ayant pour but de contrecarrer la pression ottomane en cultivant des rapports de suzeraineté nominale-vassalité avec les Etats voisins, menacés eux aussi, directement ou indirectement, par l'expansion ottomane. Si la Valachie s'est orientée, de ce point de vue, vers l'Empire des Habsbourg — avec lequel la Transylvanie a coopéré elle aussi, d'une manière qui lui a été propre, après sa constitution en tant que principauté autonome — la Moldavie s'est dirigée, comme toujours, vers la Pologne, sa grande voisine du Nord. Au XVIIe siècle, comme à l'époque précédente, cette coopération visait la création d'un équilibre de force entre l'Empire ottoman et la Pologne, pour assurer ainsi les conditions internes et externes du parachèvement de l'idéal séculaire d'une indépendance politique absolue. Voilà la ligne politique suivie, de préférence, par les princes roumains après la paix polono-ottomane de Hotin (1621). Il y a eu aussi des tentatives pour créer des coalitions antiottomanes où la Pologne aurait eu un rôle prépondérant.

Au début de la 4e décennie du siècle, on a enregistré des actions fermes, dans tous les trois Pays Roumains, ayant pour objet la limitation de la domination ottomane dans la zone. Si ces actions ne prennent pas le forme d'une révolte armée, c'est que la Porte, contrainte par sa fragilité interne et les directions de sa politique externe, est prête à faire des concessions. Pourtant, on ne perd pas de vue le but de maintenir un équilibre de force entre l'Empire ottoman et la Pologne, élément indispensable dans l'obtention de l'indépendance politique absolue. C'est de ce point de vue qu'on explique la position adoptée par Matei Basarab, le prince de la Valachie, et Moise Movilă, le prince de la Moldavie, qui ont saboté la campagne ottomane de 1633 contre la Pologne,

par tous les moyens dont ils ont disposé. L'année suivante, le prince de la Transylvanie s'est rallié lui aussi à leurs démarches, bien que la mérite principal à éviter d'un nouveau conflit militaire ottomano-polonais de proportion, préfigurée en 1634, l'eût le prince de la Moldavie, Vasile Lupu.

Dans une conjoncture internationale favorable, les Pays Roumains se sont affirmés pleinement dans l'Est et le Sud-Est de l'Europe entre 1634—1654. On aspirait, c'est le cas surtout du prince Matei Basarab de Valachie, à la création d'une large coalition antiottomane où la Pologne et l'Empire des Habsbourg pussent avoir un rôle important. En 1638 ces projets ont échoué par suite des intérêts contradictoires des parties qui auraient dû constituer la grande coalition antiottomane dans les conditions favorables créées par l'engagement du sultan dans la campagne de Bagdad⁵. Huit années plus tard, Vasile Lupu allait devenir l'animateur principal de la formation d'une grande coalition antiottomane dans le contexte des plans de croisade forgés par le roi de Pologne, Vladislav IV, plans appuyés également par Venise. Mais, cette fois encore, les intérêts divergents des puissances européennes, avant tout ceux de la France et de l'Autriche, ont étouffé toute espérance des Roumains en la fin de la domination ottomane. On est parvenu, en échange, à rétablir, en 1647, la coalition des trois Pays Roumains sur la base des intérêts communs de défense contre les conséquences particulièrement aiguës de la crise ottomane. Cette coalition a fonctionné sans faute en 1653, lors de l'éloignement de Vasile Lupu du trône de la Moldavie, action qui, au-delà de la contradiction qu'elle paraît cacher, est un exemple de ce que la suzeraineté ottomane sur les Pays Roumains pouvait être ignorée à l'époque. Cet acte a été accompli par les forces internes de la Moldavie, coalisées avec celles de la Transylvanie et de la Valachie. Par suite de cette unité d'action, la Porte accorde aux moldaves le droit de choisir sans intervention extérieure leur nouveau prince. En d'autres termes, les événements de 1653 en Moldavie ne font que prouver la force des Pays Roumains, capables de décider non seulement de leur propre évolution, mais aussi d'influencer effectivement la situation internationale⁶.

Le changement dans le rapport de forces en Europe Centrale et du Sud-Est à partir de la deuxième moitié du siècle a eu aussi de profondes implications dans la position internationale des Pays Roumains. Un des objectifs que le vizir Köprülü-Mehmed-pacha s'est proposés était celui de ramener la Moldavie, la Transylvanie et la Valachie sous stricte surveillance. Au niveau des trois Pays Roumains il y a eu des alliances entre les princes Georges II Rákóczi, Georges Ștefan et Constantin Șerban; le dernier a été „aidé“ en 1655 quand, un ample mouvement social et politique a éclaté en Valachie. L'alliance des trois Pays Rou-

⁵ Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 101.

⁶ *Ibidem*, p. 145—149.

mains gardait pourtant le caractère d'un bloc politique roumain dirigé contre la Porte ottomane. On peut mentionner, de leurs initiatives à l'extérieur, l'envoi de renforts moldaves en Pologne, en 1655, après le début de la campagne lancée par la Russie; la conclusion, l'année suivante (1656), du traité entre la Moldavie et la Russie, et même l'expédition peu inspirée du prince transylvain, appuyée par la Moldavie et la Valachie, contre la Pologne (1657). La caractère de cette alliance ne convient pas à la Porte et le sultan décide de la supprimer. Les actions qu'il a entreprises à cette fin, en 1658, ont rencontré l'opposition ouverte des masses populaires des trois Pays Roumains dont le point culminant a été la grande révolte antiottomane de 1659. Conduite par Mihnea III, cette guerre antiottomane a été appuyée par Constantin  erban qui, à l'aide du prince de Transylvanie, Georges II R koczi, est entré en Moldavie. Etouff e la même année par les forces turques et tatares, la lutte coalis e des Roumains n'a pas cessé jusqu'en 1662, bien qu'elle prit des formes beaucoup plus modestes. La coalition des trois Pays roumains contre la Porte a été, en essence, le résultat des intérêts communs de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie, et elle a été également, l'effet de la grande idée d'union concr tiss e, pour la première fois, par Michel le Brave⁷.

Par suite de l'échec du grand mouvement antiottoman de 1659, la Porte a renforcé sa domination sur les Pays Roumains. L'intervencion ottomane en Valachie et en Transylvanie, ayant pour but l'étouffement de la révolte de Mihnea III, a eu comme point d'appui la crise de la monarchie féodale des Pays Roumains de la moitié du XVII  siècle. Les conséquences de cette expédition ont été bien graves: la Porte ramène la Valachie sous ses ordres en lui imposant dès lors ses princes; elle occupe le territoire du Banat libre (la région de l'Est) et le pays du Zarand, au Nord du Mure ; après la victoire des environs de la ville de Cluj (mai 1660) sur l'armée du prince Georges II R koczi, les Turcs assi gent la cité d'Oradea et transforment en pachalik toute cette région, créant ainsi, même si pour peu de temps, le troisième pachalik sur le territoire roumain. Par la conquête de Camentza, une décennie plus tard (1672), les Turcs parachèvent l'encerclement des pays roumains.

La réplique roumaine s'est constituée en fonction de la difficulté de la situation et du contexte politique et diplomatique européen, marqué par la vaste activité diplomatique internationale du Pape Innocent IX, qui aspirait à une large coalition antiottomane comprenant l'Autriche, la Pologne, la Russie, la Perse, les Cosaques, Venise, les peuples de la Péninsule Balkanique et, bien-sûr, les Roumains. Un des animateurs de cette intense activité fut le prince de la Moldavie, Etienne Petriceicu, qui rallia à sa cause aussi le prince de Valachie, Grégoire Ghica. Sans plus attendre les resultats de leurs démarches diplomatiques, Etienne Petriceicu et Grégoire Ghica ont passé ouvertement du côté de la Porte à celui de la Pologne, à la veille de la grande bataille de Hotin (novembre

⁷ *Ibidem*, p. 181.

1673). Grégoire Ghica est pourtant revenu du côté ottoman, à la grande révolte des boyards, qui étaient en faveur de la ligue antiottomane et qui se sont réfugiés en Pologne. Ils y ont demandé au roi de leur prêter main-forte pour remplacer Grégoire Ghica par Constantin Șerban. Malgré la brillante victoire de Hotin, de J. Sobieski, leurs espérances en l'efficacité de l'appui polonaise n'ont pas été confirmées. En conséquence, peu de temps après l'intervention mentionnée, Etienne Petriceicu et Constantin Șerban se sont adressés au tzar Alexei Mihailovici en lui demandant de l'assistance contre les Turcs. L'année suivante, ils ont repris leurs démarches, mais indépendamment des boyards valaques, réfugiés en Pologne, porte-parole du groupement de boyards hostiles à la domination ottomane, désireux, en même temps, d'instituer le régime politique nobiliaire en Valachie. Pareillement aux appels adressés à la Pologne, ces démarches n'ont reçu nou plus de réponse dans la situation politique et militaire tourmentée de l'Est et du Sud-Est européen. Bien au contraire, par le traité de Zurawno de 1676 (que le sultan a ratifié en 1678) Jan Sobieski, le nouveau roi de la Pologne s'oblige à s'abstenir de toute ingérence dans les rapports entre les Pays Roumains et la Porte ottomane.

„La question ottomane“ devient encore plus compliquée pour les Roumains dans les dernières décennies du XVIIe siècle, car elle fut doublée par l'acerve rivalité polono-habsbourgeoise ayant pour objet la domination effective sur les Pays Roumains. Le retour de Sobieski à la ligne de la politique antiottomane, dans les conditions déjà mentionnées, a déclanché une longue série d'événements politiques et militaires, poursuivis avec intérêt et espérance par les pays voisins. Les Roumains aussi devaient tenir compte de toute altération du rapport des forces pour pouvoir, d'une part, empêcher la soumission de leur territoire par l'une des puissances chrétiennes engagées dans la guerre contre l'Empire ottoman, et, d'autre part, pour ne pas se compromettre devant le sultan par des actions peu réfléchies en faveur des chrétiens. Ils essayaient, en même temps, de profiter de tout changement en Europe pour regagner leur indépendance politique et leur intégrité territoriale. Sans doute, le parachèvement de ces desiderata n'était-il pas possible en dehors de la participation effective des Roumains aux événements de l'époque. Pourtant, il y a eu des moments où il était plus important de ne pas agir et c'est le mérite particulier de certains princes roumains d'avoir senti leur temps⁸. Un exemple en ce sens le constitue la réaction roumaine à la campagne ottomane qui a débuté par le siège de Vienne.

La contribution effective des Roumaine, conduits par Șerban Cantacuzino, le prince de la Valachie, à la magnifique victoire de l'armée polonaise de Sobieski sous les murs de Vienne, il y a 300 ans, a été

⁸ V. Zaborowski, *Istoria politicii externe a celor trei principate — Tara Românească, Transilvania și Moldova — de la asediul Vienei (1683), pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu*, s. 1., s. a., p. 25.

continué par les efforts des moldaves, passés du côté des Polonais lors de la campagne que ceux-ci ont entreprise en 1683.

Les résultats initiaux de cette campagne — Ștefan Petriceicu a été de nouveau installé en Moldavie et les Turcs ont été chassés presque de tout son territoire — ont donné de nouveaux espoirs aux Roumains dans la possibilité de réobtenir l'indépendance politique et à certains dirigeants politiques Polonais, l'espoir de pouvoir transformer la Moldavie en „État-tampon“ entre la Pologne et l'Empire ottoman. Mais, ces espoirs ont été anéantis par l'évolution politique ultérieure. Jan Sobieski poursuivant le but de réobtenir la Podolie et l'Ukraine, de dominer la Moldavie et la Valachie, de fixer les frontières de l'Etat à la Mer Noire et au Danube, de continuer à lutter pour son influence en Hongrie⁹. Dans ce but, il a entrepris des actions diplomatiques insistantes pour la formation d'une coalition antiottomane. L'accord constitutif de la *Ligue Sainte*, signé en mars 1684, par la Pologne, l'Autriche, Venise et le Pape, reconnaissait, à la première, l'exercice de l'influence sur les deux Pays Roumains. Mais le succès en a été purement diplomatique et, d'ailleurs, au moment où, il a voulu le transformer en réalité politique, il a trouvé le refus catégorique de l'Autriche, qui ne voulait pas renoncer en faveur de quel'un, pas même en faveur de sa salvatrice, à une région d'importance stratégique et politique extrême pour réaliser ses propres plans de pénétration vers le Sud-Est de l'Europe. Ces tendances et la rivalité polono-autrichienne ont marqué la politique des Pays Roumains, confrontés par la situation difficile de se pas pouvoir profiter pleinement d'un des moyens les plus importants pour leur lutte antiottomane: l'appui des Etats chrétiens. Bien au contraire, ils ont été obligés de faire face à ce danger aussi, le prix payé, dans le cas de la Valachie et de la Moldavie, étant celui de la perte, pour encore deux siècles, de tout espoir en l'affranchissement d'une domination prolongée.

Les traités de paix de Karlowicz, de janvier 1699, reconnaissent la suzeraineté de la Porte sur les Pays Roumains, exception faite pour la Transylvanie, qui, devenant partie de l'Empire des Habsbourg, perdait ainsi son statut d'Etat autonome. L'annexion de la Transylvanie à l'Autriche allait ouvrir une nouvelle étape dans la lutte de libération du peuple roumain.

BIBLIOGRAPHIE

1. Berza, Mihai, *Turcs. Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV—XVII siècles*, in „Revue des études sud-est européennes“, 1972, 10, nr. 3, p. 595—627.
2. Brunner, Otto, *Österreich und die Walachei während des Türkenkrieges 1683—1699*, in „Mittlungen des österreichischen Institut für Geschichtsforschungen“, Bd. 44, 1930, p. 265—323.

⁹ Leszek Podchorodecki, *Wieden 1683*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1980. p. 181.

3. Ciobanu, Veniamin, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. Ed. Academiei, București, 1980, 238 p.
4. Coles, Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, London, 1968.
5. Constantiniu, Florin, *De la Mihai Viteazul la fanarioți. Observații asupra politicii externe românești*, „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, 1975, p. 101—135.
6. Corfus, Ilie, *Michel le Brave et la Pologne*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 1975, 14, nr. 3, p. 483—498.
7. Decei, Aurel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, 414 p.
8. Duzinchevici, Gheorghe, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova*, „Academia Română”. Memoriile Secțiunii Istorice, Serie III, Tome XIX, București, 1937, p. 283—300.
9. *Dzieje Polski*, pod redakcją Jerzego Topolskiego, Warszawa, PWN, 1975.
10. Feneșan, Cristina, *Relațiile Țărilor Române (Transilvania) cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea. 1601—1630*, Thèse de doctorat, Cluj-Napoca, 1982, 225 p.
11. Gemil, Tahsin, *Țările Române în contextul politic internațional 1621—1672*, Ed. Academiei, București, 1979, 231 p.
12. Gierowski, Józef Andrzej, *Historia Polski. 1505—1864*, Cześć I, Warszawa, PWN, 1978.
13. Konarski, Kazimierz, *Polska przed odsieczą wiedeńską r. 1683*, Warszawa, 1914.
14. Lapedatu, Alexandru, *Jurnalul principelui Jakob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, „Academia Română”. Memoriile Secțiunii Istorice, Serie III, Tome XIII, București, 1932—1933, p. 279—314.
15. Majewski Ryszard, *Cecora rok 1620*, Wydawnictwo MON, Warszawa, 1970.
16. Mihordea, V., *Raporturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în secolele XVI—XVIII*, „Revista de istorie”, 1979, 32, nr. 6.
17. Moga, Ioan, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, 240 p.
18. Mustafa, Mehmed Ali, *Istoria turcilor*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976, 448 p.
19. Nistor, Ioan I., *Lăgărele de la Lențești și Șerăuți și campaniile bucovinene ale regelui Sobieski. Cu două planșe explicative*, dans le vol. „Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani”, Cluj, 1931, p. 296—307.
20. Pajewski, Janusz, *Buńszuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1978.
21. Panaitescu, P. P., *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Șerban Petriceicu și testamentele lor*, „Academia Română”, Memoriile Secțiunii Istorice, Serie III, Tome XXI, București, 1939, p. 373—432.
22. Piwarski, Kazimierz, *Miedzy Francja a Austria. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687—1690*, „Rozpr. Wydz. Hist.-Filozof. Pol. Akad. Umiej”, T. 69, Kraków, 1933, p. 1—163.
23. Podhorodecki, Leszek, *Wiedeń 1683*, Wydawnictwo MON, Warszawa, 1980.
24. Stoide, C. A., *Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-poloneze din anii 1683—1684*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XIII, 1976, p. 71—91.
25. Wójcik, Zbigniew, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1672—1679* Wroklaw—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1976.
26. Wójcik, Zbigniew, *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie áród-kowo-wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik historyczny”, R. 67, 1960, p. 25—27.

27. Zaborowschi, Virgil, *Istoria politice externe a celor trei principate — Țara Românească, Transilvania, și Moldova — de la asediul Vienei (1683), pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu* (1688), București, 1925, 151 p.

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI POLONIA FAȚĂ DE PROBLEMA OTOMANĂ ÎN SEC. XVII

(Rezumat)

Articolul urmărește de-a lungul unui secol, al XVII-lea, raporturile pe care cele trei țări românești: Moldova, Țara Românească și Transilvania le-au avut cu Polonia din unghiul de vedere al problemei otomane. Imperiul otoman atinge în a doua jumătate a acestui secol, apogeul expansiunii sale, dar și începutul declinului său, marcat de asediul neizbutit asupra Vienei din 1683.

Dacă pentru Polonia problema otomană s-a situat pe un plan secundar, cu excepția deceniilor 8—9 ale secolului al XVII-lea, pentru Țările Române răstimpul acesta de un veac a situat pe primul plan raporturile lor cu Poartă otomană. Pornind de la sistemul politico-militar din vremea lui Mihai Viteazul, Țările Române acționează pentru perpetuarea lui și zăgăzuirea presiunii Porții, prin care ea urmărea restrîngerea prerogativelor lor politico-instituționale. În acest sens, Țările Române — și cu deosebire Moldova și Transilvania — se străduiesc să realizeze contraforturi de sprijin în Polonia.

CONSIDERAȚII ASUPRA MIȘCĂRIILOR SOCIALE DIN ZONA BISTRITȚEI ȘI NĂSĂUDULUI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

IOAN LUMPERDEAN

Secolul al XVIII-lea se caracterizează în zona central sud-est europeană prin trăsături distincte, între care și afirmarea plenară a luptei de emancipare socială și națională a popoarelor aflate sub asuprire străină. În Transilvania, evoluția socialului și naționalului este în strinsă corelație cu marile mutații petrecute la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, când de la „stabilitate“ se trece la „mișcare“, impunându-se o nouă generație și declanșându-se o adevărată criză a conștiinței tradiționale europene¹. Este perioada de redimensionare a Europei, când Imperiul habsburgic se orientează spre centrul și sud-estul continentului, dorind și devenind un imperiu danubian. Restructurarea configurației politice a spațiului sud-est european ca urmare a expansiunii economice și politice a Imperiului habsburgic, în dauna celui otoman, produce mutații profunde și puternice în spațiul istoric transilvănean². Pe fundalul acestor realități asistăm la o revitalizare și afirmare a luptei de emancipare socială și națională a românilor prin care — în noua conjunctură a epocii — se urmărea integrarea în sistemul politic al principatului³.

Istoriografia tradițională sau modernă, română și străină, s-a apucat cu stăruință asupra celor două componente — social și național — ale luptei de emancipare a românilor transilvăneni. Cercetările întreprinse au vizat atât cadrul general, cât și anumite zone distincte ale spațiului transilvănean. Plecând de la general spre particular, de la cercetările întreprinse pînă acum, vom încerca o prezentare și în special o sistematizare a problematicii evoluției raporturilor, mișcărilor și frământărilor sociale din zona Bistriței și Năsăudului în secolul al XVIII-lea.

Datorită existenței în această zonă a unei puternice comunități săsești, a militarizării la mijlocul secolului a unei părți a românilor, la care se adaugă existența țărănimii aservite de pe domeniile familiilor Bethlen, Apaffi, Bánffy, Cserény etc., raporturile și frământările sociale, cu toate că se aseamănă și în unele privințe sînt aceleași, ca în restul

¹ Paul Hazard, *Criza conștiinței europene, 1680—1715*, București, Ed. Univers, 1973.

² D. Popovici, *La littérature roumaine à l'Époque des Lumières*, Sibiu, 1944, p. 8—12; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ed. științifică, București 1967, p. 114—136; Pompiliu Teodor, *Solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc*, în vol. *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 235—246.

³ Pompiliu Teodor, *Epoca luminilor și lupta de eliberare socială și națională a românilor din Transilvania*, în „File din istoria militară a poporului român“, vol. 11, Ed. Militară, București, 1983, p. 252—265.

Transilvaniei⁴, prezintă aspecte specifice, distincte, cu un colorit local izvorit din aceste realități.

1. *Periodizare, cronologie, intensitate.* Datele oferite de cercetările întreprinse pînă acum, ne oferă imaginea unor frământări și mișcări sociale pe tot parcursul secolului. Intensitatea și forma lor de manifestare diferă însă de la o perioadă la alta, în funcție de realitățile și particularitățile timpului, precum și de specificul zonei. Putem distinge și propune astfel următoarele perioade:

a) 1700—1763, perioadă premergătoare înființării graniței militare, cînd asistăm la o luptă îndrjită — cu manifestări violente spre mijlocul veacului — împotriva exploatării feudale și a tendințelor de subordonare a românilor din Valea Rodnei de către Magistratul bistrițean, precum și la opunerea unei rezistențe puternice a românilor din zona Birgăului față de instaurarea regimului habsburgic în Transilvania, la care se adaugă frământările și ostilitatea românilor din nord-estul Transilvaniei legate de unirea religioasă cu biserica Romei.

b) 1763—1784, perioadă caracterizată prin puternice convulsii sociale legate de înființarea graniței militare, care culminează cu răscoala de la Salva din 1763, apoi cu potolirea răsculațiilor și scăderea intensității frământărilor sociale în zona de graniță datorită noului statut dobîndit de români și a avantajelor obținute în urma militarizării. Sînt sesizabile acum doar acțiunile sporadice ale românilor de pe domeniile feudale învecinate zonei de graniță, fuga de pe moșie și emigrările peste munți în Moldova. La acestea se adaugă frământările de nuanță confesională pînă la publicarea Edictului de toleranță religioasă și militarizarea Văii Birgăului.

c) 1784 — *prima jumătate a secolului al XIX-lea*, perioadă care se caracterizează prin ecourile, manifestările și frământările sociale legate de marea ridicare a țărănimii sub conducerea lui Horea, precum și prin evoluția și integrarea treptată a socialului în național. Asistăm tot acum și la o ridicare a unei intelectualități românești în zona de graniță, care va fi foarte activă în lupta națională a românilor.

2. *Cauzele acțiunilor și frământărilor sociale* sînt în general ca în restul Transilvaniei⁵, la care se adaugă și cele specifice zonei și care diferă de la o perioadă la alta. Principalele cauze — specifice întregului secol — sînt exploatarea feudală, precum și tendințele patriciatului bistrițean de aservire a populației libere din Valea Rodnei. La acestea se adaugă pentru prima și a două perioadă nemulțumirile populației pentru unirea religioasă a românilor.

În legătură cu exploatarea feudală⁶ reținem multiplele obligații în muncă, natură și bani către stat (comitatul Dăbica), nobil, biserică și

⁴ Ștefan Pascu, *Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transilvanie en Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 1, 1964, p. 5—31.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Virgil Șotropa, *Militarizarea Văii Birgăului*, în „Arhiva Someșană“, 10, 1929, p. 1—30 (în continuare „A. S.“); Carl Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania*, București, Ed. Militară, 1973, p. 10—13; Ioan I. Cîmpeanu, *Frământări social-politice în ținutul Năsăudului în perioada înființării regimentelor de graniță*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1976, p. 1—6; Valeriu

Magistratul orașului Bistrița. Deși fixată prin *Certa Puncta* la trei zile pe săptămână cu vitele și la patru zile cu brațele, pentru iobag și două zile pentru jeler, țărani de pe moșia familiei Bethlen erau obligați permanent la prestarea de zile suplimentare, fiind uneori scoși la muncă cu „funii, lanțuri și temniță“. În 1775 țărani cărora li s-au adăugat zile în plus de robotă sînt obligați să se achite față de nobil fie prin „muncă și bani“, fie în „natură sau bani“. Față de stat țărani sînt obligați să muncească la construirea și întreținerea drumurilor sau să încartiruiască și să întrețină soldații din comitatul Dăbica, precum și funcționarii satului. Apăsau asupra țărănimii și obligațiile multiple față de Magistratul Bistriței⁷, precum și taxele pe morărit, circiumărit și pe fierăstraie. Situația în care se aflau țărani este surprinsă și într-o scrisoare a comandantului Regimentului II de graniță Carl von Heyendorff către feldmareșalul baron von Rall: „Excelența Dvs., vă este vizibilă din tabelele anexate cu cît au fost urcate de către stăpîni prestațiile. Unii au urcat munca manuală cu 14 zile pe an, alții, nemulțumiți că Dumnezeu a lăsat cea de-a șaptea zi din săptămînă pentru odihnă, au transformat săptămîna în 7 zile lucrătoare... Pentru oamenii săraci care nu și-au putut procura vite, în loc să-i ajute pe acești nefericiți, i-au încărcat cu cote mai mari pentru a-i obliga prin acest mijloc să-și procure vite (de muncă — n.n.). În loc de 200 de șindrile pe an trebuie să livreze 1500. Dacă omul a fost bolnav sau din alt motiv nefericit a fost împiedicat să lucreze, i-au luat o singură vacă pe care au vîndut-o...“⁸

În perioada înființării graniței militare, cauzele care au dus la izbucnirea unor puternice convulsii sociale sînt militarizarea forțată, numeroasele vexațiuni din partea ofițerilor și neacordarea de către autoritățile imperiale a libertăților promise, grănicerii fiind considerați încă multă vreme iobagi⁹.

⁷ Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 50—58; Traian Bălan, *Cîteva aspecte privind situația țărănimii din Valea Bîrgăului în secolul al XVIII-lea, pînă la răscoala lui Horea*, în „File de istorie“, Bistrița, 4, 1976, p. 327—335.

⁸ „Nu ni-a mai rămas nimic, decît bietele suflete. Bunurile pe care ni le-am cîștigat mai înainte, cu sudoare cruntă, munții, pădurile, văile, livezile și cîmpurile, cari de cînd își aduc aminte oamenii au fost ale noastre și le-am stăpînit în pace, acum ni se iau, ni le jefuiesc... Ba ne iau și rodul muncii noastre, și burienile de leac de pe ogoare și zarzavaturile din grădină“ — se arată într-un memoriu din 1757 înaintat împărătesei Maria-Tereza. Vezi: Vasile Bichigean, *Un capitol din lupta românilor someșeni cu sașii din Bistrița*, în „A.S.“, 6, 1926, p. 39.

⁸ Apud T. Bălan, *op. cit.*, p. 331—332.

⁹ G. Barițiu, *Istoria regimentului alu II românesc*, Brașov, 1874, p. 7; Virgil Șotropa, *Revolta districtului grăniceresc năsăudean 1755—1762*, în „A.S.“, nr. 22, 1937, p. 1—177 și nr. 23, 1938, p. 261—444; *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei, București, 1964, p. 514—517; V. Moldovan, *Mișcări țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Studii. Revista de istorie“, nr. 1, 1968, p. 59—61. Carl Gölner, *op. cit.*, p. 44—46; Ioan I. Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 169—175; Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p. 70—71.

3. *Forțele sociale: țărani aserviți și jelerii*¹⁰ de pe domeniile feudale, care datorită condiției lor și a existenței după 1763 a zonei de graniță vor fi foarte activi în întreg secolul al XVIII-lea și mai ales în timpul răscoalei lui Horea. La aceștia se adaugă *militarii* sau *grănicerii*, cu un statut social-economic aparte, cu drepturi și obligații specifice conferite de înființarea regimentului II de graniță¹¹ și *minerii* de la Rodna, proveniți din rîndul oamenilor liberi și a iobagilor „robotasi”, angajați săptămînal, cu plată, în urma aprobării stăpînului feudal¹². Mai trebuie amintită *țărănimea liberă*, care deși redusă numeric față de secolele anterioare, o întîlnim în aproape toate satele din zonă, fiind desigur receptivă — în funcție de situația economică — la evenimentele sociale.

Un sprijin larg l-au avut țărani și grănicerii din partea preoților satelor care, deși aveau o situație social-economică mai bună, susțin — și chiar îndeamnă — la revoltă țărănimea. Astfel protopopul *Atanasie Anghel*, înainte de a muri, a cerut românilor din district să facă înaintea lui legămînt pentru biruința cauzei¹³, iar *Anton Lupu*, protopopul Năsăudului, se afla în legătură cu Ștefan Cute — conducătorul răscoalei din 1761 — sfătuiindu-l să se ferească de oamenii Magistratului bistrițean¹⁴. Alături de aceștia, țărani mai sînt sprijiniți de o serie de intelectuali și fruntași politici ai vremii ca *Grigore Maior*, care sprijină în 1758 plecarea unei delegații a românilor la Viena și îndeamnă printr-o scrisoare preoții din Valea Rodnei la „rezistență față de abuzurile Magistratului”¹⁵. Acestuia i se alătură vicecomitele Maramureșului *Mihail Bălea*, care a întocmit pașapoartele pentru delegațiile țărănilor care au plecat la Viena și le-a înmînat scrisori de recomandare pentru demnitarilor din capitala imperiului¹⁶. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea se remarcă activitatea vicarului Rodnei sau Năsăudului, *Ioan Para*, care în petițiile sale înaintate Curții din Viena — printre alte revendicări, dintre care amintim reprezentarea românilor în dietă, congres național, promovarea românilor în funcții publice și proclamarea românilor ca a patra națiune a principatului¹⁷ — cere insistent și îmbunătățirea situației grănicerilor.

4. *Formele de luptă.* a) *Bejenia* e cea mai veche și mai frecventă formă de manifestare a împotrivirii față de exploatarea feudală și ten-

¹⁰ Traian Bălan, *op. cit.*, p. 329.

¹¹ Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p. 197—198.

¹² *Ibidem*, p. 198—199; Ileana Bozac, *După documente din 1744 privitoare la trecutul minelor de la Rodna*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 4, 1961, p. 246.

¹³ Ștefan Buzilă, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, în „A.S.”, nr. 27, 1940, p. 327.

¹⁴ Virgil Șotropa, *Revolta ...*, în „A.S.”, nr. 23, 1938, p. 400.

¹⁵ L. Gyémánt, K. Gündisch, *Din antecedentele și ecourile mișcării Supplexului în regiunea de graniță năsăudeană*, în „File de istorie”, Bistrița, 4, 1976, p. 260.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 264—266; Ioan Lumperdean, *Raportul dintre petițiile lui Ioan Para și Supplex Libellus Valachorum*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, fasc. 1, 1979, p. 20—26.

dintele de iobăgire a populației din zona Năsăudului de către patriciatul bistrițean.

Documentele înregistrează încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea trecerea românilor spre Moldova¹⁸, proces care-l vom întîlni apoi în veacurile următoare, dar mai ales în secolele XVII și XVIII, cînd asistăm la o intensificare a emigrării și trecerii românilor din zona Bistriței și Năsăudului pe versantul estic al Carpaților¹⁹.

În arhivele Bistriței s-au păstrat aproximativ 200 de documente care menționează fenomenul emigrării precum și măsurile luate de autorități pentru stăvilirea lui. Plecărilor în Moldova erau gîndite și organizate de unii fruntași ai satelor, formîndu-se grupuri care variau între 10 pînă la 800 de persoane. Astfel, în iunie 1760 un grup de 700—800 de persoane se forma în hotarul satului Cepari pentru a trece prin Robrișoara în Moldova și tot în acel an, la 2 octombrie, este sesizată trecerea a 14 români înarmați peste Carpați. Cu toate măsurile luate de autorități, Magistratul bistrițean și — de la mijlocul veacului — de către comandamentul Regimentului II de graniță, fenomenul emigrării nu va înceta, scăzînd doar în intensitate, datorită întăririi pazei hotarului și a militarizării în 1783 a Văii Birgăului.

b) *Fuga de pe moșie*, foarte frecventă în întreg evul mediu românesc, este întîlnită — deși nu mai are intensitatea din secolele anterioare — și în zona Bistriței și Năsăudului, în secolul al XVIII-lea. Aflăm astfel din numeroase mărturii că unii țărani — datorită numeroasele vexațiuni din partea stăpînului feudal — „pleacă pe alte moșii”²⁰. Uneori fuga de pe moșie se îmbină cu bejenia spre Maramureș, Bucovina sau Moldova.

c) *Haiducia* este o formă de luptă mai puțin organizată, fiind mai mult spontană. Acțiunile haiducului Nica Păun sau ale haiducilor moldoveni Grigore și Onu se reduc la acordarea de ajutor pentru trecerea românilor în Moldova. Astfel, la 5 mai 1773, Nica Păun împreună cu 7 oameni de-ai săi organizează în pădurea Târpiului un grup de țărani pentru trecerea munților²¹.

d) *Forme de luptă specifice minerilor*. Datorită condițiilor grele de muncă și viață, a tendințelor administrației minelor de la Rodna de-a

¹⁸ Documente privind Istoria României, veacul XIV. C. Transilvania, vol. II (1321—1330), Ed. Academiei, București, 1953, nr. 512, p. 262—263.

¹⁹ Ioan Nistor, *Emigrările de peste munți*, în „Analele Acad. Române, Mem. Secției Inst.”, Seria II, Tom. XXXVII, (1914—1915), p. 1—51.; I. Bureacă, *Aspecte ale bejeniei în veacul al XVIII-lea din județul Bistrița-Năsăud*, în „File de istorie”, Bistrița, 1/1971, p. 149—160; Idem, *Contribuții privind unele aspecte ale bejeniei locuitorilor de pe valea Birgăului pe versantul estic al Carpaților în veacurile XVII—XVIII*, în „File de istorie”, Bistrița, 2/1972 p. 129—139; Ștefan Meșș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 148—162; Al. Matei, *Arhiva orașului Bistrița — sursa importantă pentru cercetarea relațiilor din Transilvania și Moldova*, în „File de istorie”, 4, 1976, p. 461—463.

²⁰ Virgil Șotropa, *Militarizarea Văii Birgăului...*, p. 22. Cf. T. Bălan, *op. cit.*, p. 330.

²¹ Virgil Șotropa, *Bejenii în secolul al XVIII-lea*, în „A.S.”, 16, 1932, p. 86. Cf. Carl Göller, *op. cit.*, p. 117.

„dispune ... tot timpul de roboți“, care erau de cele mai multe ori forțați la muncă obligatorie, a salariilor foarte mici și a prelungirii conflictelor dintre Curtea din Viena, noul proprietar și numeroșii proprietari ai galeriilor de la minele rodnene, lucrătorii minelor refuză — ca de exemplu în 1766 — să mai intre în mine. Alteori — ca în anii 1744, 1770, 1772, 1806 — minerii părăsesc lucrul și se refugiază în alte zone ale Transilvaniei, sau de cele mai multe ori emigrează în Moldova²².

e) *Memoriile*. Nu ne propunem o prezentare cronologică a acestora și a conținutului fiecărui memoriu, aceasta fiind făcută de istoriografia anterioară. Privite cu atenție, memoriile românilor din Valea Rodnei înaintate către Curtea din Viena, Guberniul transilvan și Magistratul bistrițean — se evidențiază prin consistența și vocabularul social-politic ales, care redă imaginea aspirațiilor locale social-economice, îmbinate uneori cu cele general-naționale. Termenii politici oscilează și sînt adaptați epocii de tranziție de la medievalism la iluminism, aspect întilnit și în rîndurile altor comunități românești din Transilvania secolului al XVIII-lea²³. Țelurile principale urmărite sînt emanciparea de sub jurisdicția Magistratului bistrițean și acordarea unui statut de autonomie politico-administrativă a districtului Rodnei. Iar pentru aceasta se apelează — în spiritul logicii iluministe²⁴ — la dreptul istoric și natural: „Noi sîntem în acest district — afirmă românii într-un memoriu din 1757 — cu mult mai vechi decît dînșii (sașii — n.n.), ba districtul exista cu două sute de ani și mai bine înaintea orașului Bistrița“. Mai mult, românii au aceleași drepturi ca și sașii, deoarece — așa cum reiese din documentul emis de Matei Corvinul la 3 iunie 1475 — românii, deși sînt puși sub jurisdicția orașului Bistrița, se bucură de aceleași drepturi și libertăți ca ceilalți locuitori ai orașului. Acest argument apare în marea majoritate a memoriilor din secolul al XVIII-lea, dar și mai tîrziu, în petițiile din secolul al XIX-lea²⁵.

Din revendicările principale solicitate în aceste memorii amintim: repartizarea proporțională a sarcinilor publice; recunoașterea statutului de oameni liberi; dreptul românilor de-a se așeza în orașul Bistrița și de-a avea reprezentanții lor clerici și laici în senatul bistrițean, care să aibă drept de vot în toate problemele ce privesc soarta lor; instituirea de funcționari fiscali, administrativi și judecătorești din rîndul românilor; publicarea hotărîrilor ce privesc pe locuitorii din Valea Rodnei în limba română; libera exercitare a meșteșugurilor și comerțului; înfiin-

²² Virgil Șotropa, *Minele rodnene*, în „A.S.“, 8, 1928, p. 1—53; Ileana Bozac, *op. cit.*, p. 245—246; Al. Neamțu *Contribuții documentare noi privitoare la lupta minerilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Historia, fasc. 1, 1965, p. 40—41.

²³ Ioan Aurel Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic din veacul al XVIII-lea în Scheii Brașovului*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, 23, 1980, p. 226.

²⁴ G. Găzdac, *Ecouri ale iluminismului în Țara Năsăudului*, în „A.S.“, 1974, p. 192—199.

²⁵ Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea. 1860—1867*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, Doc. LXXXVI, p. 164—167.

țarea de târguri săptămânale și anuale; avantaje economice pentru preoții satelor; școli în limba română etc.²⁶ Toate aceste revendicări se situează pe coordonatele programului politic conceput și trasat de Inochentie Micu la mijlocul secolului, ele reflectând „în cadrele locale ale districtului Rodnei, tendințele de participare la viața publică a principatului, în proporția numărului și importanței românilor, tendințe pe care le vom regăsi în formă generalizată în actele *Supplexului*”²⁷.

f) *Mișcări religioase*. Unirea religioasă a unei părți a românilor cu biserica Romei a provocat agitații puternice în rîndul populației ortodoxe din zona Bistriței și Năsăudului.

Cele mai puternice manifestări le întîlnim în timpul mișcării conduse de Ștefan Cute și cu prilejul răscoalei de la Salva din 1763.

Astfel, din corespondența purtată de Ștefan Cute cu Grigore Maior aflăm că acesta din urmă îi cere să rămînă la credința sa greco-catolică, iar într-o scrisoare a popii Mitru din Năsăud, conducătorul țăranilor este îndrumat să „nu dea ascultare momelilor lui Sofronie, ci să rămînă statornic la unire”²⁸.

Avînd interese majore în Transilvania și în special în zonele de contact cu populația ortodoxă din celelalte două țări românești, Curtea din Viena — adeptă a consolidării multinaționalului său imperiu, și pe calea catolicismului²⁹ — se pronunță pentru militarizarea Văii Rodnei, cu scopul de întărire a unirii religioase a românilor. Scopurile urmărite nu sînt realizate în prima fază a înființării graniței militare, deoarece cu prilejul răscoalei de la Salva din 1763, Tănase Tudoran îi cere episcopului Petru Pavel Aron să nu-i tulbure din credința lor strămoșească³⁰. După această dată, datorită avantajelor economice obținute, a publicării edictului de toleranță religioasă, a militarizării Văii Birgăului și a înființării vicariatului Rodnei, mișcările religioase vor fi mai spontane, ele reducîndu-se la conflictele cotidiene între ortodocși și greco-catolici și la trecerea unor români în Moldova și Maramureș, care revin la ortodoxism și se sfințesc acolo ca preoți³¹.

g) *Răscoalele*, forma cea mai înaltă de luptă, specifică mai ales pentru jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd datorită numeroaselor obligații față de Magistratul din Bistrița și a încercării din partea acestuia de a înscrie în 1754—1755 în tabelele de dări pe locuitorii din Valea Rodnei ca iobagi, au loc numeroase conflicte, care culminează cu răscoalele din 1757 de la Mocod și cu cea din anii 1760—1761 condusă de Ștefan Cute. După trei drumuri la Viena, unde a susținut în fața îm-

²⁶ O prezentare sintetică a memoriilor la: Valeriu Șotropa, *Proiecte de construcție, program de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Ed. Academiei, București, 1976, p. 119.

²⁷ L. Gyémánt, K. Gündisch, *op. cit.*, p. 262.

²⁸ Virgil Șotropa, *Revolta ...*, nr. 23, 1938, p. 339—400.

²⁹ Jacques Droz, *Historie de l'Autriche*. P.U.F., Paris, 1946, p. 31.

³⁰ A. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*. Blaj, 1902, p. 237—240; Carl Göllner, *op. cit.*, p. 44—46.

³¹ Al. Matei, *op. cit.*, p. 463.

părătesei Maria-Tereza cererile românilor someșeni, Ștefan Cute se declară supus exclusiv al împăratului și preia în mâinile sale întreaga administrație a ținutului. În ordinele care le dă țăranilor se intitulează: „Eu Ștefan voievod”³², la fel ca marele domn moldovean „atît de popular în părțile nord-estice ale Transilvaniei în timpul domniei și veacuri de-a rîndul după aceea”³³.

În anul 1763, după înființarea Regimentului al II-lea românesc de graniță, țăranii adunați la Salva pentru a presta jurămint de credință față de împărat se răscoală avînd în frunte pe bătrînul Tănase Tudoran. Motivele principale erau nerespectarea de către Curte a libertăților și avantajelor promise și în special datorită tergiversărilor privind recunoașterea statutului de oameni liberi pentru cei înrolați ca grăniceri. Răscoala este reprimată sîngeros din ordinul generalului Buccow, iar după o anchetă de 6 luni, Tănase Tudoran, fiind declarat vinovat, este frînt cu roata³⁴.

5. *Integrarea în mișcările de emancipare a românilor transilvăneni.* Trei momente ni se par semnificative în acest sens. Mai întîi amintim acțiunile și participarea românilor din Valea Birgăului la războiul curuților³⁵, apoi paralelismul cu mișcările grănicerilor din Banat și Seacuime, nemulțumiți și ei de efectele militarizării³⁶ și, în sfîrșit, frămîntările din anii 1784—1785 legate de răscoala lui Horea.

Deși la o distanță relativ mare de Munții Apuseni, ecourile răscoalei țăranimii de la 1784 se fac simțite și în zona Bistriței și Năsăudului. Astfel, țăranii din Șieu-Sfîntu declarau că așteaptă venirea răsculaților pentru a prăda și incendia curtea lui Alexandru Banffy de la Șieu-Odorhei și a curților lui Cserény din Blăjenii de Jos și Șieu-Sfîntu, iar acolo „unde vor găsi domni și nobili mai ales de aceia care i-au asuprit, le-au pus slujbe prea grele, ori au bani, îi vor chinui, îi vor jupui și le vor umple pielea cu paie”³⁷.

În timp ce sașii bistrițeni și nobilii refugiați în oraș erau îngrijiți de mersul evenimentelor, care „par să prevestească și aici (în zona Bistriței — n.n.) o răscoală”³⁸, Carl von Heydendorff, locotenent primar al Regimentului al II-lea de graniță reține cuvintele unui grănicer: „Dumnezeu să ajute săracilor, că multe ne-au căznit ungurii (nobilii — n.n.) și pe noi”³⁹.

³² Virgil Șotropa, *Revolta ...*, nr. 23, p. 342.

³³ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național român*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1983, p. 65.

³⁴ Virgil Șotropa, *Înființarea graniței militare năsăudene*, în „A.S.”, 24, 1939, p. 1—29.

³⁵ Idem, *Urme din timpul curuților*, în „A.S.”, 17, 1933, p. 127—145. Cf. Carl Göllner, Paul Abrudan, *Francisc Rakoczi al II-lea 1704—1711*, Ed. Militară, București, 1983.

³⁶ Carl Göllner, *op. cit.*, p. 48—52.

³⁷ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 530.

³⁸ Virgil Șotropa, *Contribuțiuni la istoria revoluției lui Horea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, V, 1929—1930, p. 173.

³⁹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, p. 218.

Ultimele ecouri ale răscoalei sînt sesizabile la începutul anului 1785, cînd protopopul din satul Pintic (în apropierea Bistriței), susținînd că a primit scrisori de la Horea, îndeamnă țărănimea să se răscoale și să prade curtea contelui Ladislau Rhedey. Intervenția armatei din Bistrița a zădărnicit planurile protopopului, șase români fiind uciși, iar alții prinși și duși la Bistrița în închisoare, unde se aflau și alți simpatizanți ai răscoalei ca Grigore Pataki din Beud, care-și exprimase dorința de-a trece de partea răsculaților⁴⁰.

6. *Evoluția mișcării sociale spre mișcarea națională.* După înfrîngerea răscoalei lui Horea, datorită publicării patentei din 22 august 1785 de desființare a iobăgiei, mișcarea de emancipare socială a românilor din nord-estul Transilvaniei evoluează, la fel ca în întreaga Transilvanie, spre național. Grănicerii, prin reprezentanții lor, se integrează mișcării de emancipare politică a românilor transilvăneni. Astfel este cunoscută activitatea intensă a vicarului Năsăudului, Ioan Para, la declanșarea acțiunilor politice și pregătirea actului fundamental al națiunii române: *Supplex Libellus Valachorum*. Receptînd idei exprimate de Inochentie Micu⁴¹ la mijlocul veacului al XVIII-lea, Ioan Para a contribuit la introducerea în textul *Supplexului* a revendicărilor specifice grănicerilor⁴².

Sîntem la apogeul unui proces, care se materializează inițial în opțiuni social-economice locale, apoi, spre finele veacului, prin integrarea treptată a mișcării sociale în problematica națională a principatului se extind, printr-o îmbinare armonioasă a revendicărilor locale cu cele general-transilvănene, aspect sesizabil și la nivelul altor comunități românești, ca de exemplu cea din Șcheii Brașovului⁴³.

După respingerea acțiunilor românești legate de mișcarea *Supplexului* din anii 1790—1792, grănicerii năsăudenii au continuat lupta împotriva tendințelor nobilimii și a reprezentanților *Universității săsești* de a desființa regimetele de graniță și de a acapara pămînturile grănice-rești. În anul 1817, cu prilejul vizitei împăratului habsburgic în Transilvania, grănicerii cer să fie considerați oficial oameni liberi, pentru a nu deveni iobagi ai orașului Bistrița în cazul desființării graniței. Deși li se răspunde favorabil, grănicerii continuă lupta prin noi cereri și memorii (în anii 1838, 1842, 1845) pînă la acordarea rezoluției din 21 februarie 1847, prin care sînt considerați oameni liberi⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 438.

⁴¹ Ioan Para a intrat probabil în contact cu ideile lui Inochentie Micu datorită locotenentului primar al Regimentului, Ioan Szakadati, care adunînd material pentru redactarea operei sale istorice, intră în posesia lui *Supplex Libellus* a lui Micu. Vezi: Biblioteca Acad. R. S. România, Fil. Cluj-Napoca, Fond Blaj, mss. 494. Cf. D. Prodan, *Supplex* . . . , p. 236—237.

⁴² Biblioteca Acad. R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, Fond Blaj, ms. 472 b, f. 31—32 r. Cf. I. Lumperdean *op. cit.*, 23—26.

⁴³ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești din Șcheii Brașovului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 11 et sqq. Cf. I. A. Pop, *op. cit.*, p. 225—226.

⁴⁴ L. Gyémánt, *Integrarea țărănimii în mișcarea națională românească din Transilvania între 1790—1848*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 23, 1980, p. 251—252.

Fiind deja o comunitate socială aparte, trăind într-o unitate teritorial-geografică compactă, așa cum reiese din conscripția din 1810⁴⁵, grănicerimea se regăsește, prin revendicările sale specifice, aproape în toate memoriile și petițiile națiunii române din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, în *Supplexul din 1804* întâlnim și cererile de promovare și numire de ofițeri pentru regimentele de graniță din rîndul românilor, ceea ce „vor sili la învățături“ pe ostașii de graniță, care văzînd „căpitani milostivi“ din rîndul lor, „vor trage la luarea armelor“⁴⁶. În anul 1809, Aron Budai, secretarul Consistoriului ortodox de la Sibiu și asesorul Ioan Nandra, condiționează recrutarea românilor pentru războaiele cu Napoleon, de numirea de ofițeri români proporțional cu numărul voluntarilor⁴⁷.

Evoluția socialului spre național este sesizabilă în zona Bistriței și Năsăudului și prin modul în care sînt urmărite și percepute evenimentele de la 1821 legate de revoluția lui Tudor Vladimirescu⁴⁸.

Asistăm, tot mai mult după 1830, la afirmarea unei evidente conștiințe naționale, cînd locuitorii din Valea Rodnei, receptează *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior⁴⁹ și se pronunță în creația populară pentru unitate politică și națională, Țara Românească și Moldova fiind socotite la 1843 „de-a noastre veri“ (în sens de surori)⁵⁰.

Integrați astfel în problematica națională, românii năsăudeni participă activ la revoluția de la 1848, o delegație a grănicerilor participînd la Adunarea Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848⁵¹. Au loc, de asemenea, o serie de frămîntări sociale și adunări populare la Năsăud și în satele apropiate. Cu prilejul unei astfel de adunări se protestează împotriva așa-numitei „uniuni“ a Transilvaniei cu Ungaria⁵². Datorită acestor fapte, a integrării în mișcarea generală de emancipare socială și națională a românilor transilvăneni, „rolul jucat de grănicerii români în revoluție își găsește o logică și clară înțelegere“⁵³.

⁴⁵ Șt. Imreh, *Conscripția grănicerilor transilvani din anul 1810*, în „Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu“, Cluj, 1974, p. 92—93.

⁴⁶ D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 60—61.

⁴⁷ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁸ V. Șotropa, *Zavera din 1821 și regimentul năsăudean*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“, Cluj, IV, 1926—1927, p. 135—145; C. Göllner, *op. cit.*, p. 144—147.

⁴⁹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, Ed. Academiei București, 1967, doc. nr. 28, p. 254.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 49.

⁵¹ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania 1848/49*, Cluj, 1946, p. 169—170.

⁵² C. Bodea, *op. cit.*, p. 174.

⁵³ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 254.

CONSIDERATIONS ON THE 18th CENTURY SOCIAL MOVEMENTS
IN THE BISTRIȚA AND NĂSĂUD AREA

(Summary)

The 18th century is characterized by violent movements and social unrest in the Bistrița and Năsăud area. The presence, in this part of Transylvania, of a powerful Saxon community, and of the Romanian frontier guards (in the middle of the century) and also of a peasantry enslaved to the feudal estates, determined a particular social relationship and specific features to the social unrest.

We suggest, as outstanding, the following periods for the development of the relationship and of the social unrest:

(a) 1700—1763, a period characterized by violent social upheaval connected with the setting up of the Habsburg Regime and by the fusion with the Roman-Catholic Church of some of the Romanians. We should also mention the discontent with the feudal exploitation and the tendency of the Bistrița Bench to enslave the peasants in the Rodna Valley;

(b) 1763—1784, a period characterized by the social unrest due to the establishment of the military frontier and unrest due to the denominational shade;

(c) 1784—1800 all the way to the first half of the 19th century, a period characterized by movements connected with the uprising led by Horea and by the gradual evolution of the social emancipation movement or national emancipation.

The social forces implied in these movements are: *the enslaved peasantry, the free peasantry, the frontier guards, the Rodna miners, and the intellectuals* who, directly or indirectly, supported the masses of the people in their struggle.

The main forms of struggle are: emigration in *Moldavia*, *flight from the feudal estates, outlawry, memoranda* (or *written statements*) *religious movements and uprisings* (the most important being the 1760—1761 uprising set against the Bistrița Bench and the Salva uprising determined by the discontent of the masses with the organization of the 2nd Romanian Frontier Regiment.)

The Bistrița and Năsăud movements and social unrest belong to the general Transilvanian problem, with the Romanian participation (from the Bîrgău Valley) in 1703—1711 to the uprising against the Habsburg Empire, by joining the Seckler and Banat frontier guard movements and the response to Horea's uprising.

Towards the end of the 18th century and the beginning of the 19th, the social movement of the north-east Transylvania Romanians gradually becomes part of their political-national struggle. A manifest national conscience of the inhabitants of this area is noted to have been outlined; they stated in their political acts and memoranda for an enlarged autonomy of the county, for political emancipation and for national unity, in their folk creations.

From this point of view the Năsăud frontier guards responded positively to the 1821 events from Vallachis and were very active during the 1848 revolution.

IDEEA DE EDUCAȚIE ÎN CONCEPȚIA UNOR REPREZENTANȚI AI „ȘCOLII ARDELENE“

IACOB MĂRZA

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se înregistrează un vizibil progres în direcția organizării învățămîntului românesc din Transilvania (rețeaua școlară, conținutul lecțiilor etc.)¹ și o opinie nouă asupra educației în familie și în școală². Fruntașii Școlii ardeleni considerau învățămîntul ca unul din mijloacele legale, în cadrul oferit de reformismul austriac în domeniul școlii³ începînd cu Ratio educationis (1777) și continuînd cu Norma regia (1781), prin care s-ar fi putut îndeplini o parte din aspirațiile politice, culturale și sociale ale românilor, pe linia programului inițiat de Ionechentie Micu⁴.

Într-o epocă în care, pe plan european, conceptul de educație se remodelează în directă congruență cu nevoile națiunilor⁵ — educația tinzînd să devină civică — vastul program de luptă al corifeilor Școlii ardeleni viza și școala. În opinia lor școala rămînea înaintea de toate un factor de „luminare“, de educație a poporului. Se impunea, de la sine, tipărirea de cărți în românește, în primul rînd manuale. Trebuiau răspîndite cunoștințe științifice în mijlocul poporului, rămas secole de-a rîndul în ignoranță. Raportat la aceste aspecte, procesul de redimensionare a conceptului de educație la unii reprezentanți ai Școlii ardeleni ne apare firesc, în funcție de particularitățile politice și sociale ale principatului. Ideea de educație se extinde, din cadrul limitat al școlii

¹ L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București, Ed. did. și ped., 1966; V. Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721—1821)*, Arad, 1974.

² D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, pp. 213—243.

³ Din vasta bibliografie ne-au fost la îndemînă: J. Schmidt, *Entwicklung der katholischen Schule in Österreich*, Wien, „Herder“, 1958; H. Harntsch, *Die kulturelle Funktion des österreichischen Bildungswesens im Donauraum, in 200 Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung*, Wien, Öster. Bundesverl., 1960; R. Meister, *Die Idee einer österreichischen Nationalerziehung unter Maria Theresia*, în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil. hist. kl.*, 1946. I, Wien, Rud. M. Rohrer, 1946; idem, *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens*, I, Wien, H. Böhlau, 1963.

⁴ P. Teodor, *Politică și cultură în secolul luminilor la românii transilvăneni*, în „Transilvania“, IX, 8, 1980, p. 55—57; idem, *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 201—234 (*Iluminismul politic românesc*).

⁵ Aspecte discutate de: H. König, *Zur Geschichte der Nationalerziehung in Deutschland im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts*, Berlin, Akad. Verlag, 1960; J. Lawson and H. Silver, *A Social History of Education in England*, London, Methuen and Co. Ltd., 1973; F. Pontiel, *Histoire de l'enseignement en France. Les grandes étapes 1789—1964*, Paris, Sirey, 1966; R. Meister, *Die Idee einer österreichischen Nationalerziehung unter Maria Theresia*; P. Hazard, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*. În românește de V. Grecu, Ed. Univers, București, 1981.

ca instituție, la scara societății românești. În acest context se desprinde noul tip de dascăl cu o părere nouă, modernă despre educație. De la modestul transmitător de cunoștințe se ajunge la tipul de militant cultural, care, prin prisma unor interese politice și sociale specifice națiunii române, formează cetățeni și patrioți în ultimă instanță. Procesul de învățămînt primește accentuate trăsături laice, raționale și naționale.

Răspunzînd unor comandamente impuse de nivelul de dezvoltare al societății românești din Transilvania, în care se pot detecta direcționarea educației spre sfera laicului (în sensul formării unor buni cetățeni), înființarea de școli în care tineretul studios să fie pregătit pentru cariere practice, ignorarea tot mai vizibilă a misticismului, ne apare plină de semnificații prezența unor idei despre educație în cele mai variate lucrări ale reprezentanților *Școlii ardenele*⁶. Chiar dacă nu poate fi vorba de o expunere sistematică a conceptului, ideea de educație este aproape o permanență în diferite opere ale acestor cărturari, în prefețe sau predici, opere filologice, de răspîndire a cunoștințelor științifice, cărți economice sau de istorie, gramatici, dicționare ș.a.

Gh. Șincai, al cărui rol în dezvoltarea învățămîntului național (sub raport organizatoric și al conținutului) trebuie să-l subliniem, și-a exprimat nu o dată opiniile cu privire la educație. *Catechismul cel mare*. (Blaj, 1783) este un pilduitor exemplu, dovedindu-ne că autorul a fost, și în materie de educație, adept al raționalismului. După ce surprinde scopul educației tinerilor, „... ca să poată fieștecare dintre dîșii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci și adevărați creștini, ...”⁷, autorul, care a întrunit calitățile noului tip de dascăl în sensul de militant cultural, își pune nu numai problema sistematizării materiei în raport cu puterea de pricepere a școlarilor, ci și prețul cărții: „... care mi s-au văzut a fi pruncilor (pentru care s-au și făcut această carte) mai de lipsă a le învăța, și a le ști; căci toate a le înbulzi nu le-am putut, mai virtos pentru aceea, ca nu cumva făcîndu-se cartea mai mare, prețul încă să i se suie, și dintr-aceea să se nască pricină, pentru care cei săraci, din care mai mulți se află în neamul nostru, decît bogați, să nu și-o poată cumpăra”⁸.

Ca și alți lideri ai *Școlii ardeleni*, Gh. Șincai acorda credit științei în general și, în special, cunoașterii legilor firești ale naturii. Valoroase sînt, sub acest aspect, nu numai alcătuirea de către Aufklärung a lucrării *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*⁹, ci și opiniile sale asupra cunoașterii tainelor fizicii de către oamenii din popor. Antologic rămîne, în acest sens, pasajul (din care cităm un fragment) în care autorul explică folosul fizicii pentru popor: „Folosul învățaturii cei

⁶ Vezi A. Marino, *Illuminiștii români și idealul „luminării”*, I—II, în „Iașul literar”, 16, 3—4, 1965, p. 42—52, 20—40.

⁷ *B. R. V.*, II, nr. 462, p. 281. Cf. și *Școala ardeleană*, I. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Fl. Fugariu. Introducere de D. Ghișe și P. Teodor, Ed. Minerva, București, 1983, p. 34.

⁸ *B. R. V.*, II, p. 282.

⁹ Gh. Șincai, *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*. Studiu introductiv și ediție critică de D. Ghișe și P. Teodor, București, Ed. științifică, 1964.

firești sau al fizicei mai mare e decât ni-l putea spune pentru că, între altele, prea mult ni-l întrebuițăm la economie¹⁰.

Că instrucția și educația și-au dovedit temeiurile pentru popor numai prin legătura lor cu viața a fost o realitate demonstrată nu numai de Gh. Șincai în unele din lucrările sale¹¹. Tovarășul său de generație și de convingeri — l-am numit pe P. Maior — ne oferă, nu de puține ori, prilejul pentru a lua contact cu părerile sale asupra educației, în direcția aceluiași militantism cultural. Expuse într-o formă simplă, pentru a fi accesibile unui auditoriu eterogen, părerile lui P. Maior despre educație au fost enunțate cu ajutorul predicei la înmormântări sau de câte ori i s-a oferit ocazia.

*Cuvînt înainte*¹² la *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor* (Buda, 1809) cuprinde afirmații din care se conturează scopul pedagogic final al opusculului și, implicit, ideile despre educație ale autorului. Iluministul viza, de fapt, îndrumarea pedagogică a poporului¹³, în mijlocul căruia a trăit și a muncit mult timp. Dacă în partea introductivă a lucrării autorul atrage atenția „... pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învățatura cea pentru creșterea fiilor, ...” și subliniază „... datoria care o au ei <părinții n. n.> spre creșterea fiilor, ...”¹⁴, câteva din didahii, numerele 6, 11, 13 de pildă, scoț în evidență opiniile sale excesiv de severe asupra educației băieților și fetelor și pregătirea lor pentru viața de familie. Părinții ar trebuie să îndeplinească, în acest context, un rol educativ covârșitor.

Avînd o bogată experiență în materie de oratorie, ciștigată de-a lungul carierei ecleziastice și didactice, P. Maior face o diferențiere netă, abordînd problema responsabilității educației și instrucției copiilor, între datoria firească a părinților și datoria politică a instituțiilor (școală, biserică și forme de guvernămînt). Potrivit opiniei cărturarului, care amintește „... cît de mare datorie este încercată în spatele acelora care au vreun prunc...”, educația în familie, de unde nu trebuie să lipsească armonia și respectul reciproc, are primat sub raport cronologic și o mare importanță, ea determinînd dezvoltarea ulterioară a copilului¹⁵.

Pe lângă *Didahii* și *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* (Buda, 1809) rămîn ilustrative pentru ideile despre educație ale aceluiași

¹⁰ *Ibidem*, p. 67; D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 219.

¹¹ O ilustrare a opiniilor lui Gh. Șincai despre educație este și alcătuirea citorva manuale, imperios cerute de învățămîntul românesc al epocii. Reținem, așadar: *Prima principia latinae grammatices*, Blaj, 1783; *A. B. C. sau Alfavit*, Blaj, 1783; *Îndreptare către aritmetică*, Blaj, 1785; *Bucoavnă*, Sibiu, 1788; *Bucoavnă*, Blaj, 1796.

¹² *B. R. V.*, III, nr. 766, p. 10—12; *Școala ardeleană*, I, p. 798—816.

¹³ Rosturile educației cu un vizibil caracter popular se desprind și din *Cuvînt înainte la Molitvenic*, Blaj, 1784. Tipărit în „... vremi de împărechere și de învăluială, ...”, deci o aluzie clară la răscoala lui Horea, volumul conține un elogiu al învățurii pe înțelesul omului simplu: „... că învățatura arată pe om, că este om, și cu cît este mai învățat omul, cu atît mai mult se osebește de dobitoace, și cu cît este mai prost, cu atît este mai asemenea dobitoacelor; iar învățatura prin adesea cetanie a cărților se ciștigă, ...”. *B. R. V.*, II, nr. 475, p. 291.

¹⁴ *B. R. V.*, III, p. 11.

¹⁵ D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 227, 229.

învățat¹⁶. Dacă în lucrarea precedentă P. Maior oferă sugestii pentru o educație națională în familie — cu toate ideile sale austere pe linia spiritului tradițional din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și chiar din primele decenii ale secolului următor —, *Propovedaniile* conțin, nu de puține ori, și sfaturi pentru educația în cadrul organizat al școlii. Recomandările pentru elevi în direcția atitudinii lor față de învățători¹⁷ alternează cu sublinierea misiunii educative care trebuie să și-o asume învățătorii.

După ce îndeamnă pe cei chemați la luminarea poporului, fiindcă „... se cade pururea și necurmat a se face poporului învățatură...”, P. Maior distinge, în educația pe care o propunea cu ocazia propovedaniilor, două categorii de ascultători: a) locuitorii satelor românești, care „... întru alte științe și învățături, necum procopsiți, ci numai atinși nu sînt”; b) orășenii care, după opinia autorului, „... sînt partea cea mai mare a locuitorilor mai deștepți”. P. Maior sugera, pe bună dreptate, ca „măiestria cea retorică” să se folosească gradat, în funcție de nivelul de înțelegere al auditoriului¹⁸.

Semnificativă rămîne, pentru părerile aceluiași iluminist, misiunea celor care răspund de educație și instrucție în școli: „Dascălii și învățătorii greșesc de nu vor îndrepta greșelile șolasticilor săi, cînd pot. De nu se vor nevoi spre sporiul învățaturii și procopseala grămăticilor. De nu-i vor învăța năravuri bune. De-i vor învăța înadins basnuri și minciuni în chip de adevăr și care sînt împotriva spășaniei sufletului. De nu se vor procopsi spre sine ca să fie destoinici a învăța pre grămăticii. De vor pofti mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa șolasticilor... ”¹⁹.

Cînd discutăm opiniile lui P. Maior asupra educației, nu putem omite problematica unor calendare românești. Ne gîndim mai ales la acelea tipărite în 1811 și 1812 la Buda, în apariția cărora a îndeplinit un rol deosebit. Aceste opusculi reflectă, din unele puncte de vedere, opțiunile sale asupra educației și instrucției. Pline de sugestii rămîn cîteva titluri ale textelor exemplarului din 1811: *Nemica nu e mai dulce vitei omenești decît fiii*; *A se învăța bine fiii din pruncie, folosește spre toată viața*; *Cei ce învață tinerimea foarte de mare folos sînt publicului (obștei)*; *Învățătorul nici să aibă greșeli nici să le sufere*; *Dragostea părinților cătră fii*²⁰. Calendarul din 1812 abordează o problematică asemănătoare. Textele de orientare pedagogică și educativă alternează cu

¹⁶ B. R. V., III, nr. 765, p. 6—10; *Școala ardeleană*, I, p. 785—796, 825—845.

¹⁷ Reproducem, spre ilustrare, fragmentul: „Cătră dascăl. Greșesc șolasticii de nu vor cinsti pre dascălii și învățătorii săi. De nu vor asculta de dinșii, între acele ce se țin de învățatură și de năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăța, și în vremea învățaturii se vor zăbovi la joc. De vor prăda banii părinților ce le sînt dați ca să se ajute la învățatură cu ei, sau fără folos li vor cheltui. De nu vor păzi legile șoalelor. De nu vor plăti dascălului ce se cuvine, cînd pot.” *Școala ardeleană*, I, p. 797.

¹⁸ B. R. V., III, p. 6, 8—9.

¹⁹ P. Maior, *Propovedanii*, p. 229; D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 229.

²⁰ B. R. V., III, nr. 788, p. 30—31; D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 229—230.

acelea pentru combaterea superstițiilor sau pentru educația civică a lectorilor. De pildă, fragmentele din *Noctes Atticae* de A. Gellius ilustrează universul unor atari preocupări²¹.

La o atentă cercetare a operei istoricului, filozofului și filologului iluminist S. Micu se poate constata, de altfel cu destulă ușurință, că și el a avut preocupări în direcția educației. Nu ne vom referi, acum, la perioada profesoratului la Blaj și Viena, ci la câteva idei despre educație, așa cum apar în unele din scrierile sale. La fel ca Gh. Șincai și P. Maior, S. Micu a conceput educația ca un act de cultură, care trebuia să aibă un caracter larg, popular. Un fragment din *Cătră cititor* de la *Propovedanii ... la îngropăciunea oamenilor morți*²² (Blaj, 1784) conturează tocmai această concepție: „... Mai pe urmă te rog să mă ierți de te va sminti cumva curgerea graiului, că fiind că acestea mai mulți proști decît învățați auzitori vor avea, nu se cade să fie cu măiestrie retorică cească, nici cu grai de vorbă înaltă și adîncă, ci mai de jos și mai prost, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească, că acesta este scopul și cugetul meu, ...”²³.

Dacă în acest context cultural S. Micu sesizează diferențierea între două categorii de ascultători, care ar fi urmat să formeze auditoriul său la propovedanii, nu mai puțin interesante sînt opiniile aceluiași intelectual asupra educației copiilor și a raporturilor dintre părinți și urmașii lor. Dezbătute în volumul al doilea din *Legile Ferei. Ithica și Politica*, relațiile dintre părinți și copii sînt privite după precepte antice și, evident, după nevoile sociale și culturale ale epocii în care trăia²⁴. După opinia filozofului, copiii n-ar trebui educați „prea gingaș și moale”, fiindcă această metodă ar fi în defavoarea lor. Cei care se ocupă de educația tinerilor trebuie să-i formeze în spiritul dreptății, adevărului și a cumpătării. În fine, să fie îndreptați tot timpul către respectul celor mai mari, care îndeplinesc funcții culturale și dregătorii politice²⁵.

Idei despre școală, în general despre educație și rolul ei în societatea românească din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, întîlnim exprimate în diferite forme și în lucrările altor cărturari români. Desfășurînd o susținută activitate școlară și culturală în centre ca Brașov, Sibiu, Arad, Oradea și Pesta, aceștia și-au expus, ca și cei trei corifei ai *Școlii ardelene*, părerile asupra educației. Într-un limbaj simplu, spre a fi înțeleși nu numai de dascăli ci și de membrii familiilor modeste, I. Molnar Piuarîu, R. Tempea, P. Iorgovici, C. Diaconovici Loga, D. Țichindea ș.a. au oferit în lucrările lor soluții teoretice și practice, în vederea îmbunătățirii educației și reorganizării ei pe principii naționale. Extinzînd-o de la parametrii școlii la scara societății românești, adresîndu-se într-un lim-

²¹ *Ibidem*, IV, nr. 361, p. 135.

²² *Ibidem*, II, nr. 472, p. 287—288; *Școala ardeleană*, I, p. 77.

²³ B. R. V., II, nr. 472, p. 287—288. Cf. și D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 221.

²⁴ L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de G. Ivașcu, București, Ed. științifică, 1966, p. 153—154.

²⁵ *Ibidem*.

baj simplu, acești cărturari militau pentru o educație pentru popor. Vizau, de fapt, ideea cetățeanului util, care urma să fie antrenat în viața publică și productivă a provinciei. Era, în ultimă instanță, o aplicare a modelului de cetățean sugerat de iosefinism la realitățile și la nevoile populației românești din Transilvania.

În acest spirit va trebui să înțelegem, de exemplu, eforturile creatoare ale lui I. Molnar Piuariu, căruia îi datorăm versiunea românească a *Istoriei universale* a lui Millot²⁶. Pe aceeași linie se înscrie chiar *Economia stupilor* (Viena, 1785), volum caracteristic pentru nivelul literaturii economice românești în epocă²⁷. În fine, certe scopuri formative și informative a urmărit și când a editat *Retorica adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări* (Buda, 1798²⁸). În cazul traducerii din Millot, același iluminist își expunea părerea asupra istoriei: „Cu un cuvânt istoria descoperă și învață, după mărturisirea lui Țițeron, chipul a vieții drept și bine plăcut tuturor“. Autorul nu uită să precizeze finalitatea demersului său: „... ca să răspundă folosului și binelui peste tot mai cu spor“²⁹.

Dacă pe I. Molnar Piuariu l-a preocupat, pe coordonatele unui raționalism de orientare iluministă, rolul atenției în procesul de învățat³⁰, care trebuia să fie conștient și temeinic, cărturarul brașovean R. Tempea surprinde legătura indisolubilă între diferite ramuri ale cunoașterii și atrage atenția asupra rostului gramaticii în formarea tinerilor. În *Cuvântare înainte la Gramatica românească* (Sibiu, 1797)³¹ se află fragmente care ilustrează asemenea idei: „Toate științele așa sînt unele cu altele legate, cît una fără de alta, bună și temeinicioasă săvîrșire nici într-un chip nu poate da. ... precum măiestria grammaticească este începerea și povățuirea spre toate celelalte măiestrii și științe înalte. Aceasta drept aceea, este cheea care dintru întunecului necunoștinții ne deschide ușa prin care venim la lumina înțelepciunii, spre care de mult am fi avut trebuință de a veni“³².

Reflecții despre starea românilor, existente în lucrarea iluministului bănățean P. Iorgovici, *Observații de limba românească* (Buda, 1799)³³

²⁶ B. R. V., II, nr. 626, p. 417—418; *Școala ardeleană*, I, p. 511.

²⁷ B. R. V., II, nr. 493, p. 307—309; *Școala ardeleană*, I, p. 111.

²⁸ B. R. V., II, nr. 616, p. 403—404; I. Piuariu Molnar, *Retorică adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*. Ediție critică, prefată, notă asupra ediției, glosar și indice de A. Sasu, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

Semnificativ rămîne, pentru contextul cercetării, fragmentul *Tînărul iaste ca ceara*.

²⁹ B. R. V., II, p. 418.

³⁰ Idei asupra cărora a stăruit în *Economia stupilor*: „Că ce este citirea fără de dulceața luării aminte? Și ce este alergare cu ochiul pe o carte fără de a lua folosire? Cu adevărat, nu este altceva, fără numai un sunet ce a trecut repede peste puterile înțelegerii, fără de a lăsa vreo lucrare de folos cugetului“. B. R. V., II, p. 309.

³¹ *Ibidem*, nr. 612, p. 394—397.

³² *Ibidem*, p. 395. *Școala ardeleană*, I, p. 315.

³³ P. Iorgovici, *Observații de limba românească*. Prefată de Șt. Munteanu. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de D. Bogdan-Dascălu și Cr. Dascălu, Ed. Facla, Timișoara, 1979. B. R. V., II, nr. 621, p. 413—416. *Școala ardeleană*, I, p. 357—366.

conțin interesante opinii asupra educației și a rostului social și național al școlii în societatea românească. Pe linia gândirii franceze (Condillac — Rousseau), P. Iorgovici dezbate ideea conform căreia omul se naște cu calități ce trebuie cultivate: „Omul porcede din minele naturii imperfect (nesăvîrșit), ci cu o aplecăciune numai lui înăscută cătră perfecțiune (covîrșire)”³⁴. La fel de interesante sînt și opiniile sale asupra rolului părinților în creșterea copiilor: „Deci voi, părinților, să nu vă înceluiți cu gîndul că minunea aceea de la voi se face, ci să știți unde începeți, o să chiamă părinți... Ce deschilnează și sfințește în om numele părinților este nu numai creșterea pruncilor în mîncare, beutură, hrană ș. a., ci în așa creștere (educație), adevă în grija de a face și a se dezvălui într-înșii talenturile care ei... prin natură au căpătat cu nașterea împreună, ca acelea să nu sufulce prin pasiune, precum se uscă sămînța aruncată în pămînt și de ierburile cele ce cresc de sine inse se înecă. Căci și pruncul fără învățatură luată de la om nu aduce rodul său”³⁵.

Ca și alți cărturari ai vremii, P. Iorgovici raportează educația trebuintelor societății, „... spre folosul a toatei soției cetățenești făcute...”. El viza, de fapt, formarea unor cetățeni utili societății: „... mai pre urmă, să-l facă om, după cum cere natura și soția omească. Aceasta e creșterea care se cere de la părinți cătră fiii săi”³⁶. Interesul său în direcția ideilor despre educație nu ocolește nici datoria morală a copiilor față de părinții lor: „Deci, și dacă v-ați mărit, v-ați însurat și ați ieșit în casele voastre, prin aceea numai părinții sînt dezlegați de datoria purtării de grijă pentru voi, dar voi de datoria de a-i cinsti totdeauna niciodată nu vă puteți dezlega, pentru că aceea e în voi înăscută... Pentru tot ajutoriu și priveghierea aceasta spre voi, natura s-au lăsat pre părinții voștri ca să vă crească, imblînzească, supusă legilor dreptății și a buncicuvințe. De n-ar fi ei purtat grijă de voi, ați fi ca și alte fiare silvatică. Așadar, cinstiți părinții voștri, a căriia podoabă e neîntinarea și prețul e virtutea”³⁷.

Organizator de școală românească și pedagog cu vastă experiență, C. Diaconovici Loga și-a expus opiniile asupra educației și rosturilor ei culturale, politice și naționale în societatea românească mai ales în *Chiemare la tipărireă cărților românești și versuri* (Buda, 1821³⁸). Abordînd problema educației tineretului, el precizează: „Tînărul trebuie învățat nu numai cum să fie el om bun și nimănui să facă nici un rău, ... ; ci și cu așa fel de învățaturi trebuie adăpat pruncul, cum are a se purta ca nici lui să nu-i poată face nimenea vreun rău sau nedreptate; precum se pot învăța de la bărbații cei cu științele cele înalte înarmați”³⁹.

Programul de culturalizare al românilor includea, în concepția lui C. Diaconovici Loga, activitatea politică și intelectuală a unor oameni

³⁴ P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 82.

³⁵ *Ibidem*, p. 84—85.

³⁶ *Ibidem*, p. 85—86.

³⁷ *Ibidem*, p. 93.

³⁸ B. R. V., III, nr. 1119, p. 376—380; *Școala ardeleană*, II, p. 364—368.

³⁹ B. R. V., III, p. 378.

învățați, întemeierea de școli și tipărirea de cărți. De fapt, aceste ultime aspecte se repetă, ca un leitmotiv, în lucrarea mai sus citată: „... ei ne mai trebuiesc școli și prin sate înzestrate cu toate cele de lipsă spre tinerea învățătorului. Ne trebuiesc mai departe cărți, din care să poată citi și învăța pruncii, ca și cei care sînt depărtați de școală. ... că aci ne trebuiesc școli, ... și învățători luminați cu învățături, că cel ce nu are învățatură, cum va ști îndrepta pe altul, acestea toate în școli se învață”⁴⁰. O importanță deosebită primea, în același context, tipărirea cărților: „Spre luminarea neamului sînt de lipsă mai departe cărți: acestea trebuie tipărite, care cu cheltuială se face”⁴¹. Sensul final al educației este apreciat în raport direct cu serviciile pe care le-ar putea aduce poporului român: „... însă omul e dator nu numai trupul, ci și sufletul să-l arănească: apoi mai departe nu numai pe sine, ci și pe altul, iar mai virtos neamul să-l ajute”⁴².

După cum în cazul majorității iluminiștilor români, care apreciau scopul evoluției poporului din punct de vedere sipritual în raport direct cu cerințele națiunii, și la C. Diaconovici Loga este vorba de un activism cultural pus în slujba intereselor naționale. Stau mărturie în acest sens și alte lucrări⁴³.

În cadrele aceleiași orientări pot fi integrate și părerile lui D. Țichindeal despre educație. Idealul luminării poporului poate și trebuie să se realizeze, potrivit concepției sale, prin școală cu slujitorii și elevii săi. *Arătare despre starea acestor noao introduse șolasticești instituturi ale nației românești* (Buda, 1813)⁴⁴ rămîne semnificativă în acest sens.

Autorul subliniază, pornind de la un moment organizatoric, nu numai „... covîrșirea și folosul acestor de acum noao introduse șoale, din destul a le prețui nu știu”⁴⁵. El discută, totodată, misiunea culturală și socială a dascălului, ținînd seama de condițiile istorice în care se găsea această categorie de intelectuali.

Investigarea literaturii românești de orientare iluministă este de natură să descopere și alte poziții sau opinii asemănătoare asupra educației ca element de o semnificație aparte în amplul proces de ridicare al poporului român prin cultură în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Cărturari, printre care s-au numărat D. Bojincă (*Dirigătorul bunei creștere*, Buda, 1830)⁴⁶, M. Bota (*Versuri îndemnătoare*, Buda, 1829)⁴⁷, Z. Carcalechi (*Biblioteca românească*, Buda, 1821)⁴⁸, V. Gergely

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 379.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Idei despre educație pot fi depistate și în *Orthografia sau dreapta scri-soare*, Buda, 1818 (B. R. V., III, nr. 978, p. 221); *Gramatica românească*, Buda, 1822 (Cf. C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească*. Text stabilit, prefață, note și glosar de O. Șerban și E. Dorcescu, Timioșara, Ed. Facla, 1973).

⁴⁴ B. R. V., III, nr. 835, p. 83—84; *Școala ardeleană*, II, p. 197—198.

⁴⁵ *Școala ardeleană*, II, p. 197—198.

⁴⁶ B. R. V., III, nr. 1472, p. 674—679; *Școala ardeleană*, II, p. 719—728. D. Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Studiu introductiv, selecție de texte și note de N. Bocșan, Timioșara, Ed. Facla, 1978, p. 100—114.

⁴⁷ B. R. V., III, nr. 1411, p. 619—620; *Școala ardeleană*, II, p. 693—699.

⁴⁸ B. R. V., III, nr. 1114, p. 372—373; *Școala ardeleană*, II, p. 509—563.

de Csokotis (*Omu de lume*, Viena, 1819)⁴⁹, I. Tomici (*Scurte învățături*, Buda, 1827)⁵⁰ ș. a. n-au ocolit, în scrisul sau în verbul lor, problema educației. De fapt, nu făceau decât să ducă mai departe, evident în alte condiții istorice, idealurile de emancipare politică și socială ale poporului român cu ajutorul școlii. Se continua, astfel, unul din postulatele corifeilor *Școlii ardelenne*, vehiculate și în cărți editate cu vădite scopuri didactice⁵¹.

Problema educației prin școală sau prin cărți, care au difuzat anumite ramuri ale științei în diferite medii ale societății românești din Transilvania a făcut parte, după cum am încercat să arătăm mai sus, din programul de emancipare politică și națională trasat de Inochentie Micu. Majoritatea reprezentanților *Școlii ardelenne* s-au atașat, prin activitatea și opera lor, ideii de educație — societate⁵². Era, de fapt, una din marile probleme ale veacului luminilor⁵³, care a marcat și opinia românească, fiind dezbătută în istoria românilor transilvăneni.

L'IDÉE D'ÉDUCATION DANS LA CONCEPTION DE CERTAINS REPRESENTANTS DE L'„ECOLE TRANSYLVAINE“

(Résumé)

L'auteur analyse l'idée d'éducation telle qu'elle ressort de l'activité et des œuvres des grands représentants de l'„Ecole Transylvaine“, courant philosophique représentant les Lumières en Transylvanie, à la fin du XVIIIe siècle et au début du suivant.

Prenant comme point de départ les idées générales des Lumières européennes, les Lumières roumaines a accordé une attention particulière à l'éducation des masses populaires. Des savants et lettrés roumains comme Gh. Șincai, Petru Maior, S. Micu, I. Piuariu Molnar, Radu Tempea, P. Iorgovici, C. Diaconovici Loga, D. Tichindeal, D. Bojincă, se sont efforcés, par l'intermédiaire des imprimés, calendriers, manuels, livres scientifiques et d'histoire, à éduquer le peuple par la culture, à lui procurer de très utiles conseils économiques, à lui éveiller le sentiment national. Ainsi, les masses populaires roumaines, surtout les paysans, ont-elles été préparées pour les grandes actions lors de la révolution démocratique.

⁴⁹ B. R. V., III, nr. 1043, p. 309—312; *Școala ardeleană*, II, p. 497—509.

⁵⁰ B. R. V., III, nr. 1326, p. 554—556; *Școala ardeleană*, II, p. 645—649.

⁵¹ Ne gândim, de pildă, la *Carte trebuincioasă pentru dascălii școlilor de jos românești neuniți*, Viena, 1785 (B. R. V., II, nr. 485, p. 302—304; *Școala ardeleană*, I, p. 97—109); *Ducere de mână către cinste și dreptate*, Viena, 1793 (B. R. V., II, nr. 563, p. 353; *Școala ardeleană*, I, p. 173—180).

⁵² D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 242. Vezi și R. Munteanu, *Contribuția Școlii ardelenne la culturalizarea maselor*, București, Ed. did. și ped., 1962.

⁵³ Sugestii prețioase la: J. Schmidt, *op. cit.*, p. 43—54 (*Die Schule als politische und kirchliche Institution. Einfluss des Josefismus*); J. Lawson and H. Silver, *op. cit.*, p. 226—266 (*Education in a Changing Society 1780—1830*); F. Pontiel, *op. cit.*, p. 9—47 (*L'éducation nationale à la veille de 1789*), p. 51—122 (*Projets révolutionnaires et premières réalisations 1789—1800*).

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ȘI INAUGURAREA UNIVERSITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN CLUJ

(1919—1920)

GH. IANCU, G. NEAMȚU

Cadrul politic intern și extern în care s-au mișcat eforturile pentru organizarea Universității românești la Cluj, inițiativele, căutările, principiile, acțiunile concrete care au făcut posibile deschiderea în toamna anului 1919 a Universității și apoi inaugurarea ei într-o atmosferă de elevată sărbătoare în februarie 1920, aportul oamenilor de știință și de cultură la durarea unui așezământ universitar prestigios, semnificațiile politico-naționale ale demersului împlinit și-au găsit o fericită tratare în literatura istorică românească¹.

Materialele documentare pe care le publicăm, provenind din arhive din țară și S.U.A., din fonduri personale, permit cunoașterea mai în profunzime a atmosferei acelor luni pline de focul creației, de muncă neostenită și responsabilă pusă în slujba progresului științei și învățămîntului românesc, ne apropie de intimitatea lucrurilor și a situațiilor. Din ele se desprind și opiniile unora dintre cei direct implicați sau participanți la organizarea sau inaugurarea Universității românești, largul ecos internațional al serbărilor de inaugurare.

Scrisorile lui Ioan Paul², una adresată lui Valeriu Braniște, șeful Resortului de Culte și Instrucțiune Publică din cadrul Consiliului Dirigent, și cealaltă unei rudeni din locurile natale, denotă dorința lui de a contribui, pe măsura posibilităților, la fondarea unui lăcaș de cultură prestigios la Cluj. Conținutul și tonul celei de a doua scrisori, pe care am include-o în categoria epistolelor de familie, contrastează evident cu prima și cu realitatea istorică. Dorința lui de a deveni titularul catedrei de estetică literară — ceea ce s-a împlinit în cele din urmă — a fost evidentă, astfel că ezitățile în a părăsi Iașul, inconvenientele inerente ale mutării la Cluj, trebuie privite prin prisma grijilor omului și nu ale profesorului pasionat de materia pe care o va sluji.

¹ Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, București, 1923; Ștefan Pascu, *L'Université de Cluj. Cinquante ans d'enseignement en langue roumaine*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, 1969, 14, fasc. 2, p. 9—34; Gheorghe Iancu, *Din istoricul învățămîntului universitar clujean 1919/1920*, în „Sargetia”, 1973, 10, p. 337—347; Vasile Pușcaș, *Insemnătatea și semnificația înființării Universității românești din Cluj și opinia internațională*, în „Studia ... Historia”, 1980, 25, fasc. 1, p. 39—63; Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, Vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980.

² Ioan Paul (1857—1926). S-a născut în Hidiș, astăzi Podeni, jud. Cluj. Studiile gimnaziale le-a făcut la Aiud și Blaj. A urmat Facultatea de litere la Universitățile din Viena și Budapesta. Profesor la Institutul pedagogic și teologic din Caransebeș. S-a stabilit apoi în România, întâi la Slatina, apoi la Iași, unde se găsea și în 1919. Scriitor.

Scrisoarea lui Emil Racoviță, revenit în Franța pentru a-și rezolva toate chestiunile înainte de a se stabili definitiv la Cluj, se vrea o continuare a dialogului fructuos statornicit în decembrie 1919 cu Resortul de Culte și Instrucțiune Publică și concretizat în înființarea Institutului de Speologie din Cluj³.

Telegrama, prin punctările ce le cuprinde, face mai explicită desfășurarea solemnităților de inaugurare, relevă paleta largă a pregătirilor pentru buna lor organizare.

Guvernul român, trimițând în Statele Unite, și nu numai acolo, mai multe invitații principalelor universități și colegii americane, dorea în primul rînd ca această sărbătoare a întregului popor român, această nouă zi de dreptate istorică de după Unire, să fie adusă în atenția întregii lumi. Invitațiile românești vor fi bine primite de oficialitățile americane și expediate celor cărora le-au fost adresate.

Raportul ambasadorului american la București, Charles Wopicka, este interesant prin modul în care receptează evenimentul, și însemnătatea care i-o atribuie. Comentariile pe care le face sînt demne de luare în considerare, cu atît mai mult, cu cît în timpul războiului a fost unul din cei mai fervenți, mai activi și mai atașați bărbați politici străini, intereselor naționale românești, sprijinind din răspuțeri, pe cale diplomatică, făurirea statului național unitar român⁴.

Inaugurată într-o atmosferă de entuziasm, dar și de realism politic, de oameni hotărîți să nu precupețească nici un efort pentru propășirea spirituală a poporului căruia îi aparțineau, Univeristatea din Cluj se va impune ca o prezență activă în peisajul cultural românesc de după Marea Unire.

³ Vezi pentru venirea lui Racoviță la Universitatea din Cluj: E. G. Racoviță, *L'Institut de Spéologie de Cluj (Premier rapport de la direction — période 1920 à 1924)*, în „Lucrările Institutului de Speologie din Cluj. Travaux de l'Institut de Spéologie de Cluj”, tom. I, 1920—1924, nr. 1, p. 1—12; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 80, 99, 100; Vasile Popa, *Începuturile activității lui Emil Racoviță la Univeristatea din Cluj*, în „Studia ... Biologia”, 1980, 25, fasc. 1, p. 78—80.

Vezi: Memoriul adresat la 14 decembrie 1919 de E. Racoviță șefului Resortului de Culte și Instrucțiune Publică, aprobat în ședința Consiliului Dirigent din 17 decembrie 1919, în „Lucrările Institutului de Speologie din Cluj”, tom. I, nr. 2, p. 7—17; Contractul încheiat la 18 decembrie 1919 între V. Branște și E. Racoviță privitor la înființarea Institutului de Speologie, Cf. *Ibidem*, p. 6—7; Legea de înființare a Institutului promulgată la 26 aprilie 1920, Cf. *Ibidem*, p. 3—5.

⁴ Ștefan Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 272, 275, 340—341, 551; Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial, 1916—1920*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, p. 26, 29, 53—55, 60—61 etc.

RESORTUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE

Nr. 9355—1919

Sibiu, 9 august 1919

Domnule,

Am onoare a vă aduce la cunoștință că Consiliul Dirigent v-a numit membru în Comisiunea pentru Universitatea din Cluj, despre ce a fost avizat și comisarul nostru general, Dl. Dr. Sextil Pușcariu, profesor universitar, la care aveți a vă prezenta în Cluj, duminică în 10 august a.c. spre a lua parte la lucrările comisunii.

ȘEFUL RESORTULUI

V. Braniște

D-lui Iuliu Moldovan
profesor universitar ordinar.

Instit. Medico-Farmaceutic Cluj-Napoca, Catedra de istoria medicinei, fond. *Iuliu Moldovan*.

Cluj, 21 august 1919

IOAN PAUL

Mult stimată domnule ministru,⁵

Un adânc sentiment de recunoștință și un sincer interes pentru învățămîntul și cultura fraților din Ardeal, partea cea mai sănătoasă a neamului nostru, îmi dau curajul să vă adresez această lungă scrisoare pe care în interesul școalei, pe care o conduceți, vă rog a o citi cu răbdare și bunăvoință pînă la sfîrșit.

În înțelegere cu dumneavoastră v-am adresat acel memoriu pentru înființarea unei catedre de estetică literară, memoriu pe care l-am scris cu multă sfiială, fiind și eu candidat la acea catedră.

Comisiunea de candidare lucrînd în zilele acestea aici, fără să fi căutat sau stăruit eu, ceea ce nu e în firea, nici de demnitatea mea, am aflat și eu, cum au aflat toți candidații de aici, de soarta catedrei ce am cerut.

Am aflat cu mirare și cu părere de rău despre conflictul între dumneavoastră și onorata comisiune în privința catedrei propusă de mine. Știu limpede că dumneavoastră ați cerut comisiunii înființarea catedrei de estetică literară, ba ceea ce nu voi uita niciodată, pur și simplu numirea mea la această catedră. Știu că comisiunea s-a formalizat și a hotărît să nu se înființeze această catedră, pe care o crede de prisos⁶.

Aflînd eu despre acest conflict, mi-am retras în scris candidatura și hîrtia am încredințat-o domnului Ghibu, ca el să facă întrebunțare de ea la timpul potrivit în numele meu.

Astfel ne mai fiind vorba de persoana mea, mă simt cu totul liber să-mi spun întreg gîndul, iar dumneavoastră ne mai putînd fi bănuit că înființați o catedră pentru un anumit om, aveți mină liberă a face după socotința și inima dumneavoastră.

Știu, domnule ministru, că dacă cineva e deplin competent în țara aceasta de a organiza învățămîntul din Ardeal și cu pricepere și cu trageră de inimă, acela sînteți dumneavoastră, care nu numai aveți experiența de profesor, dar sînteți un vechi și distins purtător al cuvîntului și condeiului românesc și ca atare deplin chemat cu deosebire de a aprecia necesitățile învățămîntului, limbii și literaturii românești.

⁵ Valeriu Braniște, șeful Resortului de Culte și Instrucțiune Publică din Consiliul Dirigent.

⁶ Vezi pentru aceasta St. Neagoe *op. cit.*, p. 64—65. I. Paul va fi totuși titularul catedrei de estetică literară din cadrul Facultății de litere și filozofie a Universității din Cluj. Vezi *Tabloul catedrelor, cursurilor, profesorilor, oficiilor și al personalului*, în „Anuarul Universității din Cluj”, an. I, 1919—1920.

Eu întrevăd limpede motivele dumneavoastră, care v-au îndemnat să cereți comisunii înființarea catedrei de estetică literară, motive unele de ordin general și altele de ordin special pentru starea lucrurilor de la universitatea din Cluj și pentru cultura literară din Ardeal.

E cunoscut lucru că în vechiul regat cei mai slabi profesori sînt cei de limba și literatura română, care ies din universitate cu oarecare cunoștințe filologice, care în școală îi fac pedanți, și cu cunoștințe biografice și bibliografice, care sînt pazele sau mai bine zis ogrinjii limbii și literaturii românești. Cu aceste cunoștințe prea puține la număr, în mica noastră literatură încarcă memoria elevilor cu un balast aproape de prisos. Mai e apoi celebra critică literară, acest parazitism al literaturii, care de fiecare literat sau cititor cu sete și simțire a prăsit în literatura noastră și în publicul cititor o sută de critici papagali, vînători de originalitate în absurd și profanatori ai tot ce avem și noi mai de seamă ca scrieri și scriitori. Criticismul acesta nerod și fără scrupule, jongleria aceasta de vorbe noi din literatură a trecut în gazetă și în politică, aducînd publicistica noastră în halul în care, cu durere, o vedem astăzi.

Firește că și cel mai bun profesor de limba și literatura română nu poate scoate literați de talent, poate însă răspîndi pricepere și dragostea frumosului literar, poate crea un public cititor cu bun gust și sete literară, care contribuie la progresul limbii și literaturii mai mult decît toți criticii uscați și toți scriitorii slabi sau mediocri, care în loc de a înflori limba și literatura, le vestejesc, le desfrunzesc și le banalizează.

Aceasta e isprava pe care pînă acum au făcut-o profesorii de la universitățile noastre și de la licee cu limba și literatura noastră, îmblesind mintea ațitor generații cu filologie, biografii și bibliografii și criticism sec și pedant. Nu zic că toate aceste învățături sînt de prisos, își au și ele folosul lor, dar nu sînt esențialul și dacă ele nu sînt însuflețite de priceperea profundă și de bunul gust al limbii și al artei literare, de căldura estetică, și dragostea frumosului, atunci devin chiar periculoase, după cum au și devenit la noi în școală, în societate și chiar în scrisul românesc. Profesorii noștri de limba și literatura română de la universități și licee paradosesc cu aer de savant limba și literatura, dar prea puțin stăpînesc limba în toată bogăția și finețea ei și mai puțini sînt în stare a ciopli o frază literară în mod creștinesc, ce să așteptăm atunci de la elevii lor, publicul nostru cititor? Cum să dai altora, ceea ce tu însuși nu ai?

Iată cum stau lucrurile cu limba și literatura în vechiul regat,* ce să mai zicem atunci de Ardeal, unde aproape tot e de creat acum, ori niciodată?

Singurul leac pentru vindecarea acestui rău în vechiul regat și cu deosebire în Ardeal, este înființarea unei catedre de estetică literară, care să fie ocupată, fie și fără concurs, de un literat de seamă, deplin stăpîn pe limbă, din naștere și prin educație nu numai profund pricepător și pătimaș iubitor al frumosului literar, ci și un creator recunoscut, stimat și iubit de toți. Numai un astfel de profesor de literatură va fi în stare să deschidă și să îndrepte ochiul elevilor și al publicului cititor înspre vastele bogății și frumuseți ale limbii și literaturii românești, numai el prin pilda vie a cuvîntului și a scrisului va putea semăna simțirea și dragostea pentru podoabele limbii și pentru arta literară, care singure sînt sămînța sănătoasă din care poate răsări iubirea de neam și de patrie. Numai un astfel de profesor la universitatea din Cluj va putea vindeca stigmatele lăsate pe limba românească din Ardeal și pe gustul literar, de limba și literatura străină de firea noastră a ungarului și a neamțului.

Pe lângă valoarea de scriitor, de folos i-ar fi acestui profesor și cultura filozofică și istorico-literară românească și străină, franceză mai ales, de folos i-ar fi și filologia românească, esențialul însă e talentul și dibăcia de scriitor, celelalte putînd fi cîștigate în scurtă vreme.

Bucuros că nu mai e vorba de mine, pot să spun în deplină cunoștință de cauză și de oameni că dintre toți oamenii noștri numai pe patru îi cred vrednici de acest rol însemnat și aceștia sînt: Vlahuță, Brătescu-Voinești, Goga și

* Opinii deformate asupra unei perioade în care au activat critici și esteticieni de certă valoare și care au fundamentat știința literaturii românești: Titu Maiorescu, Garabet Ibrăileanu, Mihail Dragomirescu, Ovid. Densușianu etc.

fratele Andrei Bârsan, care poate lăsa altui om impozant diferitele prezidenții și el să-și puie tot talentul și rivna în serviciul limbii și literaturii românești din Ardeal, acest strat roditor de talente literare.

Alegeți omul, domnule ministru cu dragostea dumneavoastră de bine pentru Ardeal, ademeniți-l pentru această chemare sfântă, apoi în mod samavolnic măcar, dacă tot nu veți fi înțeles de savanții noștri, înființați la Cluj catedra de estetică literară și dați pildă bună și domnilor de la București. Nu veți fi înființat ministru, care cu de la sine putere, veți fi înființat o catedră pentru un anumit om de toți recunoscut...

Vă asigur, domnule ministru, că rolul salutar pe care e chemat să-l îndeplinească oricare din cei patru scriitori, nu-l va putea nici pe departe îndeplini nici unui din aleșii comisiei pentru limba și literatura românească. Întrebați pe candidații de profesori de la cursurile de aici? și vă veți convinge că am dreptate.

Eu sînt mulțumit și vă mulțumesc din suflet și dumneavoastră că mi-ați dat puțința ca măcar aceste trei luni să pun și eu umărul [la organizarea] învățămîntului din Ardeal, al cărui dor l-am purtat în suflet o viață de om. Plec mulțumit și recunoscător la Iași, unde materializește și sufletește îmi am așezămîntul, clădit prin munca vieții mele întregi.

Nu pot sfîrși această scrisoare fără să vă atrag atenția, domnule ministru, asupra numirilor la Cluj a unor profesori de la Iași pe care-i cunosc de aproape. E excelentă numirea la catedra de limba latină a lui Bogrea, cel mai de seamă latinist pe care îl avem astăzi. De asemenea bună e numirea lui Scriban la catedra de zoologie...

Vă rog, domnule ministru, să-mi iertați sinceritatea acestei scrisori, provenită numai din dorința ce am ca învățămîntul din Ardeal să fie cît mai bine întemeiat, și din teama ca nu cumva înzestrarea universității din Cluj să iese o liturghie cu bragă, cum se zice.

Cu cea mai înaltă stimă și dragoste

Profesor I. Paul

Arh. V. Braniște. Document aflat în posesia familiei.

IOAN PAUL

Cluj, 12 septembrie 1919

Iubite Ștefane [Cacoveanu],

Îți scriu în pripă cîteva vorbe, fiindcă la noapte plec spre Iași și am încă o mulțime de trebi de isprăvit aici.

Am pățit-o! Deși cum îți scrisesem, aveam multe motive ca să nu rămîn aici, totuși cu momeli și ademeneli am fost prins în cursă, încît n-am ce face, trebuie să mă mut la Cluj. Candidații elevi ai mei de aici, colegii de la cursuri și autoritățile civile și militare din Cluj s-au pus și pe capul meu și pe cel al Consiliului Dirigent din Sibiu, ca să mă silească să rămîn aici. Fără știrea mea comisiunea din vechiul regat, care a făcut recomandațiile, în înțelegere cu Consiliul Dirigent din Sibiu au creat o catedră anume pentru mine la Universitatea din Cluj, pe care au botezat-o catedră de „Estetică literară“, adică de literatură românească. Mi-au explicat ei, cam ce vor cu această catedră. Îți voi spune adevărul altă dată. Destul că sînt poftit la Sibiu, unde plec la noapte, ca să mă convingă să rămîn, după ce prin scrisori au stat destul de capul meu.

În fine m-am hotărît să rămîn, pe motiv mai ales, că misiunea e frumoasă și e și datorie pentru un ardelean, apoi m-am săturat și eu de muncă

La 15 iunie 1919 s-au deschis în Aula Universității din Cluj cursurile pregătitoare de profesori, care au durat trei luni. Ele au fost ținute de 32 profesori secundari, majoritatea din vechea Românie, sub conducerea lui Nicolae Drăgonu. Cf. G. h. Iancu, *Învățămîntul primar și secundar din Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj“, 1970, 13, p. 261. Printre profesori s-a numărat și Ioan Paul.

prea multă de 25—30 ceasuri pe săptămână. Aici voi avea 7 ceasuri pe săptămână și remunerație nu știu cât, dar de sigur nu mai puțin ca la Iași. Orașul e igienic și destul de plăcut, numai oamenii de ar fi mai simpatici. Apoi doresc să fiu de ajutor și bieteii Veronica, care o duce greu și să fiu mai aproape de tine și de dealurile Hidișului.

La 10 octombrie trebuie să mă întorc la Cluj. Până atunci voi căuta să vînd via, să culeg via și să mă pregătesc de mutare.

De nu se va putea pînă atunci să le isprăvesc toate, va mai rămînea Ana, pînă pe la 1 noemvrie, va isprăvi ce va mai fi și atunci vom transporta lucrurile.

Aici mi se rechiziționează o locuință pînă la 10 octomvrie, în care voi sta cu chirie. Casă nu cumpăr pînă se vor mai ieftini. În fine, trebuie să încep la bătrînețe o nouă viață și în o lume nouă, Dumnezeu știe de-mi va prii sau nu. S-au purtat oamenii destul de amabil cu mine, încît mi-a venit greu, chiar cu neputință de a fi dornit și a refuza. Am prieteni în Iași, de care mă despart cu inima grea, apoi elevii și elevele mele din toată Moldova vrînd, nevrînd, mi s-au legat de suflet. Rău îmi pare de brazii mei de acasă și mai ales de vie, unde fiecare viță și fiecare copac e pus de mîna mea și acum sînt mari, dau umbră și poame bune. Rămîne pe mîna Dumnezeu știe a cui pădurea mea cu copaci uriași, poate o va tăia noul stăpîn și eu nu m-am îndurat să rup o frunză din ea. Drept să-ți spun, poate din pricina bătrînețelor, mai greu mă despart acum de Iași și de Moldova, decît în tinerete de Ardeal.

Gîndește-te și vino pe luni la Sibiu și marți să plecăm împreună la Iași să mai vezi și tu odată locurile acelea, vom merge și la Nistru și ne vom întoarce împreună. La tot cazul scrie-mi curînd la Iași și-mi spune drept, dacă îmi aprobi acest pas îndrăzneț, ori ți se pare și ție ca mie, că rău fac, ce fac.

Te îmbrățișez al tău

Ioan Paul

Arh. St. Cluj-Napoca, fond. *Elie Dăianu*, doc. nr. 993.

Legation of the United States of America
Bucharest, January 15, 1920

The Honorable,

The Secretary of State,

Washington D. C.

Sir, I have the honor to enclose herewith invitations to the opening of the University of Cluj, in Roumania, which the Minister of Public Instruction of Roumania has requested be forwarded to the addresses given. It is desired by the Roumanian Government that this ceremony be brought to the attention of the principal universities and colleges of America.

I have the honor to be, Sir, Your obedient servant,

Charles Wopicka
American Minister

National Archives, Washington D. C. U.S.A., Box: 9960/871.42/4.

Telegramă

București, 27 ianuarie 1920

Ex. urgentă cu foarte mare precădere Domnului rector al Universității dr. Sextil Pușcariu Cluj.

La dorința Majestății Sale se modifică programa precum urmează: duminică⁸ la inaugurare primul cuvînt îl va avea regele, apoi va urma salutul din partea domnului Braniște⁹. Stop.

Majestatea sa regele va asista la ședința festivă a societății studenților Petru Maior și dorește să fie prezenți toți studenții din Cluj fără excepție, îngrijiți-vă deci să devină o ședință memorabilă producîndu-se cît mai frumos și studenții. Stop. La toate mesele oficiale să fie rezervate locuri pentru toți șefii de delegații ori asociații ale studenților; pe cei de aici vi-i vom da nominal, mai ales să fie ei cu demnitate reprezentați la banchetul festiv la care participă Majestatea lor.¹⁰ Ceilalți să aibă și ei masa lor îngrijită, bogată și veselă în comun în sala împodobită a căminului ori în alt loc frumos. Stop. Dorința Majestății sale este ca serbarea pentru inaugurarea Universității să fie și o zi de strălucită și luminoasă sărbătoare a studențimii și puteți publica acest lucru. Stop. Pentru a putea asista în liniște la ședința societății Petru Maior regele se învoiește să se amîne plecarea cu 1 sau 2 ore luni seara. Stop.

Decretul cu numirea profesorilor a fost semnat astăzi, miine apare în „Monitorul Oficial”.¹¹ Profesorul american Clark nu mai este în București. Regele a întreat să nu fie uitat de a fi invitat dl. general Mărdărescu. Astăzi au plecat vagoanele lui Capșa cu tot materialul și personalul și reflectorul cu militari. Miine va pleca un ofițer de la pirotehnic cu celelalte lucruri. Dispuneți să-i aștepte cu trei camioane pentru Capșa la gara Cluj. Răspundeți dacă aveți destule automobile ori să mai aducem de aici. Trebuie să aveți cîte un automobil pentru ministrii marilor puteri cel puțin. Miine trimit lista cu numele complet a legațiunilor și celorlalți invitați care vor veni. Miine seară la 7 voi fi la Hughs dacă nu e bine să ieșiți din casă vă voi da telegramă ca astăzi.

Nedelcu secretar ministerial¹²

28/I 5 30

Munteanu¹³

Arh. Valeriu Braniște. Document aflat în posesia familiei.

Legtion of the United States of America
Bucharest, February 10, 1920

The Honorable,
The Secretary of State,
Washington, D.C.

Sir:

I have the honor to report that I received an invitation from the Foreign Office to attend the opening of the first Roumanian university in Transylvania. Formerly this institution had been Hungarian. This makes a total of four Roumanian universities, one in Bucharest, one in Jassy, one in Czernowitz, in Bucovina, and one in Cluj, in Transylvania. All the foreign representatives here accepted the invitation and we left in a special train for Cluj on Saturday, January 31 st. The celebration was extraordinary. The Royal Family was present

⁸ 1 februarie 1920.

⁹ Și totuși primul a luat cuvîntul V. Braniște. Cf. *Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj 31 ianuarie—2 februarie 1920*, București, 1920, p. 17—19; S. t. Neagoe, *op. cit.*, p. 126—127.

¹⁰ Ședința festivă a Societății „Petru Maior” a avut loc în 2 februarie 1920. Cf. S. t. Neagoe, *op. cit.*, p. 144.

¹¹ Decret-lege nr. 24, din 27 ianuarie 1920, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 222, din 29 ianuarie 1920.

¹² Constantin Nedelcu, secretar ministerial pe lângă ministrul fără portofoliu în guvern, Vasile Goldiș.

¹³ Zaharia Munteanu, consilier din partea Transilvaniei pe lângă Ministerul Învățămîntului. Cf. G. h. Iancu, *Despre formarea și componența Consiliului Dirigent*, în „Anuar. Inst. Ist. Cluj”, 1969, 12, p. 332—333.

and enthusiasm for the Royal Family and for the foreign representatives was great. On Sunday, when the university was formally opened the King spoke, as did the Rector of the university, the Minister of Education, and three delegates from French universities. After that I was called on, and after me the other foreign representatives. Each of them said a few words. Before I commenced speaking the people applauded me for five minutes which clearly showed me that the people of Transylvania felt and knew that only our country freed them from Hungarian oppression.¹⁴ Many Transylvanians and Roumanians said to me that had it not been for the action of our President Austria-Hungary would never have been divided because the other European Powers had so many connections in Austria-Hungary, either by family or financially, and that probably at the utmost they would have given the Czecho-Slovaks and the Jugo-Slavs, and the Transylvanians and Bucowinans autonomy only, and that this would have been of very short duration. The celebration was finished by examining the collections in the university library and clinics, after which the Royal Family and diplomats returned to Bucharest on February 3rd.

In this connection I beg to say that the French representatives when they spoke, spoke only about themselves and never mentioned any other nationality and this made the Italian Minister rather angry, and he mentioned only the Italians in his speech. I had the honor to speak as Dean of the service and spoke for all the Allied representatives to smooth over this little conflict. The whole excursion to Transylvania was a great success.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
Charles J Wopicka
American Minister.

National Archives, Washington D.C.: U.S.A. Box: 9960/871.42/5.

February 25, 1920

No. 655

The Honorable

Charles J. Wopicka,
American Minister,

Bucharest

Sir: The Department has received your despatch No. 485 of January 15, 1920, enclosing invitations to the opening of the University of Cluj, in Roumania, which the Minister of Public Instruction of Roumania desires to have forwarded to the addresses given.

The invitations have been placed in the mail to be forwarded.

I am, Sir, Your obedient servant.

For the Acting Secretary of State:
Breckinridge Long

National Archives, Washington D.C., Box: 9960/871.42/4.

EMIL RACOVIȚA

Banyuls-sur-Mer, 28 februarie 1920

Domnule ministru,

Dacă drumul de la Banyuls la Paris n-ar fi așa de lung, și mai ales așa de scump, m-ați fi văzut descălecînd „rue Francois I“ ca să vă cer o audiență¹⁵. Căci multe am de spus și despre multe aș voi să am instrucțiunile dumneavoastră.

¹⁴ Într-un context internațional favorabil, poporul român a acționat cu hotărîre pentru emanciparea națională și făurirea statului național unitar.

¹⁵ Valeriu Braniște a fost chemat de A. Vaida la Paris pentru Conferința de Pace. Din Paris cei doi au plecat în Anglia spre a susține cauza românească. La prezența lui Braniște la Paris se referă Racovița.

Am cu toate acestea nădejdea de a vă găsi încă la Paris și la începutul lui april, căci la Paris sînt multe lucruri de regulat ce interesează universitatea noastră. Odată amîndoi la Cluj, cu greu se va putea face ceea ce e de făcut. Căci, după cum văd, nu e încă o ameliorare de constatat de la plecarea mea din țară. Tot administrația militară imobilizează pe cea civilă, trenurile tot nu circulă pentru trebuințele adevărate a țării și poștele parcă ar fi adormit de tot, căci nu pot primi răspuns de nicăieri.

La aceste greutăți mă așteptam, mă aștept și la mai mari, vă rog deci să nu considerați cele ce preced ca oftatul unui om descurajat, ci ca demonstrarea faptului că nu sînt de aceia ce-și fac iluzii.

Din cele ce am văzut la fața locului, din cele ce am experimentat, rezultă pentru mine convingător că tot ce-ați hotărît și tot ce a hotărît senatul universitar e cît se poate de bun și trebuie numaidecît executat. Cum mă simt solidar cu interesele universității noastre și oarecum amestecat în deciziile luate, voi face tot ce ce-mi va sta în puteri, ca să fie realizate cele hotărîte. Căci pentru „practici” cum trebuie să fim, realizarea importă mai ales.

În raportul meu n-am atins toate afacerile universitare de care m-am ocupat.

Astfel nu v-am vorbit de construcția absolut indispensabilă a celor 5 institute științifice. Am vorbit cu Borcea despre această chestie, e înțeles că la cererea ce i se va face ca să trimită un arhitect, va propune pe Cezar Popovici.

Am deja strîns cîteva documente pentru organizarea acelor institute științifice; în april, la Paris îmi propun să constituî dosarul din a cărui studiu veți putea avea date precise de nevoile de care trebuie să facă față fiecare din ele.

Vă rog să mă iertați dacă nu v-am trimis încă scrisoarea în ceea ce privește biblioteca universitară și organizarea ei, am fost și sînt atît de hărțuit din toate părțile încît mi-a lipsit timpul material ca s-o pun pe hîrtie.

Trebuie să stabilim relații strîns între universitatea noastră și universitățile străine; și în privința aceasta am lucrat; dar cum lipsa de comunicații împiedică orice realizare, vă voi remite mai tîrziu propuneri și rapoarte în această chestie *vitală* pentru înflorirea universității ardelen.

Al dumneavoastră devotat

Emil Racoviță

Arh. V. Braniște. Document aflat în posesia familiei.

DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS CONCERNING THE ORGANIZATION AND THE INAUGURATION OF THE ROMANIAN UNIVERSITY IN CLUJ (1919—1920)

(S u m m a r y)

The authors present some documents unpublished so far, found in Romanian and American archives, concerning the strivings for organizing the Romanian University in Cluj, and the inauguration festivities.

PREOCUPĂRI DE ISTORIA CULTURII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ*

AL. ZUB

Cele două decenii la care ne vom referi aici pe scurt au în cultura română un profil distinct. Nu numai pentru că se situează între conflagrații mondiale cu urmări atât de importante pentru destinul ei, dar și pentru că se arată a fi extrem de bogată în roade pe acest tărîm. Întregirea unității de stat românești a condus în același timp la reforme structurale și la o eflorescență fără precedent a culturii, epoca fiind comparabilă sub acest unghi doar cu aceea a marilor clasici. Reformele au primenit radical peisajul vieții social-politice, iar „explozia” produsă pe tărîmul culturii a făcut să apară o serie de opere cu totul remarcabile, ca rezultat al mutațiilor postbelice și totodată ca legitimare a lor. Schimbările produse în fizionomia economică și social-politică a țării au un corispondent firesc în planul creației, fie aceasta științifică sau artistică. Mari personalități s-au conturat în deceniile interbelice, ca expresie a spiritului creator românesc, eliberat oarecum de obsesia politică. Spunem *oarecum*, fiindcă realizarea unității de stat nu putea să însemne o desprindere bruscă și totală de această obsesie, cum afirma unul din corifeii noii generații¹, ci numai o deplasare de accent, un transfer din zona militantismului pentru unitatea politică spre zone în care spiritul militant îmbracă forme mai subtile. Noua generație își începea cariera cu sentimentul că pătrunde într-un *alt timp*, cum ne asigură Lucian Blaga, amintindu-și de Adunarea de la Alba Iulia ca de un moment de hotar². Ce a însemnat în adevăr acest moment pentru istoria culturii române? Ce direcții a stimulat el și care îi sînt rezultatele mai de seamă?

Să spunem mai întîi că perioada interbelică, deși scurtă, nu e atât de unitară pe cît s-ar putea crede. Două etape cel puțin sînt sesizabile pentru oricine: primul deceniu postbelic, preocupat îndeosebi de marile reforme social-economice și politice, deceniu care a adus și în cultură inițiative de cel mai viu interes; al doilea deceniu, corespunzînd în mare cu regalitatea lui Carol II, sfîrșită în dictatură și violență, o perioadă febrilă, agitată, convulsivă, în care democrația intra în declin, punîndu-și marca prin chiar acest fapt asupra activității culturale. E o perioadă didactică, firește, căci în realitate deosebirea dintre un deceniu și altul nu era de natură esențială. Ceea ce se poate spune totuși e că întîiul deceniu a excelat în confruntări și polemici generatoare de creații semnificative. La o scară mai redusă, asemenea confruntări avuseseră

* Textul a fost prezentat ca Raport la a VII-a sesiune a Comisiei mixte româno-polone de istorie (Varșovia, 23. IV. 1984), de unde caracterul său de schiță bibliografică, menită a defini sumar direcții, probleme, opere semnificative.

¹ Mircea Eliade, *L'Épreuve du labyrinthe*, Paris, 1978, p. 25—26.

² L. Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 232.

loc și anterior, în primii ani ai secolului, atât în România extracarpatică (sămănătorism, poporanism, socialism etc.), cât și în Transilvania, unde o nouă generație de cărturari se punea în serviciul cauzei naționale, făcând din cultură un instrument de luptă redutabil. Vicisitudinile războiului au făcut ca ample dezbateri să aibă loc, mai ales la Iași, unde s-au și pus, din inițiativa sociologului D. Gusti, bazele Asociației pentru știința și reforma socială, asociație din care avea să se nască, îndată după război, Institutul Social Român. Ideile directoare ale Asociației au fost formulate atunci de istoricul filozof Vasile Pârvan și ele pledau pentru o largă acțiune de culturalizare a maselor și de socializare a personalităților³. Este, fără îndoială, una din creațiile cele mai semnificative ale noii epoci, una menită a pune temelii științifice organizării sociale, prin scoaterea actului legislativ de sub zodia capriciului și a întâmplării. Ea n-a rămas fără urmări în sfera culturii, fiindcă explorarea sistematică a fenomenului social viza și această sferă, atât în dimensiunea ei prezentă, cât și sub specia trecutului. Planul de lucru al Secției culturale a fost întocmit altminteri chiar de Pârvan, care atribuia *culturii sociale* un sens destul de larg pentru a include în ea și instrumentarul respectiv⁴.

Ideea de raționalizare a culturii, în sensul de organizare a ei sistematică, în acord cu exigențele epocii, a preocupat pe mulți cărturari în perioada interbelică și ea a condus la inițiative de cel mai înalt interes. Statul, pînă atunci cu funcție eminentamente politică, era chemat acum să-și asume rosturi culturale mai largi. Academia Română întocmise (Al. Odobescu, B. P. Haședeu, I. Bianu) încă la finele secolului XIX un vast proiect de bibliografie națională, ale cărui rezultate s-au concretizat, în primii ani ai secolului nostru, prin tipărirea de cataloage și bibliografii. O școală bibliologică s-a constituit în jurul lui I. Bianu, prelungindu-și activitatea fructuos după războiul de întregire statală. *Bibliografia românească veche* (4 vol., 1903—1944), cataloagele de manuscrise (românești, 3 vol., 1907—1931; grecești, 2 vol., 1909—1940) și *Publicațiile periodice românești* (I, 1913) puneau în valoare fondurile existente, marcînd primii pași spre o bibliografie retrospectivă. În același timp, *Creșterea colecțiilor* (53 fasc., 1907—1942) consemna sistematic noile achiziții, fiind de fapt o bibliografie curentă. Dacă un *Institut bibliografic* (așa cum se preconizase la 1912) n-a fost creat nici după război, rosturile lui au fost împlinite în bună măsură de către Academia Română, ajutată acum și de universități, îndeosebi de aceea din Cluj, nou creată, în cadrul căreia Ioachim Crăciun a făcut să se înfiripe o altă școală bibliologică, preocupată mai ales de organizarea informației curente, dar și de o serie de bibliografii. Savanți din diverse domenii (Dr. G. Marinescu, Șt. Hepites, L. Mrazec, E. Racoviță etc.) insistau pentru organizarea rațională a cercetării, alarmați de explozia tipăriturilor și de nevoia recordării din mers la rezultatele cele mai noi ale științei de pretutindeni. Este ceea ce s-a realizat în parte prin crearea unor

³ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane* (1918), în *Scrieri*, București, 1981, p. 353—375.

⁴ *Idem*, *op. cit.*, p. 173—179.

institute academice, fie în cadrul universităților, fie în acela al unor departamente ministeriale. Consiliul național de cercetări științifice, preconizat de L. Mrazec în 1934, n-a devenit o realitate decât peste un deceniu⁶. A luat ființă, în schimb, Centrul român de documentație (C.R.D.), condus de inginerul D. Drăgulănescu, al cărui *Buletin* indica nu doar preocupări de ordin tehnic. Un Institut român de organizare științifică a muncii a fost creat aproape concomitent și el manifesta interes pentru asigurarea unei mai bune informări pe toate planurile. Să mai amintim încă acel Comitet național de documentare, creat în 1935, pentru a sugera doar convergența unor inițiative menite să stimuleze cercetarea, inclusiv în domeniul istoriei culturii⁶. Precumpănit era, firește, interesul pentru științele pozitive și pentru tehnică, în acord cu nevoile tot mai presante ale societății de a-și asigura corpul de specialiști reclamat de procesul modernizării⁷.

Scientismul era un semn al epocii și el a trezit legitime îngrijorări în sinul *intelighenției* preocupate de soarta culturii, de sănătatea spirituală a societății românești⁸. Era acesta un semn de criză? Cuvîntul se afla pe toate buzele și el privea nu doar spațiul carpato-dunărean. Epoca se deschisese altminteri cu sumbrele profeții spengleriene din *Untergang des Abendlandes* (1917) și era marcată de scepticele considerații ale lui K. Jaspers din *Die geistige Situation der Zeit* (1931), ca și de viziunea catastrofică a unui René Guénon (*La crise du monde moderne*, 1927), pentru a nu mai vorbi de aceea atît de negativistă a lui Paul Valéry (*Regards sur le monde actuel*, 1931). Conștiința crizei se observă și în cultura română, mai ales în al doilea deceniu interbelic, cînd E. M. Cioran își clama viguros decepția (*Pe culmile disperării*, 1934), iar D. D. Roșca teoretiza, pe urmele lui Unamuno, *Existența tragică* (1934). Civilizația apuseană a fost pusă nu o dată la îndoială, uneori negată furios, alteori examinată critic, ca ofertă subiectivă, egocentrică și megalomană. Mircea Eliade, a cărui activitate începea atunci, pentru a continua spectaculos pînă astăzi, a fost poate cel mai sever și mai autorizat critic al culturii apusene, pe care o învinuia de provincialism, în numele unei deschideri ce tindea să integreze întreaga creație culturală a lumii. Criticile dresate de unii filozofi apuseni propriei culturi (J. Benda) și reacțiile defensive (H. Massis) au încurajat desigur abordările critice din spațiul românesc, devenit mai liber și în ce privește cultura. Independența dobîndită cu cîteva decenii în urmă pe tărîm politic se cuvenea extinsă și pe tărîm cultural. O atare exigență a fost proclamată curînd după ce W. Wilson a reușit să facă din „cele 14 puncte“ tot atîtea principii de drept internațional. Între viziunea optimistă a celor mai mulți gînditori români și scepticismul altora, numeroase nuanțe indică vitali-

⁶ *Analele Academiei Române. Dezbateri*, LXV, 1945—1946, p. 275.

⁶ Cf. D. Drăgulănescu, *Inceputurile documentării în România*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie“ VI, 1964, nr. 1, p. 62—65.

⁷ Cf. I. Saizu, *Preocupări pentru naționalizarea producției și a muncii în România în perioada interbelică*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 405—429; *Relația știință-societate în gîndirea românească interbelică*, în „Revista de istorie“, XXXIV, 1981, 5, p. 799—819.

⁸ Cf. V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 188—190.

tatea reacțiilor produse. E limpede însă că amintirea marelui război și marile tensiuni ce i-au urmat erau de natură să alimenteze un anume pesimism, epoca întregă stînd sub semnul crizei, cum ne asigură O. Spengler, A. Toynbee, J. Pirenne, J. Ortega y Gasset, Florian Znaniecki și alți gînditori contemporani⁹. Motivația s-a căutat deopotrivă în planul structurilor, al conștiinței morale, al vieții politice. Este neîndoielnic însă că cel puțin în cultură (Unamuno o recunoștea pe un spațiu mai larg) criza interbelică n-a fost sterilă, ci a incitat spiritele, alimentînd forța combativă a noii elite intelectuale. Altminteri, în materie de cultură, se știe, evoluțiile nu sînt perpetui, nici lineare¹⁰, iar răstimpul interbelic arată destul de clar pînă la ce punct tensiuni de tot felul nutresc pînă la urmă creația. Ca și în deceniile anterioare, un „paradox al simultaneității“ a făcut ca anumite curente care se consumaseră succesiv pe continent să fie străbătute de cărturarii români în grabă, febril, ceea ce a făcut, de exemplu, ca simbolistul G. Bacovia să fie contemporan cu dadaștii și suprarealiștii, iar prozele realiste ale lui L. Rebreanu să fie contemporane cu romanele „proustiene“ ale lui Camil Petrescu, în timp ce literatura „gidiană“ a lui M. Eliade merge în același pas cu proza „absurdă“ a lui Urmuz¹¹. E un fapt ce atestă odată în plus receptivitate, forță de înnoire. Unii dintre înnoitorii literaturii din epocă (Tristan Tzara, B. Fonda, Il. Voronca) sînt de altfel produsul acestei culturi, după cum pecetea personalității lui C. Brâncuși se recunoaște în sculptură, iar aceea a lui G. Enescu în muzică, pentru a nu cita decît două cazuri mai ilustre. Pe un alt plan, scientismul care pasionase lumea apuseană la finele secolului XIX a triumfat la noi abia după marea conflagrație, periclitînd echilibrul ce trebuie să existe mereu între latura umanistă și cea tehnică a societății¹². Reacția contra abuzului scientist a dus la cîteva critici severe la adresa culturii apusene, acuzată de diletantism¹³, spirit de provincie¹⁴, abuz raționalist¹⁵ ș.a.m.d. În parte, aceste critici erau urmarea unui efort considerabil de autodefinire, mai necesar acum după ce se înfăptuise statul național complet. O națiune care a ajuns să-și atingă idealul politic e preocupată întotdeauna de consolidarea acestuia. Cu atît mai mult o asemenea preocupare se constată la români după tratatul de la Versailles, atît de ex-pose revizuirii și contestației. Iar dacă oamenii politici au conceput reforme care să extindă baza de sprijin a noii creații geopolitice, elita intelectuală a căutat să facă din cultură un instrument în același timp

⁹ Cf. Czesław Madjczyk, *Mitteleuropa und die europäische Kulturkrise, 1918—1939*, în vol. *La Pologne au XVe Congrès international des Sciences Historiques à Bucarest, Warszawa, etc.*, 1980, p. 279—302.

¹⁰ E. Lovinescu, *T. Maiorescu* (1940), ed. 1972, p. 608.

¹¹ Cf. Sorin Alexandrescu, *Le paradoxe roumain*, în „International Journal of Roumain Studies“, Amsterdam, I. 1976, p. 9—20.

¹² Cf. V. Pârvan, *loc. cit.*

¹³ C. Rădulescu-Motru, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, ed. II, București, 1939, p. 17.

¹⁴ Mircea Eliade, *Fragmentarium*, București, 1939; *Insula lui Euthanasius*, București, 1943.

¹⁵ N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-est de l'Europe*, Paris, 1924.

defensiv și creator. Statul însuși, pînă acum prea puțin sensibil la nevoile culturii, era dator să-și asume rosturi sporite pe acest tărîm¹⁶. E caracteristic faptul că cele mai de seamă personalități (între care dr. G. Marinescu, G. Țițeica, V. Pârvan, C. Rădulescu-Motru, M. Djuvara, Dr. Hurmuzescu ș.a.), alcătuiind Uniunea intelectuală română, au militat pentru reorganizarea culturii¹⁷, Academia însăși fiind supusă unei înnoiri programatice, datorată celor mai tineri dintre slujitorii săi¹⁸. Rostul venerabilei instituții trebuie să fie, pe de o parte, „luminarea națiunii prin opera cunoașterii de noi înșine“, iar pe de alta „glorificarea României prin lucrări de interes mondial“¹⁹. Erau, în fond, sarcini complementare, implicînd amîndouă viziune globală și diacronică. Una a stimulat studii menite a defini mai bine *specificul național*, cealaltă a dus la eforturi de integrare în cultura universală. Dacă cea dintîi pune accentul pe aspectul diacronic al culturii, a doua se interesa îndeosebi de funcția ei sincronizatoare.

Un bilanț al realizărilor produse de-a lungul celor două decenii în ambele direcții nu e posibil aici. Vom spune numai că marile dispute și marile opere din perioada respectivă sînt legate de una din acele direcții. Două atitudini s-au putut defini, la limită, în raport cu aceasta. Una punînd accent pe autohtonism, alta pe universalitate. Atitudini polare, invocate uneori ca sursă de tensiune genetică a culturii. „Orice cultură autentică e polară“, spunea Mircea Eliade²⁰, definind cultura română ca rezultat al tensiunii între direcția autohtonistă (Eminescu, Iorga, Blaga) și cea universalistă (Caragiale, Zarifopol, Lovinescu). Ne putem întreba, desigur, dacă această polaritate e atît de categorică sau dacă e singura demnă de luat în seamă. Fapt este că în perioada interbelică această dihotomie, chiar dacă simplificată polemic, se impune pînă la evidentă. În lumina ei, disputele care au animat interstițiul apar mai limpezi și mai relevante. Ceea ce interesează aici e că întîia atitudine a alimentat eforturile de restituție istorică, de recuperare a valorilor strămoșilor, pe cînd cealaltă a antrenat eforturi nu mai puțin semnificative de inserție a valorilor autohtone în universalitate. Gruparea de la „Gîndirea“ (1921—1944), în frunte cu Nichifor Crainic, și cea de la „Cuvîntul“ au pus mai mult preț pe tradiția locală, ortodoxă²¹, în timp ce „Idea europeană“ și „Sburătorul“, de exemplu, se arătau mai receptive față de valorile străine.

Autohtonie și spirit universal, tradiționalism și modernitate! În acești termeni a fost definită cea mai aprigă „ceartă“ culturală din epocă, o ceartă plină de consecințe pe tărîm literar, filozofic, sociologic

¹⁶ „Analele Academiei Române“. Dezbateri, XLIII, 1922—1923, p. 44—45.

¹⁷ „Idea europeană“, VII, 1926, nr. 61, p. 2.

¹⁸ T. Teodorescu-Braniște, *Spiritul nou în Academie*, în „Aurora“, București, 11 iunie 1923.

¹⁹ Apud Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, în „Secolul XX“, 1977, nr. 11—12, p. 77.

²⁰ Mircea Eliade, *Două tradiții culturale românești*, în „Lucefărul“, Paris, I, 1948, p. 21—23; *L'Épreuve du labyrinthe*, p. 111—112.

²¹ Cf. D. Micu, „Gîndirea“ și gîndirismul, București, 1975.

etc.²². Disputa venea din epoca *Junimii*, dacă nu chiar mai dinainte, și fusese alimentată, în primii ani ai secolului XX, de *sămănătorism* și *poporanism*. Examinînd *Spiritul critic în cultura românească* (1909), G. Ibrăileanu a încercat să explice geneza formelor culturii în spațiul carpato-dunărean în perioada 1840—1880, ceea ce l-a dus la o teorie mai largă privitoare la fenomenul modernizării. Tendinței de înnoire intempestivă a liberalilor munteni i s-ar fi opus atunci spiritul critic moldovenesc. M. Kogălniceanu mai ales îi părea a fi reprezentativ pentru acest criticism salutar, pe care generația următoare avea să-l deplaseze, prin Eminescu, pe tărîm social. Afirmatia lui Ibrăileanu că poporul român n-a luat parte direct la civilizația europeană, deși amendată mai jos prin observația că românii au favorizat totuși, prin rezistența lor antiotomană, dezvoltarea acelei civilizații²³, a stîrnit proteste și s-ar putea spune că o bună parte din studiile produse în deceniile următoare consensual sînt replici sau aluzii, de pe o poziție sau alta, la teza din *Spiritul critic*.

Ibrăileanu însă nu era singular în această poziție. Aproape concomitent, C. Rădulescu-Motru condamna importul nesăbuit de valori, pe un ton mai radical și mai tăios (*Cultura română și politicianismul*, 1904), în timp ce N. Iorga se rostea împotriva excesului de traduceri și împotriva dinamism unei mișcări mai ample de recuperare a propriilor valori²⁴. Ibrăileanu a știut să pună însă degetul pe rană atunci cînd afirma că problema esențială a românilor în secolul XIX fusese integrarea în cultura europeană și că aceasta a impus o anumită grabă, generatoare de anomalii. Imitația a fost o cale, folosită uneori abuziv, dar inevitabilă²⁵. Un discernămint mai sever se impunea, în spiritul lui Kogălniceanu, care știuse să îmbine la vremea sa spiritul novator cu spiritul critic. Mai tîrziu, fericita sinteză a fost „spartă“, spiritul novator fiind îmbrățișat mai ales de liberalii munteni, în timp ce spiritul critic a devenit mesaj al mișcării junimiste. „Această ruptură a fost o nenorocire pentru istoria contemporană a României“, aprecia Ibrăileanu, observînd că în urmă oferta socialistă recomanda consensual arderea etapelor, saltul în necunoscut, pe cînd junimiștii indicau rămînerea pe loc pînă ce „formele“ se vor fi pus de acord cu „fondul“²⁶.

Mai pe larg și mai adînc va examina fenomenul E. Lovinescu, care i-a consacrat o trilogie (*Istoria civilizației române moderne*), punînd în ecuație „forțele revoluționare“ (I), „forțele reacționare“ (II) și legile formative ale civilizației românești (III), spre a conchide că regimul imitației (G. Tarde) era firesc și că literatura produsă în ultimul secol era conformă nevoilor sociale²⁷. Antisămănătorist de la începutul activității

²² Cf. Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980.

²³ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească* (1909), ed. Iași, 1970, p. 25.

²⁴ N. Iorga, *O luptă literară*, I—II, București, 1979 (ed. I, 1914).

²⁵ G. Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 186—188.

²⁶ *Ibidem*, p. 189.

²⁷ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, I—III, București, 1924—1926.

sale, criticul devine, prin „Sburătorul“ (1919—1921, 1926—1927) purtător de steag al direcției moderniste. Problema trebuia tratată acum pe teren sociologic, dat fiind că evoluția României moderne nu era un fapt doar literar. Lovinescu a redeschis deci fără ezitare dosarul pașoptismului, completându-i piesele și reformulând cu limpezime procesul modernizării societății românești. Directiva arhaizantă, servită de tradiționaliști (neojunimiști, neosămănătoriști, neoconservatori, gândiriști, trăiriști) va fi supusă mai departe unei severe critici de către Șt. Zeletin, P. P. Negulescu, H. Sanielevici, M. Ralea, T. Vianu, Vl. Streinu, Ș. Cioculescu etc. În centru se afla ideea de *specific* și ea a dat loc la dezbatere extrem de vii, asupra cărora însă nu putem insista aici²⁸.

Doă demersuri se cer totuși menționate, oricât de sumar, ca fiind exemplare: cel întreprins de Șt. Zeletin și cel asumat apoi de G. Călinescu. Primul (*Burghezia română*, 1925; *Neoliberalismul* 1927) explica modernizarea țării prin intrarea ei în orbita de interese a Occidentului, punând accent deci pe factorul extern. Al doilea (*Istoria literaturii române*, 1941) extindea mult orizontul interpretării, definind specificul național ca produs al unor acumulări imemoriale. Poziția lui Zeletin era înrudită cu aceea a lui C. Dobrogeanu-Gherea (*Neoîobăgia*, 1914) și H. Sanielevici (*Poporanismul reacționar*, 1921) și avea să fie nuanțată în sens socialist de Șerban Voinea ș.a. Ibrăileanu (*Spiritul critic*) și C. Stere (*Social-democratism sau poporanism?*) au apreciat și ei ca decisiv impulsul occidental spre modernizare, perspectivă adoptată și de țărănismul interbelic spre a denunța caracterul parazitar al industriei românești. Lovinescu, la rîndul său, atribuia un rol hotărîtor factorului extern, însă îl plasa pe teren cultural-ideologic. O interpretare marxistă a fenomenului, punând în relație determinările interne și pe cele din afară, a întreprins Lucrețiu Pătrășcanu într-o serie de comentarii (1937—1938) reunite apoi în volumul *Un veac de frământări sociale* (1945). Istoricește, contagiunea ideologică apare ca necesară, dar și anticipativă, fiind exprimată (la Lovinescu) sub forma legii sincronismului, lege în care curentele tradiționaliste (de sorginte maioreșciană) au văzut o agresiune la adresa fondului spiritual autohton și au respins-o cu violență²⁹.

S-a spus că românii, ca popor „tînăr“, nu aveau de ales. Dar ideea însăși de popor tînăr era falsă. Tînăr era doar modul lor de organizare modernă. G. Călinescu s-a însărcinat să-i demonstreze vechimea de două ori milenară și să-i recunoască semnele originalității în cultură. El a sistematizat problema specificului național în marea sinteză istorico-literară din 1941, motivînd interesul pentru problemă și dezaprobînd scepticismul unora dintre exegeții ei³⁰. Era acest interes exagerat? Nu

²⁸ Cf. și Klaus Heitmann, *Das „rumänische Phänomen“: die Frage des nationalen Spezifikums in der Selbstbesinnung der rumänischen Kultur seit 1900*, în „Südost-Forschungen“, München, XXIX, 1970, p. 171—236.

²⁹ Cf. Z. Ornea, *Studiu introductiv* la E. Lovinescu, *op. cit.*, ed. 1972, p. 21—23.

³⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 885—888.

se putea oare vorbi de un „tip colectiv“ de intelectual român? Iar cât privește *intelighenția* noastră, nu comporta ea o notă distinctivă, particularizantă? Răspunsul nu putea fi decât afirmativ, întrucât orice cultură își are specificul ei, chiar dacă insesizabil pentru observatorul superficial. „Specificul — insistă Călinescu — nu e un dat care se capătă cu vremea, ca să se poată afirma că abia sîntem *pe calea de determinare*, el e un cadru congenital. Și fiindcă nu se capătă, nici nu se pierde“³¹. Așa pusă problema, specificul doar trebuie definit prin raportare la alte culturi. Comparatismul e atunci singura metodă ce convine istoriei literare și desigur că oricărei istorii globalizante. Specificitatea nu înseamnă notă unică, ci notă preeminentă, iar garanția originalității noastre fundamentale o dă factorul etnic. De unde veneau totuși acele temeri de disoluție, acea spaimă că românii și-ar putea pierde, prin sofisticare, nota distinctivă? Chestiunea s-a pus în epocă, obstinant, au pus-o în termeni polemici ideologii de la „Gîndirea“ și cei de la „Viața românească“, pentru a numi două direcții cu profil distinct în epocă. Și a pus-o îndeosebi Călinescu, al cărui răspuns a luat forma grandioasă a unei sinteze de vastă respirație. În fond, tema centrală a *Istoriei* sale e aportul românesc la patrimoniul literaturilor universale, aport privit ca o probă a puterii noastre de creație³². Asemenea lui M. Eliade, care a afirmat mereu caracterul milenar al culturii române, și spre deosebire de L. Blaga, la care această cultură apare ca „sabotînd istoria“, sustrăgîndu-se duratei, G. Călinescu a înțeles că în definitiv cultura română a putut exista în timp fără acea obsesie a istoriei ce caracterizează culturile apusene.

Astfel, problema specificului național, foarte activă la finele secolului al XIX-lea, ca o moștenire romantică, a jucat un rol însemnat după desăvîrșirea unității politice. Căci era vorba nu numai de a defini sau redefini cultural o entitate geopolitică, dar și de a pune oarecum la adăpost de contestații ușor de prevăzut într-un climat revizionist.

Tendința de a explica într-un cadru cît mai larg fenomenul românesc și chiar civilizația modernă e caracteristică pentru această epocă plină de îndrăzneală, care și pe tărîmul istoriografiei propriu-zise a dat rezultate remarcabile. Fără a fi numai istoric, N. Iorga a publicat numeroase scrieri de istorie universală și o sinteză asupra dezvoltării istorice a omenirii³³, pentru ca la urmă să conceapă o vastă *Istoriologie umană*, întemeiată pe ideea permanențelor și a paralelismelor³⁴, după ce publicase mai întîi *Istoria românilor*³⁵ și istoriile altor popoare, zone geopolitice, imperii, dinastii etc. Este desigur efortul cel mai impresionant de a fixa locul poporului român în durată lumii, efort întemeiat pe

³¹ *Ibidem*, p. 885.

³² Cf. Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele“ literaturii române*, București, 1981.

³³ N. Iorga, *Essai de synthèse sur l'histoire de l'humanité*, 4 vol. Paris, 1926—1928.

³⁴ *Idem*, *Materiale pentru o istoriologie umană*, București, 1968.

³⁵ *Idem*, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920; *Istoria românilor*, 10. vol., București, 1936—1939 (versiune franceză: *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 10 vol., București, 1937—1945).

numeroase volume de documente, studii, monografii etc. Istoria literaturii, istoria artelor, istoria presei, istoria învățămîntului sînt domenii pe care savantul le-a abordat în perspectiva unei integrări a fenomenului cultural în ansamblul istoriei naționale. Același rost îl avea în fond și istoria bisericii române, tratată în mai multe lucrări. Am citat un nume, pe cel mai prestigios, fiindcă epoca a fost dominată de personalitatea lui și fiindcă opera lui rămîne indispensabilă pentru înțelegerea culturii noastre în dimensiunea ei istorică³⁶. Altele s-ar cuveni amintite, desigur, pentru contribuțiile aduse la studiul culturii noastre vechi (I. Minea, G. Pascu, N. Cartoian, N. Georgescu-Tistu, Dan Simonescu, O. Papadima, I. C. Chițimina, Șt. Ciobanu, N. Drăganu, S. Pușcariu, P. P. Panaitescu etc.), moderne (G. Ibrăileanu, O. Densușianu, T. Vianu, D. Popovici, B. Munteanu, G. Bogdan-Duică, I. E. Torouțiu etc.) sau contemporane (E. Lovinescu, G. Călinescu ș.a.). Istoriografia însăși, ca disciplină a scrisului istoric, a făcut progrese importante prin orizonturile deschise de același neobosit N. Iorga, prin studiile întocmite de P. P. Panaitescu, A. Oțetea, I. Lupaș, S. Dragomir, G. Zane etc. Ea a fost înlesnită de bibliografiile puse la dispoziție de I. Crăciun și elevii săi, de notele bibliografice inserate în „Revista istorică“, „Revista istorică română“, „Anuarul Institutului de istorie națională“, „Cercetări istorice“ și alte publicații de specialitate.

Istoria diverselor științe a beneficiat și ea de sistematizări bibliografice³⁷, iar o revistă specială (*Scriptum*, 1943) își propunea să disciplineze preocupările bibliografice. Enciclopediile apărute (*Minerva*, 1929; *Cartea românească*, 1931; *Cugetarea*, 1940) denotă aceeași orientare. Se adaugă acestea sinteză tematică *Enciclopedia României* (4. vol. 1938—1943), coordonată de D. Gusti, care o definea, în prefață, ca o „imagine a țării și a neamului românesc, așa cum s-a încheșat (aceasta) în a doua zi după Unire“. Bilanțuri parțiale s-au mai făcut pe provincii sau pe domenii. S-au scris, în primul volum, pagini frumoase despre „originea, firea și destinul neamului românesc“ (N. Iorga), despre istoria acestuia (C. C. Giurescu), despre psihologia lui (C. Rădulescu-Motru). Au rămas netipărite două mari volume (V—VI), a căror menire era să prezinte cultura, cu problemele, așezămintele și figurile ei. Faptul se cuvine a fi amintit, fiindcă sinteza a fost una din marile vocații ale epocii. Se simțea nevoia de a justifica pe această cale un popor ținut de vitregia istoriei multă vreme în afara putinței de a se exprima în forme pregnante de cultură. Era timpul acum să-și afirme personalitatea culturală, iar noua generație se simțea în adevăr „torturată de imperativul sintezei“³⁸. Și sinteze au fost elaborate în toate domeniile, la un nivel comparabil cu cele întreprinse în spații de mai veche cultură modernă. Ar fi abuziv și fastidios să înșirăm aici nume și titluri. Vom spune numai

³⁶ Vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, București, 1976.

³⁷ N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932; N. C. Istrati, *Bibliografia economică română*, București, 1928 etc. Pentru alte domenii, vezi B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1972.

³⁸ M. Eliade, *Itinerariu spiritual* (București), 1927.

că aceste sinteze au luat forme diverse, de la enciclopedii tematice la istoria unui domeniu sau altul și la mari probleme de filozofia culturii. Fenomenul românesc stă în centrul acestor preocupări, chiar și atunci când se caută o transgresare a naționalului pentru a cuprinde umanitatea. Nimic mai caracteristic decât felul cum înțelegea Iorga să-și încheie cariera, scriind o *Istoriologie* în care să dispară vechile „sertărașe geografice și cronologice“ pentru a pune în valoare viața grupurilor etnice și în cele din urmă întreaga „tragedie a acestui neam omenesc“. Sugestii îi veneau în această direcție de la H. Gelzer, Ed. Mexer, poate și de la H. Pirenne, dar formula propusă trimite mai curind la modalități ce s-au impus abia în ultimul timp, ca urmare a conlucrării interdisciplinare și a unei distanțări considerabile în raport cu tradiția pozitivistă³⁹. Studiile întreprinse în materie de istorie de către G. Brătianu, P. P. Panaitescu, A. Oțetea, I. Lupaș, C. C. Giurescu⁴⁰ — pentru a cita doar câteva nume — sînt nu numai contemporane cu Școala *Analelor*, dar și sincrone ca modalități de abordare a trecutului, în sensul că se interesau cu precădere de istoria social-economică, de istoria civilizației și a culturii. Spre această istorie își îndrumaseră elevii mai ales N. Iorga și V. Pârvan, ale căror scrieri denotă o înțelegere adîncă a rostului disciplinei. O istorie a gîndului liric în spațiul mediteranean, așa cum o dorea Pârvan la începutul etapei, nu s-a scris nici pînă acum. Dar dacă în materie de sinteză nu se putea merge prea departe, studiile analitice, restituțiile documentare, monografiile de personalități, școli, curente etc. beneficiau de un climat favorabil. Istoria școlilor, a instituțiilor de cultură, a scrisului, a literaturii, a diverselor discipline a înregistrat progrese notabile⁴¹. Metoda comparativă s-a impus cu necesitate, fiind folosită mai ales de istoricii literari, dar și de istoricii fenomenului cultural. Am putut vedea că o tendință de sociologizare a demersului istoric s-a impus în deceniile interbelice, adîncind mai vechiul îndemn exprimat de I. Bogdan, de a se cerceta structurile sociale, economice, demografice, alături de așezăminte și de viața culturală⁴². Pe lîngă transgresarea economicului și politicului în direcția sintezei culturale (Iorga, Pârvan, Brătianu, Panaitescu) se cuvin amintite unele încercări de abordare a trecutului din perspectiva materialismului istoric (P. Constantinescu-Iași, A. Oțetea, L. Pătrășcanu ș.a.)⁴³, Șt. Zeletin, al cărui studiu privitor

³⁹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice* ed. III, București, 1944, p. 341—348.

⁴⁰ Cf. Șt. S. Govorei, *Petre P. Panaitescu — coordonatele unei evoluții*, în *AI*, XIX, 1982, p. 499—524; P. Teodor, *G. I. Brătianu istoricul*, în *AI*, XX, 1983, p. 233—248; M. Berza, *Istoricul Andrei Oțetea*, în „Studii“ XXII, 1969, nr. 3, p. 411—422; Al. Zub, *Constantin C. Giurescu und der Ursprung der seiner Synthese*, în „Südost-Forschungen“, XXXVIII, 1979, p. 191—205.

⁴¹ Cf. B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, 1972.

⁴² L. Boia, *Evoluția științei istorice românești*, în „Revista de istorie“, XXXIV, 1981, nr. 7, p. 1244—1245.

⁴³ P. Teodor, *Din gîndirea materialist-istorică românească (1921—1944)*, București, 1972. De remarcat mai ales inițiativele directe ale lui P. Constantinescu-Iași (*Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor*, 1925) și A. Oțetea (*Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*, 1938).

la geneza și ascensiunea burgheziei române a avut un mare răsunet, trebuie socotit și ca un teoretician al istoriei sociologizante. Finalitate istorico-culturală au și studiile lui M. Manoilescu, economist preocupat îndeosebi de destinul burgheziei române⁴⁴. Un substrat formativ se recunoaște în mai toate demersurile de seamă, cărturarilor români fiind preocupați mereu de o pedagogie națională, întemeiată pe istorie. Ar fi de amintit aici doctrina energetistă a lui C. Rădulescu-Motru, cu soluții pozitive⁴⁵, alături de acele *Prolegomena la o educație românească* (1940) propuse de O. Ghibu. Ceea ce se caută de regulă e definirea fenomenului românesc și integrarea lui în istoria universală. Filozof, P. P. Negulescu încerca să explice, într-o vastă panoramă, geneza și formele culturii moderne, însă demersul său era un fel de a extinde cadrul explicativ al culturii române. Este ceea ce a urmărit în fond și T. Vianu, ocupându-se de reflexele hegeliene în această cultură, de concepția raționalistă a culturii moderne sau de unele curente de gândire în estetică și în teoria literară. Ce alta a voit să facă G. Călinescu în marea-i sinteză? Prefața acesteia se încheie, jubilant, cu vorbele cronicarului: „Nasc și la Moldova oameni“, iar capitolul final schița cel mai cuprinzător contur al specificului românesc. Viziunea era organică și critică în același timp, tinzând să integreze creația națională într-un proces mai amplu și definindu-i valorile fără concesiilor conjuncturale. „O istorie, observa Călinescu, se cade să fie totdeauna puțin retrogradă, ca să nu piardă perspectiva eternului“⁴⁶. Ambiție enormă, dar justificată în fond; căci fără această perspectivă nu s-ar putea defini latura axiologică a istoriei.

Ce-am putea spune, în loc de concluzii, la capătul acestei încercări de a detașa, sumar, câteva inițiative și trăsături ale istoriei culturii în perioada dintre războaiele mondiale? Mai întâi că această perioadă, febrilă, dramatică, a fost una din cele mai rodnice pentru cultura românească și ea comportă analogii firești cu manifestări similare din spațiul culturii polone⁴⁷. Dorința de a defini specificul național și obsesia integrării în categorii mai ample o caracterizează în primul rând⁴⁸, alături de multitudinea de inițiative în planul organizării. De la culturile pre- și protoistorice studiate de școala arheologică a lui Pârvan la cultura populară cercetată interdisciplinar de echipele lui D. Gusti (școala sociologică) și de la acestea pînă la marile sinteze de domenii de specialitate sau pentru întreaga cultură națională, numeroase demersuri au fă-

⁴⁴ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei române*, București, 1942.

⁴⁵ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, București, 1927; *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, București, 1936.

⁴⁶ G. Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, ed. 1968, p. 6.

⁴⁷ Cf. vol. *Pologne 1919—1939 (III): Vie intellectuelle et artistique*, Neuchâtel, 1947.

⁴⁸ Cf. și Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a ființei. Schiță fenomenologică*, în *Izvoare de filozofie*, II, 1943. Textul a fost reeditat de curînd în „Caiete critice «Viața românească», 1—2/1983, p. 169—185, cu introducere și comentarii de Eugen Simion (p. 167—168), Dionisie Petcu (p. 186—187), Dumitru Ghișe (p. 188—189).

cut să se confrunte idei, tendințe, metode⁴⁹. A rezultat din ele o mai bună cunoaștere de sine, în perspectivă diacronică, și o mai bună inserție în istoria culturală a lumii.

PRÉOCCUPATIONS D'HISTOIRE DE LA CULTURE EN ROUMANIE
DANS L'ENTRE DEUX GUERRES

(Résumé)

L'étude a été présentée comme rapport lors de la VIIe session de la Commission mixte roumano-polonaise (Varsovie, mars 1984), et présente le développement culturel de la Roumanie qui venait de parachever son unité nationale en 1918. L'acte de 1918 a créé les conditions d'un épanouissement sans précédent de la culture roumaine.

En abordant, de ce point de vue, deux étapes de la période en question, la première décennie et la troisième, époque où l'on opère des réformes socio-économiques et politiques, et la suivante, quant d'importantes mutations politiques ont lieu, l'auteur recherche les préoccupations d'histoire de la culture en faisant des réflexions sur les grandes oeuvres et personnalités de la culture roumaine.

⁴⁹ Vezi și Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, București, 1984.

PROBLEME AGRAR ȚĂRĂNEȘTI ÎN DOCTRINELE ECONOMICE ȘI LEGIUIRILE DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1918—1921 și 1945 (II)

MARCEL ȘTIRBAN

Modificările intervenite în structura proprietății agrare din deceniile trei-cinci ale veacului nostru, precum și modificările fundamentale din deceniile următoare, au avut drept punct de pornire două reforme (din 1918—1921 și 1945) burghezo-democratice amândouă (cu unele deosebiri evidente între ele doctrinar și prin efect) și una, complet diferită, de esență socialistă (1949—1962), cu o etapă distinctă în deceniile opt-nouă, cunoscută sub numele de revoluție agrară.

Primele două reforme au avut drept obiectiv întărirea proprietății țărănești potrivit doctrinelor burgheze (cea din 1918—1921) sau marxistă (din 1945), un punct comun, dar nu identic. În ce privește marea proprietate, reforma agrară din 1918—1921 și-a propus și a realizat doar reducerea acesteia, în timp ce reforma agrară din 1945 a urmărit lichidarea moșierimii din punct de vedere al clasei sociale și micșorarea puterii sale economice la limitele superioare ale proprietății burgheziei sătești.

Procesul cooperativizării agriculturii, început în primăvara anului 1949, va da naștere unui alt tip de proprietate agrară în țara noastră — cooperatistă și de stat — organizate pe temeuri socialiste, avînd la bază doctrina marxistă.

În reforma agrară din anii 1918—1921 au fost implicate toate principalele partide politice aflate la conducerea țării în perioada interbelică — Partidul național liberal, partidele din Blocul parlamentar (1919—1920), Partidul poporului și cel conservator (ultimul prin C. Garoflid prezent în guvernul Averescu, 1920—1921, și apoi multă vreme în fruntea Comitetului Agrar), și Partidul național-țărănesc³⁶.

Reforma agrară din 1945 aparține, ca inițiativă, Partidului Comunist Român, aflat într-o largă coaliție de forțe democratice în guvernul condus de dr. Petru Groza³⁷. Procesul cooperativizării și cel al revoluției agrare sînt, de asemenea, rodul politicii Partidului Comunist Român.

La baza lor a stat, în primul caz, o legislație pregătită pe provincii și succesiv în anii 1918—1921, cu unele modificări ulterioare. În al doi-

³⁶ Ion Agrigoroaiei, *Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza Iași — Istorie”, XVIII, 2, 1972, p. 187—194; G. h. I. Florescu, *Programul agrar al Partidului poporului (1918—1928)*, în „Cercetări agronomice în Moldova”, VIII, 2, 1975, p. 125—129; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Ed. Acad. R. S. România, 1975.

³⁷ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. R.P.R., 1956; Mihail Rusenescu, *Date privind politica agrară a României (martie 1945—februarie 1949)*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. III, Ed. Acad. R. S. România, 1978, p. 79—104.

lea caz a fost vorba de o lege unică din martie 1945. Tot în legătură cu legislația agrară din 1918—1921 se cuvine să subliniem că paralel au fost emise și norme ce au avut în vedere, pentru aceeași perioadă, arendări obligatorii pe teritoriul vechii României sau arendări forțate în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în locul împrumozităriilor definitive. Arendările obligatorii sau forțate, cunoscute în anii 1918—1921, și considerate ca etape ale reformei agrare, au avut propria lor legislație, dar au făcut apel și la aceea a reformei agrare propriu-zise.

Putem distinge dar, pe de o parte, o legislație legată nemijlocit de reforma agrară și alta, pe de altă parte, privind arendările obligatorii și arendările forțate. Prima categorie, la rîndul său, cuprinde un grup de măsuri legislative concretizate în câteva decrete legi aparținînd anilor 1918—1919, parte din ele devenind ulterior legi prin adoptarea lor din partea parlamentului și un alt grup de legi, date în vara anului 1921, considerate definitive, dar care au mai suferit și ele câteva modificări pe parcurs.

Din primul grup fac parte cinci principale decrete legi din care două au fost date pentru vechea Românie și cîte unul pentru fiecare din provinciile unite, Basarabia, Bucovina și Transilvania, completate sau modificate, unele, prin alte decrete legi³⁸. Ele au fost date în perioada decembrie 1918 — septembrie 1919 și pregătite, pentru vechiul regat, de către guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, iar pentru provinciile unite din partea Sfatului Țării din Basarabia, a Consiliului Național din Bucovina și a Consiliului Dirigent din Transilvania. Erau împlinite ce decurgeau fie din obligații constituționale, fie din hotărîri luate cu prilejul unirii, precum și din împuterniciri cuprinse în alte acte normative.

Pe teritoriul vechii Românie cadrul legal al exproprierilor de moșii în vederea împrumozitării țăranilor se crease prin modificarea articolului al 19-lea din Constituție. Inițiativa a aparținut Partidului național liberal și în timpul guvernării acestuia (1917) se și realizase. Actul constituțional amintit a fost precedat și urmat, din oportunitate politică, de câteva proclamații ale regelui Ferdinand (din 22 martie/5 aprilie și 23 aprilie/6 mai 1917 și 24 octombrie 1918), în care promitea soldaților țărani pămînt prin împrumozitare.

Reforma agrară a fost acceptată în vara anului 1917 și de către o bună parte din conservatorii lui Al. Marghiloman și Take Ionescu. Aceasta nu înseamnă că în Parlament modificarea articolului al 19-lea a trecut fără greutate. Votul nu a fost unanim. S-au înregistrat destule împotriviri din partea unor conservatori mai ales, dar nici liberalii n-au exprimat un singur punct de vedere. Oricum, de voie și mai ales de nevoie, obstacolul formal așezat de multă vreme în calea unei redistribuiri a pămînturilor de peste Carpați, a fost înlăturat. Într-un răstimp de șase luni, de la terminarea războiului se promitea împlinirea refor-

³⁸ C. Hamangiu, *Codul general al României, Legi Uzuale*, vol. VIII, p. 1164—1165, 1166—1174, 1180—1186, vol. IX—X, p. 168—175, 193—205, 265—270, 864—870.

mei agrare. Era un lucru dorit și așteptat de mult din partea celor mulți. Potrivit datelor prezentate în Parlament exproprierea avea să reducă proprietatea mare de peste 100 ha cu 52% (de la 3 810 351 ha la 1 484 014 ha) adică de la 48,68% la 18,95% din totalul pământului cultivabil din vechea Românie³⁹.

Reforma agrară a fost un deziderat și al provinciilor românești unite în 1918. Rezoluția unirii din 27 martie 1918 a încredințat Sfătul Țării în chiar întiul său articol, cu „realizarea reformei agrare după nevoile și cererile norodului“. Aceeași idee este reluată, în aceeași termeni, la 27 noiembrie 1918⁴⁰.

Despre o reformă agrară radicală, s-a vorbit și la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. Rezoluția Unirii în punctul 5 al art. III declara desființarea fideicomiselor și dreptul statului „de a micșora, după trebuință, latifundiile spre a se putea crea astfel țăranului „o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atit cît să poată muncii el și familia lui“. Principiul călăuzitor al acestei politici agrare a fost — potrivit celor cuprinse în Rezoluție — „promovarea nivelării sociale“, precum și „potențarea producției“⁴¹.

Consiliul Național din Bucovina a pregătit și a făcut cunoscut și el, în prima jumătate a anului 1919 proiectul de reformă agrară, publicat sub titlul „Principii generale pentru reforma agrară“⁴².

Împărțirea pământului în folosul țăranilor au cerut-o însuși țăranii, ca o vrere a lor veche și dreaptă ce s-a făcut doar mai puternic auzită în zilele Marii Uniri. Spre locurile unde avea să se hotărască unirea ei au venit, fără îndoială, întii de toate cu dorința fierbinte de a pune temelie unei străvechi aspirații naționale. Au venit însă și pentru pământ. O spun toate documentele vremii. Era și nedrept și neîngăduit ca o mină de oameni să stăpînească în continuare aproape jumătate din pământul cel mai bun al țării. Ceea ce fusese stăpînit pe nedrept de către marea proprietate, 48,68% din suprafața arabilă din vechea Românie, 63,79% și respectiv 44,1% din suprafața cultivată a Bucovinei, în primul caz și al Basarabiei în al doilea caz⁴³, și peste 41,25% din suprafața totală a Transilvaniei⁴⁴, sosise vremea să fie dat măcar în parte celor ce din totdeauna l-au muncit.

Toate măsurile legislative din anii 1918—1919, ca și cele din perioada următoare, 1921, au urmărit, fără excepție micșorarea mării proprietăți în cadrul unor limite ce-i reduceau substanțial puterea dar îngăduiau, în continuare, existența și îi asigurau pe mai departe, un rol în-

³⁹ D. Șandru, *op. cit.*, p. 43; *Relații agrare și mișcări țăranesti în România 1908—1921*, Ed. politică, București, 1967, p. 207.

⁴⁰ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. VIII, p. 1110—1111.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1163.

⁴² Congresul General al Bucovinei a anunțat reforma agrară încă în Proclamația sa din 28 noiembrie 1918. D. Șandru, *op. cit.*, p. 56.

⁴³ *Ibidem*, p. 25, 27.

⁴⁴ *Dezbaterile Adunării Deputaților, 1920—1921*, p. 3905—3907.

semnat în viața economică a țării, așa cum de fapt au susținut și doctrinar toate partidele politice burgheze⁴⁵.

Au urmărit, de asemenea, din nou, toate legiurile agrare⁴⁶, întărirea gospodăriilor țărănești fără pământ, cu pământ puțin, sau mijlocii. Erau îngăduite loturi întregi, loturi de completare și de colonizare, în dimensiuni puțin deosebite de la o provincie la alta, pornindu-se în general de la condițiile concrete locale.

Reforma agrară interbelică din România, cu cauze proprii și cu o evoluție proprie, se înscrie în complexul de măsuri similare luate și de alte țări europene. În țările vecine nouă împroprietăririle definitive au putut fi, ca și la noi, precedate de arendări (cazul Iugoslaviei), iar legile definitive, de legi premergătoare sau urmate de altele, de completare (Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Polonia, Ungaria) în limitele anilor 1918—1940⁴⁷.

Legiurile de reformă agrară din țările amintite îngăduiau păstrarea marii proprietăți de 250 ha, în Cehoslovacia, 50—297 ha (după regiuni) în Iugoslavia și 180 ha (în regiunile industriale 60 ha) în Polonia. În Bulgaria, cu o proprietate mare mult redusă, s-a prevăzut exproprierea proprietăților de peste 30 ha (sau 15 ha când ele erau lucrate în arendă), iar în Ungaria legea XXXVI din decembrie 1920 „asupra măsurilor pentru o mai potrivită repartizare a proprietății funciare“ a lăsat neatinsă, în fapt, marea proprietate privată⁴⁸.

Loturile de împroprietărire au oscilat între 0,1—30 ha în Cehoslovacia, 5 ha Iugoslavia și între 2,3 ha (loturi de completare) și 9,4 ha (loturi întregi) în Polonia. În Bulgaria și Ungaria au fost prevăzute împroprietăriri prin colonizări interioare, în loturi mici sau foarte mici, în cazul primei țări și în funcție de terenurile ce puteau fi cumpărate de către stat din mină liberă sau prin exercitarea dreptului de preemțiune, în cazul Ungariei⁴⁹.

Legiurile de reformă agrară, inițiale și definitive din țara noastră, se situează, cronologic, înaintea țărilor amintite, au urmărit păstrarea proprietății mari în limite mai reduse sau apropiate și întărirea proprietății țărănești de pînă la 5 ha. Au pregătit două etape (din nou la fel ca Iugoslavia), aceea a arendărilor și a împroprietăririlor definitive. Primele aparțin perioadei 1919—1921, cele din urmă încep în 1922. Arendările de pământ cunoscute în anii 1919—1921 au avut și o legislație proprie.

Arendările obligatorii au fost concepute încă în toamna anului 1918 de către C. Garoflid, ministrul agriculturii în guvernul condus de Al. Marghiloman, ca o formă de tranziție, trecătoare, menite a da parte

⁴⁵ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IX—X, pentru vechea Românie p. 653—658, 686—733; pentru Transilvania p. 733—756, 756—803; pentru Bucovina p. 833—864, pentru Basarabia p. 864—870, 870—891.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Mircea Georgescu, *Reforme agrare în Europa*, București, 1944, p. 23, 25, 30, 31, 37, 41, 170, 179.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 27, 32, 37, 41, 170.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 27, 33, 38, 42, 177.

din pământul arabil, pășune și finaț al marilor proprietari, în folosința țăranilor încadrați în obștii. Erau afectate proprietățile agricole private ce depășeau 100 ha, aplicându-li-se acestora un anumit coeficient de arendare între 0—20% pînă la 70—80%⁵⁰.

Pentru moșiile statului, județelor, comunelor, domeniul coroanei, casei rurale, ale instituțiilor și fundațiilor, legea prevedea arendarea terenurilor agricole cu excepția acelor părți pe care statul le-ar fi rezervat pentru îndeplinirea unor scopuri social-economice.

S-a preconizat împărțirea pământului în loturi mici de 3—10 ha, mijlocii de 10—15 ha și mari de 15—20 ha. Două treimi din suprafața pământului supus arendărilor obligatorii trebuia împărțit în loturi mici, iar o treime în loturi mijlocii și mari. La distribuirea pământului în loturi mici și mijlocii erau preferați țăranii care posedau inventar și brațe de muncă îndestulătoare, iar la cele mari agronomii, învățătorii, preoții, cu obligația de a se stabili în comună.

Cei care primeau pământ în arendă erau datori, pe lingă plata unei arenze în bani, „ca pînă la limita capacității lor de muncă să lucreze și parcela de moșie care rămînea proprietarului sau arendașului”⁵¹ o prevedere cu multiple implicații social-economice.

Arendările obligatorii avînd la bază principiile amintite urmau să fie aplicate de la 1 martie 1919 în teritoriul României libere și de la 1 august 1919 și în regiunile ocupate vremelnic de către armatele puterilor centrale.

Din legea arendărilor obligatorii, dar mai ales din materialul pregătit în vederea susținerii proiectului de lege din Adunarea deputaților și din Senat desprindem o anumită concepție clar definită și într-un spirit de clasă ușor vizibil. Considerînd că rezolvarea imediată a problemei agrare prin expropriere „poate tulbura adînc toată economia țării, că țăranii nu sînt încă pregătiți să primească în proprietate întinderea pe care le-ar pune-o la dispoziție... și că nici proprietarii mari nu sînt în măsură de a cultiva singuri moșiile ce le rămîn“, criticînd de asemenea ideea lotului de improprietărare de 5 ha Garoflid afirma că arendările obligatorii constituie o operație „indispensabilă“ înaintea expropriării, o necesitate, înainte ca pământul să treacă în proprietatea țăranescă.

Prin arendarea unei părți din pământul moșieresc Garoflid credea că se pregătește exproprierea fără salturi, „se înlesnește trecerea unei însemnate părți din pământul mării proprietăți în mina sătenilor“. Arendările obligatorii mai erau considerate ca o „școală a improprietării“ ce trebuiau prelungite pînă cînd se va face „alegerea și educația tehnică a viitorilor proprietari“.

C. Garoflid a înțeles prin „alegere“ o selecție a țăranilor, „diferențierea sătenilor în țărani îndestulați de pământul lor și în muncitori agricoli“ și o lega mereu de educația tehnică. Această selecție și educa-

⁵⁰ *Lege pentru arendarea obligatorie și vinzarea voluntară a unei părți din pământul mării proprietăți*, „Colecția de legi“, p. 815—837; *Relații agrare și mișcări țărănești*..., p. 219—220.

⁵¹ *Ibidem*.

ție „nu se poate face — susținea Garofild — decît cu încetul și numai în timpul în care țaranii vor stăpîni ca arendași pămîntul pe care rîvnesc să devină proprietari”⁵².

Legea arendărilor obligatorii din 1918 nu a rămas o simplă mărturie a concepției agrare pe care a avut-o Garofild și partidul său conservator, un motiv de critică din partea multor grupări politice, ci și un subiect care a exercitat influențe asupra altor grupări politice în atitudinea lor față de reforma agrară.

Criticată cu justețe în momentul lansării, ideea arendărilor obligatorii a fost preluată apoi și aplicată în practică desigur în forme schimbate față de prevederile inițiale, în timp ce au avut loc mutații chiar în concepția creatorului ei.

Ca urmare a decretelor-legi de reformă agrară din decembrie 1918 s-au expropriat în primăvara anului 1919 pe teritoriul vechii României peste 2 milioane ha. Obștiile de împrumut create și ele în primăvara anului 1919, după principiile obștiilor de arendare, au preluat pămîntul expropriat pentru a-l da apoi în folosința țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, dar cu unelte agricole și vite de muncă.

Răspunderea pentru terenul primit era solidară, pămîntul era lucrat însă individual, fiecare plătind arenda convenită prin obște. Numărul obștiilor de împrumut a oscilat în perioada 1919—1921 de la 2.000 la 2.500, iar suprafața arendată a fost calculată la 2 135 444 ha. Arenda încasată de către stat pentru pămîntul dat țăranilor din obști (1919—1921) a fost de 335 119 316 lei, din care a revenit moșierilor 249 milioane lei, o sumă deosebit de importantă⁵³.

În cazul Transilvaniei decretul-legi de reformă agrară a fost precedat, la fel ca și în vechea Românie, de un complex de măsuri ce puneau problema arendărilor de pămînt pînă la îndeplinirea împrumuturilor definitive⁵⁴. Din cauza războiului mult pămînt a rămas în toamna anului 1918 nelucrat. El trebuia muncit, iar producția agricolă asigurată. Era în același timp bine știut că țaranii nu mai voiau să lucreze pămîntul în vechiile condiții. Așteptau reforma agrară promisă care să le împartă marile moșii în deplină proprietate. Întreaga presă, rapoartele notarilor și prefecturilor susțineau și subliniau necesitatea unor grabnice măsuri legate de problema agrară.

În această situație s-a căutat o soluție, chiar dacă ea nu a fost cea așteptată de țărănime. Calea le-a fost inspirată de legea arendărilor obligatorii din 1918, ca și în vechea Românie.

Consiliul Dirigent a luat hotărîrea de a arenda forțat o parte din terenurile agricole de stat și particulare, în februarie 1919, motivînd

⁵² C. Garofild, *Chestia agrară în România...*, p. 290, 296—300.

⁵³ *Ibidem*, p. 290, 297—300.

⁵⁴ M. Știrban, *Legislația agrară privind arendările forțate din Transilvania în anii 1920—1921*, în „Marisia”, V, 1975, p. 283—312; *Idem*, *Legislația privind reforma agrară din Transilvania, 1918—1921*, în „Marisia”, VI, 1976, p. 387—430; M. Știrban, Gh. Iancu, *op. cit.*, p. 28—35.

această măsură economică: „pentru asigurarea producției agricole”⁵⁵, dar s-a recunoscut în istoriografia contemporană, din epocă, și faptul că arendările forțate din 1919 au fost impuse și de „neliniștea cu care poporul agricol cerea să i se dea pământ de cultură, când trebuia satisfăcută, fără zăbavă, cererea țăranilor de a primi pământ”⁵⁶. Această hotărâre luată în primăvara anului 1919, pentru un an, va fi prelungită pînă la aplicarea legii definitive de reformă agrară.

Fără să se poată identifica cu reforma agrară concepută în 1919, arendările forțate au preluat treptat și parțial, din unele prevederi ale decretului-lege de reformă agrară nr. 3911/1919. Nu s-au realizat exproprieri în sensul decretului lege amintit. S-a ajuns totuși, prin arendări forțate, la o delimitare parțială a pămînturilor expropriate și o trecere a lor, tot numai în parte, în folosința țăranilor, cu drept la împrumut.

Acest proces s-a desfășurat treptat în timp, neuniform geografic și nu a purtat pecetea unor hotărâri definitive, iar legea de reformă agrară pentru Transilvania din anul 1921 a ținut seama de ceea ce s-a realizat pînă atunci prin arendările forțate numai în măsura în care a corespuns prevederilor noii legi. Caracteristic perioadei 1919—1921, mai ales ultimilor doi ani, rămîne tendința de a se arenda pămînturile supuse exproprierilor, celor îndreptățiți la împrumut.

Împrumutările definitive pe întreaga țară, în temeiul legilor definitive de reformă agrară, au început în anul 1922 și au continuat vreme de aproape două decenii, cunoscînd în acest timp etape de o intensitate mai mare în primii ani, mai mică în anii următori.

Se ajunsese spre sfîrșitul perioadei interbelice, în anul 1934, la exproprierea a 6 126 000 ha din suprafața totală a moșiilor de stat și particulare supuse exproprierilor, apreciată la cea 9 350 000 ha. Aceasta înseamnă că prin reforma agrară din 1921 au fost expropriate circa două treimi din pămîntul cultivabil al proprietăților cu peste 100 ha teren arabil și o proporție aproximativ egală — după datele cunoscute pînă acum — din suprafața totală a moșiilor de peste 100 ha (de stat și particulare) supuse exproprierii⁵⁷.

Pînă la aceeași dată, din suprafața expropriată, o bună parte (3 464 082 ha) a ajuns în posesia a 1 368 978 îndreptățiți (64,1% din totalul lor). De adăugat și 1 116 614 ha pămînt distribuit pentru pășuni comunale și 806 206 ha rezerve distribuite sau reținute spre a fi distribuite ca păduri comunale. În 1937 erau stabilite exact întinderile și de preț ce trebuia plătit de către țăranii îndreptățiți individual și de comune pentru izlazuri și păduri comunale pentru 4 493 691 ha. Aproape 500 000 ha erau tot atunci neparcelate, iar trei ani mai tîrziu, în 1940, 440 000 ha au continuat să rămînă la fel neparcelate⁵⁸.

⁵⁵ M. Știrban, *Problema arendărilor forțate din Transilvania în anii 1919—1921*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj”, XVI, 1973, p. 279—299.

⁵⁶ „Arhiva pentru Știință și reformă socială”, III, 4, 1921, p. 480.

⁵⁷ *Relații agrare...*, p. 564.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 566—567, 571.

Întârzierea lucrărilor de împrumietărire au fost provocate mai întâi de apelurile făcute de foștii proprietari împotriva hotărârilor de expropriere sau a prețurilor fixate pentru răscumpărarea pământului. Apoi, cînd acestea s-au încheiat, au intervenit măsurătorile terenurilor expropriate, a loturilor individuale sau comune destinate împrumietăririlor, prelungite și ele în timp.

Desfășurată lent și cu destule greutate întîmpinate de țărănime pînă la împrumietărire definitivă, reforma agrară și-a atins în parte scopul urmărit. A crescut ponderea proprietății țărănești în ansamblul proprietății agrare. Potrivit recensămîntului din 1930 gospodăriile țărănești (sub 1 ha—50 ha) ce reprezentau 99,2% din totalul exploatărilor dețineau, din suprafața agricolă (de 19 750 000 ha), 67,8%, un procent îmbucurător, departe însă de a semnifica o schimbare radicală în folosul țărănimii⁵⁹.

Moșierimea, cu o proprietate de peste 50 ha, continua să dețină suprafețe deloc neglijabile, 32,2% din totalul amintit⁶⁰. Raporturile s-au schimbat, în favoarea țărănimii, în deceniul următor, cel puțin recensămîntul din aprilie 1941 această tendință o reflectă. El nu cuprinde însă teritoriul întregii țări, de aceea datele sale nu sînt decît orientative. Oricum, la acea dată, din totalul luat în discuție (10 419 570) 82,7% se afla în proprietatea țăranilor (cu pînă la 50 ha) și 17,3% era încă în stăpînirea moșierimii și a statului⁶¹.

Avînd în vedere suprafața acordată țăranilor prin împrumietărire mult mai mică, în cele mai multe cazuri, decît lotul tip, proprietatea țărănească ce a crescut ca efect al legilor de reformă agrară a fost, cu precădere, proprietatea mică (pînă la 5 ha) și în parte numai (și în deosebi prin vînzare-cumpărare), proprietatea mijlocie și mai ales cea a burgheziei sătești.

În 1935 — după datele cunoscute — din totalul numărului gospodăriilor agricole 18,6% (sau 610 000 în cifre absolute) aveau pămînt sub 1 ha, 33,5% (adică 1 100 000 gospodării) posedau între 1—3 ha și 22,8% (750 000 țărani capi de familie) aveau pămînt între 3—5 ha și toți la un loc, adică 74,9%, din numărul gospodăriilor abia însumau 35,8% din suprafața agricolă a țării⁶².

În procente asemănătoare e cuprinsă și situația din 1941. Proprietățile țărănești mici (pînă la 5 ha) au fost evaluate de recensămîntul agricol din 1941 ca număr la 76,5% și ca suprafață la 33,3%. Înseamnă aceasta o sensibilă scădere ca urmare desigur a anilor de criză ce au avut efecte negative, într-o proporție sporită, asupra țărănimii sărace⁶³.

Proprietatea țărănească mijlocie (5—10 ha) reprezenta în 1930 17,1% din exploatățile agricole și avea 20% din suprafața totală agricolă⁶⁴. Un deceniu mai tîrziu, în 1941, recensămîntul consemnează, pen-

⁵⁹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 304.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ „Comunicări statistice“ nr. 1 din 15 ianuarie 1945, p. 6.

⁶² *Enciclopedia României*..., p. 304.

⁶³ „Comunicări statistice...“, p. 6.

⁶⁴ *Enciclopedia României*..., p. 304.

tru aceeași proprietate, ca reprezentând 19,8% din gospodării și 29,5% din întinderea exploatărilor individuale⁶⁵, o creștere evidentă, în parte pe seama pierderilor suferite, în deceniul trei de către mica proprietate ca efect al crizei, al legii circulației bunurilor agricole din 1929 și firește, în parte, ca urmare a aplicării reformei agrare.

La capătul reformei din anii 1918—1921 a existat dar o țărănime — potrivit celor două recensăminte — o țărănime cu mai mult pământ în comparație cu perioada antebelică, o țărănime însă masiv reprezentată prin gospodării mici (—5 ha) și mijlocii (5—10 ha), 92%, din totalul gospodăriilor în 1930 și cca 93,4% în 1941. Ponderea lor în proprietatea agrară a crescut în perioada interbelică ajungând a reprezenta, prin suprafețele deținute, 48% în 1930 și cca 61% în 1941.

Sînt procente care desigur din motivele arătate nu pot fi luate toate ca cifre cu putere de generalizare absolută. Ele reflectă totuși, în mod cert, o tendință generală și credem o situație mult apropiată de realitatea cunoscută pe cuprinsul întregii țări. Prin ele se confirmă sau, ele sînt confirmate, de fapt, cu prisosință, de materialele documentare locale.

În țările vecine era aproximativ aceeași situație. Proprietatea mică și mijlocie (—10 ha) fusese puternic reprezentată: 87,3% în Bulgaria, 86,5% în Cehoslovacia, 71,5% în Ungaria, 88,3% în Iugoslavia, din totalul gospodăriilor. Suprafețele aceluiași exploatări însumau 61,3% în cazul Bulgariei, 29% în cel al Cehoslovaciei, 55% în Iugoslavia și 11% în Ungaria, din pământul agricol⁶⁶.

România se situa pe locul întii în ce privește procentul gospodăriilor mici și mijlocii (cu 92% din totalul lor) și locul trei prin pământul agricol deținut din totalul acestuia pe întreaga țară. A existat în țara noastră, așadar, în perioada interbelică, o țărănime cu proprietate mică și mijlocie puternic reprezentată numeric, nu însă în aceeași măsură și stăpîină pe pământul agricol al țării.

Burghezia satelor, cu proprietate între 10—50 ha, continua să se întărească și ea, stăpîinind 19,8% în 1930 și cca 21,1% în 1941 din suprafața agricolă a țării, iar marea proprietate (50 peste 500 ha) mult micșorată, era stăpîină încă pe 32,2% în 1930 și cca 17,3% în 1941, din pământul agricol al României⁶⁷.

Era evident o mare distanță între ceea ce însemnase marea proprietate, latifundiară în multe cazuri, și ceea ce mai rămăsese din ea după înfăptuirea reformei agrare din anii 1918—1921. Prin rezultatele sale, reforma agrară din România se situează la loc de frunte în rîndul reformelor din sud-estul european. A îngăduit exproprierea unei mari suprafețe de pământ, a redus simțitor marea proprietate și a dat pământ țăranilor întărind gospodăriile mici și mijlocii.

⁶⁵ „Comunicări statistice...”, p. 6.

⁶⁶ M. Georgescu, *op. cit.*, p. 28, 35, 44, 172. Datele reflectă situația înscrisă în recensămintele din 1934 în Bulgaria, 1930 în Cehoslovacia, România și Ungaria, 1931 în Iugoslavia.

⁶⁷ *Enciclopedia României*, p. 304; „Comunicări statistice...”, p. 6.

Aceste rezultate i-au condus, îndeosebi pe doctrinarii țărăniști, la concluzia că România a ajuns un „stat țărănesc”, cum îl doriseră ei. În realitate România, prin regimul său politic și deopotrivă prin cel economic predominant burghez, era în perioada 1918—1938 o țară burghezo-democratică, păstrînd din punct de vedere economic același regim și în deceniul cinci. A existat în toată această vreme și o moșierime destul de puternică sub raport economic și puternice rămășițe feudale în relațiile de producție. Ea s-a încadrat treptat, după 1922—1925, în partidele politice burgheze și a asistat la statornicirea și aplicarea unei legislații cu caracter politic, social și economic burghez. Și-a păstrat prin puterea economică trăsăturile de clasă aparte, distinctă, fără a mai avea un rol conducător, în această calitate, ci doar de influență, ca membră a unor partide burgheze.

Lichidarea sa din punct de vedere al clasei sociale și reducerea, ca putere economică, la aceea a burgheziei sătești, este opera unei alte reforme agrare, ce aparține unei alte perioade — revoluției democrat-populare, 1944—1947. A fost realizată din inițiativa Partidului Comunist Român, inspirată din doctrina marxistă. Menirea sa era de a deschide calea unor profunde mutații socio-economice și politice fundamentale în viața țării noastre.

Momentul ce a deschis această cale a fost revoluția de eliberare socială și națională, antihitleristă și antiimperialistă de la 23 August 1944, piatră fundamentală în istoria contemporană a României ridicată acum patru decenii. Premisele pentru pregătirea noii reforme agrare aici se găsesc.

Țărănimea reprezenta marea majoritate a populației țării și, alături de clasa muncitoare, îi revenea un rol hotărîtor în desfășurarea luptei revoluționare. Aliatei de nădejde a clasei muncitoare i se oferea acum prilejul realizării unei vechi și statornice dorințe a sa de a fi deplin stăpînă pe pămîntul ce l-a lucrat singură și dintotdeauna.

Era aceasta o mare dorință și o mare dreptate în același timp ce se făcea acum țărănimii. Ea a format unul din obiectivele fundamentale ale guvernului de largă concentrare democratică condus de dr. Petru Groza, instaurat la 6 Martie 1945. Reforma agrară avea să încheie în satele României, să desăvîrșească aici, procesul revoluționar burghezo-democratic început cu un veac mai devreme, prin și în cadrul unei profunde revoluții democrat-populare.

Reforma agrară din 1945 avusese drept temei legislativ un decret-lege sancționat de rege la 22 martie, pregătit și aprobat de către Consiliul de Miniștri în perioada 12—20 martie. Potrivit prevederilor sale erau supuse exproprierilor terenurile agricole care depășeau 50 ha... aflate în proprietatea persoanelor fizice⁶⁸.

La împroprietărire au avut prioritate țărani mobilizați și toți cei care au luptat pe front împotriva Germaniei hitleriste. Lotul de împroprietărire era în funcție de suprafața de pămînt supusă exproprierii din cadrul plășii respective, care putea să ajungă pînă la 5 ha.

⁶⁸ M. Rusenescu, *op. cit.*, p. 80.

Lucrările de reformă agrară, începute în unele locuri chiar înainte de apariția decretului-lege din 22 martie 1945, pe ansamblul întregii țări, s-au încheiat în aprilie 1948 când, cu excepția județului Timiș Torontal, în toate celelalte județe ale țării aproape toate operațiunile ce trebuiau efectuate, au fost încheiate⁶⁹.

Au fost expropriate în total 1 468 946 ha din care 109 562 ha au fost date unui număr 917 777 țărani. Restul de 359 384 ha, a constituit rezerva de stat. Prin pământul primit se întemeiaseră cca 400 000 de noi gospodării, iar alte cca 500 000 gospodării mici și-au sporit proprietatea. Mai rămăseseră neîmproprietăriți 260 429 țărani trecuți inițial pe listele îndreptățiților la împroprietărire⁷⁰.

Decretul-lege din martie 1945 ca și toate legiuirile de reformă agrară din anii 1918—1921 au aplicat același tratament tuturor cetățenilor țării. Naționalitatea celor expropriați sau a celor împroprietăriți nu a constituit un factor de care s-a ținut seama, avantajându-i pe unii, neîndreptățindu-i pe alții. Numele proprietarilor mari sau al țăranilor săraci români, maghiari sau sași au figurat la un loc în listele de expropriere ori împroprietărire și s-au bucurat de aceleași drepturi și de aceleași îndatoriri.

Prin reforma agrară din 1945 s-a întărit proprietatea mică, iar stăpînii ei s-au alăturat cu multă încredere guvernului ce o înfăptuise. Aliați de nădejde ai clasei muncitoare, ei vor duce împreună, sub conducerea Partidului Comunist Român, mai departe opera de transformare socialistă a satelor țării noastre. Sînt realizările anilor 1949—1962 și ale celor ce au urmat.

Satul României socialiste, un peisaj complex al României moderne, se prezintă azi cu o structură socială nouă, cu o țăranime unitară, angajată plenar în sistemul muncii socialiste și al construcției societății socialiste multilateral dezvoltate.

Pe ogoarele țării noastre lucrează peste 3 milioane de oameni (28,90% din populația ocupată a țării), uniți și înfrățiți dînd dimensiuni noi satului României contemporane⁷¹. Toți cei ce muncesc pământul țării răspund, cu toate puterile lor, sarcinilor trasate de Congresul al XIII-lea în vederea dezvoltării puternice a agriculturii, ca una din ramurile de bază care condiționează progresul economico-social general al societății noastre. „Ne propunem — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu la cel de al II-lea Congres al țăranimii din februarie 1981 — să realizăm o adevărată revoluție agrară în ce privește producția, productivitatea muncii, nivelul tehnic, eficiența economică, activitatea socială generală din satele noastre”⁷².

Sînt sarcini ce se încadrează în obiectivele fundamentale ale planurilor cincinale 1981—1986, 1986—1990 de a continua înfăptuirea pre-

⁶⁹ *Ibidem*, p. 83.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 80—84.

⁷¹ „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1982, p. 60.

⁷² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al Consiliilor de conducere ale întreprinderilor agricole socialiste, al întregii țărânimii*, Ed. politică, București, 1981, p. 19.

vederilor Programului partidului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea țării spre comunism. „Cincinalul viitor și liniile directoare ale dezvoltării pînă în anul 2000 conturează un minunat program de largă perspectivă pentru transformarea revoluționară a societății românești, pentru făurirea unei civilizații materiale și spirituale superioare în România socialistă”⁷³.

Mărețelor planuri ale Congresului al XIII-lea al partidului răspunde plenar întreaga țară hotărîtă a da și satului și orașului României înfățișarea unei construcții moderne, în care pulsează o agricultură puternic intensivă ce se alătură unei industrii puternic dezvoltate, prin și în folosul creatorilor lor.

⁷³ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1984, p. 38—39.

CONSIDERAȚII ASUPRA FORMELOR DE MANIFESTARE ȘI TRĂSĂTURILOR REZISTENȚEI ANTIFASCISTE ROMÂNEȘTI

VASILE VESA

Mișcarea de rezistență din preajma și din timpul celui de al doilea război mondial a făcut și face obiectul a numeroase cercetări din unghiuri multiple de vedere. Lucru de înțeles, dacă luăm în considerare importanța și complexitatea fenomenului, care prin magnitudinea și semnificația sa dimensionează și singularizează în bună măsură cea mai mare conflagrație a secolului nostru, cel de al doilea război mondial.

Istoriografia română contemporană s-a oprit cu insistență asupra spiritului și mișcării de rezistență românească din cursul celui de al doilea război mondial, fără a oferi încă o lucrare monografică în măsură să contureze și să dimensioneze exact acest fenomen în ansamblul mișcării de rezistență europeană. Numeroasele studii și lucrări publicate sînt focalizate fragmentat în spațiu, timp și în ceea ce privește categoriile sociale și profesionale antrenate în mișcarea de rezistență. Această realitate se datorează fără îndoială complexității fenomenului, dar și lipsei unei viziuni clare asupra conceptului și conținutului mișcării de rezistență românească. În planul istoriografiei universale mișcarea de rezistență a fost definită fie ca o mișcare împotriva ocupantului nazist, ceea ce n-ar deosebi-o prea mult de mișcările similare din cursul istoriei împotriva ocupației străine, fie ca o mișcare împotriva fascismului pentru respectarea demnității umane, la care după izbucnirea războiului se adaugă un al doilea mobil: lupta pentru eliberarea patriilor cotate sau supuse statelor fasciste.

Această a doua definiție pe care o întîlnim clar precizată la istoricul belgian Henri Bernard¹ o considerăm mult mai cuprinzătoare și mai aproape de adevăr. Cercetările recente par să opteze din ce în ce mai mult pentru această definiție. La conferința internațională cu tema „Rezistența europeană comparată” desfășurată la Amsterdam în zilele de 11—14 mai 1983, participanții din aproape toate statele europene au ajuns la concluzii ce vin în susținerea punctului de vedere al istoricului belgian. Printre concluziile cele mai generale sînt cele care precizează că mișcarea de rezistență s-a manifestat chiar de la apariția fascismului, iar ineditul a constat în amploarea mișcării de rezistență, devenind pentru prima dată un fapt istoric general².

Astfel definită, mișcarea de rezistență înglobează mișcările antifasciste ale forțelor democratice împotriva fascismului în țările în care

¹ Henri Bernard, *Histoire de la résistance européenne*, Paris, 1968.

² Gheorghe Zaharia, *Conferință internațională cu tema „Rezistența europeană comparată”, în „Anale de istorie”, nr. 5/1983, p. 117—120.*

acesta s-a instaurat la putere sau împotriva pericolului fascist în țările în care s-au dezvoltat mișcări fasciste ce periclitau evoluția democratică a diverselor țări. În consecință, rezistența italiană de exemplu începe în 1922, iar în celelalte țări odată ce organizațiile fasciste devin un pericol real pentru popoarele respective.

În ce privește conținutul mișcării de rezistență, noțiunea de rezistență trebuie să cuprindă întregul complex de împotrivire a tuturor categoriilor sociale și politice, profesionale, atât a formelor active, cât și a fenomenelor de rezistență pasivă.

Referitor la mobilurile rezistenței, istoricul olandez G. van Roon³ adaugă lupte împotriva fascismului și ocupantului, și opțiunea și lupta celor antrenați în mișcarea de rezistență pentru o societate mai bună și o nouă ordine internațională după război.

O cit de sumară privire asupra rezistenței românești evidențiază toate aceste caracteristici. Mișcarea de rezistență românească, poate fi definită ca o mișcare ce debutează la începutul deceniului al IV-lea împotriva pericolului fascist, înglobînd din august 1940 lupta împotriva ocupantului horthyst și a prezenței naziste în România, fiind îndreptată în același timp împotriva regimului de dictatură antonesciană, angajîndu-se plenar în transformări structurale și sociale profunde ale României de după război. Am îndrăzni să spunem că numai urmărind într-o asemenea viziune începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, ne apare ca un proces firesc, ca un corolar a unei lupte nu lipsită de sacrificii de mai bine de un deceniu și care a antrenat aproape totalitatea poporului român. Investigația asupra rezistenței românești trebuie să se focalizeze deopotrivă asupra formelor active, dintre care se detașează prin amploare și consecințe cele inițiate și conduse de P.C.R., precum și asupra formelor de manifestare pasivă care au creat în țară un spirit, antinazist și antiantonescian, ce a raliat întreg poporul român într-un singur șuvoi în zilele ultimei decade a lunii august 1944.

În ultimii ani s-au făcut progrese notabile în adîncirea cercetării stării de spirit antihitleriste din armată, putîndu-se explica puțința săvîrsirii unui act singular în istoria celui de al doilea război mondial și anume: întoarcerea armelor de către o întreagă armată a unei țări în mai puțin de 24 ore fără nici o defecțiune, împotriva vechiului aliat⁴. Istoriografia universală este unanimă în a înregistra acest fenomen, nu de puține ori interogîndu-se asupra mobilurilor care au făcut posibil un asemenea proces. Mobilul trebuie căutat în cristalizarea unei stări de spirit îndreptată împotriva Germaniei naziste și a scopurilor urmărite de aceasta în cursul războiului. Această stare de spirit e o dezvoltare directă a mișcării antifasciste din deceniul al IV-lea și a împotrivirii față de țările Axei, care au adus statul și poporul

³ *Ibidem.*

⁴ Vezi colecția „*File din istoria militară a poporului român*“, cu deosebire vol. 5—6, București, 1979.

român în pragul desființării ființei naționale. În pofida propagandei susținute de cercurile guvernante antonesciene, poporul român era conștient de adevărații vinovați pentru raptul teritorial al Transilvaniei de nord-vest. Conștiința poporului român devenea din ce în ce mai profundă și sensibilă prin prezența sutelor de mii de refugiați și expulzați din nord-vestul Transilvaniei, care vor desfășura timp de 4 ani o activitate mereu potențată pentru înlăturarea nedreptului dictat impus României de cele două țări fasciste.

O lucrare monografică asupra rezistenței românești va trebui cu necesitate să includă, ca un capitol bine definit, mișcarea românilor refugiați și expulzați din nord-vestul Transilvaniei. Aceasta va sublinia că rezistența românească antifascistă înglobează de la sfârșitul lunii august 1940 și un al doilea mobil, lupta împotriva ocupantului și pentru restaurarea granițelor statului național român.

Vestea dictatului de la Viena a determinat o ridicare generală a poporului român împotriva nedreptei decizii și a țărilor fasciste. Cele mai frecvente lozinci fiind „Vrem Ardealul“, „Jos Mussolini“, „Jos Hitler“. Judecate în contextul internațional al toamnei anului 1940, aceste lozinci exprimau nu numai adevăratele simțăminte ale poporului român, dar și hotărîrea sa la sacrificiul suprem, pentru apărarea pământului țării. Fără îndoială că evenimentele politice din România ar fi avut altă turnură dacă liderii partidelor burgheze care s-au considerat în perioada interbelică campionii democrației, cu deosebire liderii P.N.Ț., s-ar fi postat în acest moment în fruntea maselor populare. Ei au cedat însă probabil, după cum susține Lucrețiu Pătrășcanu, speriați și de această devărsare în stradă a unui întreg popor⁵. Ca urmare, această mișcare antifascistă de amploare a putut fi exploatată de noul regim militar-fascist în interesul celor mai reacționare elemente din viața politică a României și împotriva partidelor istorice asupra cărora a fost aruncată printr-o propagandă deșănțată și demagogică întreaga vină pentru Dictatul de la Viena.

Cu toată teroarea care a fost exercitată asupra forțelor democratice, idealul anulării nepreptului dictat va rămîne viu în conștiința românilor. El va fi cultivat cu insistență și neîntrerupt de românii refugiați și expulzați din nord-vestul Transilvaniei.

În cursul celor 4 ani de război a fost expulzată și refugiată în România o populație ce se cifra la peste 500 000 după unele estimări. Date precise avem numai asupra refugiaților și expulzaților care s-au înregistrat la oficiile respective ce s-au constituit în România. După cum rezultă din tabelul de mai jos, numnărul celor refugiați de la 1 noiembrie 1943 se ridica la 217 738, aceștia provenind din toate județele răpite⁶.

⁵ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1970, p. 189—190.

⁶ „Calendarul Refugiatului român“, București, 1943, p. 251.

Nr. crt.	Județul	Populația totală	Populația refugiată pînă la 1 nov. 1943
1.	Bihor	305 548	35 424
2.	Ciuc	145 806	5 788
3.	Cluj	251 756	54 796
4.	Maramureș	161 575	6 587
5.	Mureș	270 171	22 195
6.	Năsăud	144 131	10 403
7.	Odorhei	121 984	2 153
8.	Sălaj	343 347	29 449
9.	Satu-Mare	294 875	17 975
10.	Someș	219 355	25 108
11.	Trei-Scaune	126 828	7 238
12.	Târnava-Mare	1 022	522
13.	Târnava-Mică	2 415	
TOTAL:		2 388 853	217 738

Din cei 217 738, 126 421 erau bărbați, iar 91 317 erau femei. Pe vîrste situația se prezintă în felul următor: sub 16 ani: 48 043; între 16—20 ani: 32 499; între 21—40 ani: 92 275; între 41—55: 29 150; peste 55 ani și nedeclarați: 14 771.

Refugiații și expulzații proveneau nu numai din toate județele, dar și din toate profesiunile, remarcîndu-se prin număr țărani, lucrătorii, funcționarii publici, studenții și elevii așa cum reiese din tabelul de mai jos:

	total		Total
a. Țărani	30 488	j. Studenți, elevi	23 965
b. Lucrători	21 848	k. Alți întreținuți	29 776
c. Meseriași	12 545	l. Alte profesii și nedeclarați	9 690
d. Comercianți și industriași	2 308	m. Preoți	1 253
e. Funcționari publici	20 025	n. Profesori și învățători	5 411
f. Funcționari particulari	4 247	o. Avocați	947
g. Profesiuni libere	1 025	p. Medici	740
h. Servitori	4 641	r. Ingineri	547
i. Femei casnice	48 282		
TOTAL GENERAL			217 738

Chiar din toamna anului 1940, ei se vor organiza în asociații, care pe lângă preocuparea pentru plasarea refugiaților și expulzaților vor desfășura o propagandă directă pentru redobândirea Ardealului. Însăși desfășurarea unei asemenea propagande constituie o formă de împotrivire și manifestare a unei rezistențe împotriva Germaniei naziste și Italiei fasciste vinovate de decizia nedreaptă din 30 August 1940.

Foarte curînd acțiunile lor vor căpăta un pronunțat caracter politic. La 20 octombrie 1940 înaintează guvernului un memoriu de protest împotriva teroarei horthyste din nord-vestul Transilvaniei. În aceeași lună începe organizarea lor în organizații și asociații care vor desfășura o puternică mișcare de propagandă pentru reintregirea Transilvaniei și care, după cum subliniam mai sus, era îndreptată indirect și împotriva Germaniei naziste și Italiei fasciste. Dintre cele mai importante organizații am nota: „Pro Transilvania“, „Ardealul“, „Asociația Ardealul de Nord“ și „Asociația românilor expulzați și refugiați din Ardealul cedat prin verdictul de la Viena“⁷.

În cele ce urmează ne vom opri mai pe larg asupra ultimei organizații, care și-a desfășurat activitatea tot timpul războiului, cu o eficiență notabilă.

Asociația refugiaților a fost înființată la începutul lunii octombrie 1940 la Arad, de unde își mută centrul la București⁸. Ea a fost constituită cu scopul mărturisit de a facilita plasarea în posturi a funcționarilor și intelectualilor, în fabrici a muncitorilor și de a coloniza pe agricultori în diferite zone ale țării unde existau terenuri agricole disponibile. Președinte al Asociației a fost desemnat bătrînul memorandist Aurel Bilțiu (72 ani), iar secretar general Anton Ionel Mureșeanu, fost inspector financiar. Președintele executiv va fi însă avocatul năsăudean Dumitru Nacu. Comitetul Central al Asociației coordona activitatea celor 64 de organizații regionale. Asociația va publica, începînd cu 16 februarie 1941, ziarul săptămînal „Ardealul“, avîndu-l director pe Anton Ionel Mureșeanu. Intitulat sugestiv, ziarul afișa ca program servirea intereselor ardelenilor în general și al refugiaților și expulzaților în special. Programul de fapt al ziarului era de a milita pentru reîntoarcerea părții smulse din Transilvania la România.

O cercetare atentă a conținutului ziarului⁹ și a activității principalilor colaboratori evidențează formele și mijloacele specifice pe care le-a îmbrăcat mișcarea de rezistență a refugiaților și expulzaților ardeleni. Timp de trei ani și jumătate ziarul n-a publicat nici un articol elogios la adresa puterilor Axei, deși acestea cunoscuseră în prima fază victorii de mare amploare. Mai mult, ziarul nici nu înregistrează aceste victorii, în schimb exploatează orice posibilitate pentru a informa pe cititori asupra acțiunilor militare ale aliaților, lăsînd să se întrevadă voalat sau mai puțin voalat speranța lor într-o victorie a Națiunilor Unite. În acest

⁷ *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1974, p. 170—186.

⁸ „Ardealul“, nr. 1 din 1942.

⁹ „Ardealul“, anul I, nr. 1, 16 februarie 1941.

sens, an de an era marcată în ziar sărbătoarea națională a Franței, 14 iulie¹⁰ Se exprima cu aceste prilejuri credința în idealurile civilizației franceze. „Franța, focar de civilizație — se insera într-un articol din iulie 1942 — este tot atât de indispensabilă popoarelor, precum este soarele de pe cer ființelor naturii, fără de care nu există vietate“, iar în iulie 1944 într-un alt articol se sublinia „Înapoi la Franța, adică înapoi la tot ceea ce Europa are mai etern, mai edificator, mai plin de conținut și de frățietate universală“¹¹. Era deci, o chemare vibrantă de reîntoarcere la toate idealurile umane pe care Germania nazistă le încălcase cu atita nesocotință și brutalitate. Același scop îl urmărea și reproducerea esențializată a discursului de inaugurare a celui de al 78-lea Congres de către Franklin Delano Roosevelt, din ianuarie 1943, în care se exprima credința în victoria aliaților și înfringerea puterilor Axei. O asemenea atitudine și propagandă a concurat fără îndoială la realitatea pe care ministrul german la București, baronul Manfred von Killinger o raporta la Berlin într-o lungă telegramă din 1 noiembrie 1943. „Situația în România se ascute... Propaganda pentru purtarea intensivă a războiului este slabă. Împotriva propagandei prin șoapte de către aderenții inamicului se face puțin... Eu nu cred că există un pericol acum și că ne aflăm în România în fața unor evenimente ca în Italia, sint însă convins că pericolul există în sine“¹².

În discordanță cu propaganda oficială, conținutul paginilor ziarului era încărcat cu istoria Transilvaniei, mai cu seamă cu acele evenimente și personalități care au condus la Marea Unire din 1918. Număr de număr demonstra dreptul sacru al poporului român asupra întregii Transilvanii, pentru care au obosit atâtea generații. Prin aceste articole se sfida prezentul nedrept, iar prin sublinierea valorilor autentice românești se sfida și regimul de dictatură antonesciană. Ca urmare, ziarul a fost suspendat de 17 ori într-un an, iar directorul său, Anton Ionel Mureșeanu, a fost arestat și condamnat la 5 ani muncă silnică. Arestarea lui Anton Mureșeanu s-a datorat refuzului său de a participa la o ședință a Consiliului de Miniștri alături de Valer Pop, cel care-și pusese semnătura pe verdictul de la Viena și pe care refugiații îl considerau un cadavru pentru Transilvania, precum și memoriului înaintat lui Ion Antonescu în care lăsa să se înțeleagă că politica acestuia constituia un dezastru pentru poporul român¹³.

Iconografia ziarului viza aceeași problemă ardent reclamată de refugiați, înlăturarea nedreptății comise prin dictatul statelor fasciste. Număr de număr erau reproduse imaginii de locuri și oameni din Ardealul răpit.

Problema anulării Dictatului de la Viena era așezată în același timp și la baza propagandei oficiale antonesciene, este drept cu cir-

¹⁰ „Ardealul“, nr. 20 din 18 iulie 1942.

¹¹ „Ardealul“, nr. 26 din 16—23 iulie 1944.

¹² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Apărarea independenței și suveranității naționale, obiectiv fundamental al Partidului Comunist Român, al întregului nostru popor*, în „Anale de istorie“, nr. 1/1984.

¹³ „Ardealul“, nr. 44 din 22—29 oct. 1944.

cumspecție și mai mult aluziv. Deosebirea față de propaganda ardelenilor era fundamentală în ceea ce privește posibilitatea și modalitatea de rezolvare a acestei probleme vitale a poporului român.

Guvernul antonescian încerca să convingă masele populare și mai ales armata că reîntregirea Transilvaniei va fi posibilă numai printr-o victorie a Germaniei naziste și de aici necesitatea de a continua războiul alături de puterile Axei. În momentul când frontul a ajuns la Odesa, promitea armatei și poporului că „ne vom întoarce peste Maramureșul voevodal la Cluj“, la Don li se spunea soldaților: „ne batem pentru Cluj“, iar la Stalingrad „ne batem pentru Ardeal“¹⁴.

Pentru ardeleni însă și pentru majoritatea conștientă a poporului român nu victoria Germaniei, ci înfrângerea ei putea facilita crezul poporului român de reîntregire prin anularea Dictatului de la Viena. Ca urmare, în ziarul „Ardealul“ au cunoscut o deosebită frecvență acele articole care demonstau că numai înfrângerea Germaniei în primul război mondial a facilitat realizarea Marii Uniri. Reînvierea realităților de la sfârșitul primului război mondial, al barbariei ocupației germane se adresa unei generații care în cea mai mare parte a trăit tragediile anilor 1916—1918. Și mai sensibilă era armata la o astfel de propagandă, atât datorită asperităților dintre armata română și armata germană pe frontul de est¹⁵, cât și datorită faptului că din cei 3550 ofițeri superiori și generali activi de care dispunea armata română în 1940, 3150 participaseră în primul război mondial¹⁶.

Propaganda și acțiunile ardelenilor refugiați și expulzați devin tot mai insistente și acide pe măsură ce ne apropiem de anul 1944. De la „refugiul în istorie și parabole“ pentru a putea vorbi despre „Ardeal“ cum se exprima Gabriel Țepelea într-un vestit articol *Acuzăm*¹⁷, Asociația românilor expulzați și refugiați din Ardealul cedat prin verdictul de la Viena va ajunge să se manifeste direct. La 4 iunie 1944 a fost organizată a 50-a aniversare a procesului memorandist. Cu acest prilej au avut loc adunări comemorative la Turda, Arad, Alba Iulia și în alte localități¹⁸. La București cea mai importantă acțiune a fost organizată în biserica greco-catolică din str. Polonă. În discursul rostit de președintele Asociației, Dumitru Nacu, se arată că șantajată cu Ardealul, România a cheltuit în război sute de mii de oameni pentru un ideal străin.

Se cerea în consecință înlocuirea guvernului antonescian cu un guvern de uniune națională și scoaterea României din război. Ca urmare a acestui discurs, Dumitru Nacu va fi arestat și încarcerat în lagărul de la Tg. Jiu.

¹⁴ „Ardealul“, nr. 32 din 27 aug.—3 septembrie 1944.

¹⁵ Colonel Leonida Loghin, colonel Mihai Ioan, *Considerații referitoare la relațiile militare româno-germane în perioada 6 sept. 1940—23 August 1944*, în „*File din istoria militară a poporului român*“, vol. 5—6, p. 158—190.

¹⁶ *Ibidem*, p. 179.

¹⁷ „Ardealul“, nr. 32 din 27 august—3 sept. 1944.

¹⁸ „Ardealul“, nr. 19—20, din 4 iunie 1944.

Cele de mai sus, chiar schematic prezentate, fac dovada faptului că în ansamblul mișcării de rezistență românești trebuie să-și găsească un loc bine definit și acțiunile de rezistență pasivă. În cadrul acestora atitudinea și activitatea românilor expulzați și refugiați din nord-vestul Transilvaniei au avut o importanță și semnificație aparte. Noi ne-am oprit asupra unui ziar din cele 19 ce și-au focalizat activitatea asupra problematicii transilvănene. O cercetare viitoare care va include cu necesitate și activitatea Universității refugiată la Sibiu și Timișoara (activitate extrem de semnificativă din această perspectivă) va reuși să dimensioneze la scara adevărată acest fenomen ce și-a găsit pînă acum un loc marginal în istoriografia noastră contemporană. Dintr-un alt unghi de vedere, cercetarea activității refugiaților și expulzaților învederează că alături de celelalte structuri sociale și profesionale și această categorie de populație oarecum aparte aștepta și era pregătită pentru marea și profunda schimbare ce s-a produs la 23 August 1944. Așa se face că din rîndul refugiaților și expulzaților se vor constitui în primele zile de după 23 August 1944 detașamentele de voluntari care se vor alătura formațiunilor de luptă patriotică și armatei în vederea luptei pentru eliberarea nord-vestului Transilvaniei.

CONSIDERATIONS ON THE FORMS OF MANIFESTATION
AND OF THE CHARACTERISTICS OF THE ROMANIAN
ANTIFASCIST RESISTANCE

(Summary)

In the first part of the article the author insists on the definition of the concept of resistance in general and on the Romanian resistance in particular. He thinks that the Romanian resistance had all the characteristics and mobiles of the European resistance movement. One can define the Romanian resistance as a movement that started in the 4th decade against the fascist danger and from 1940 also against the Horthyst invaders and the German troops stationed in Romania.

A thorough investigation of the Romanian resistance has to insist on both its active and passive forms of manifestation. From this point of view the author speaks about the activity of the refugees and the persons expelled from the north-western Transylvania, a territory arbitrarily taken away from Romania through the Vienna Dictate from August 30, 1940. More than 500 000 such people struggled in their own way against Romania's alliance with the Nazi Germany in order to regain the North of Transylvania. The author thinks that a future monographic work on the Romanian resistance should necessarily include the activity of the Romanian refugees that was only slightly mentioned by the Romanian historiography.

IN MEMORIAM

PROFESORUL HADRIAN DAICOVICIU

În ziua de 4 octombrie 1984 s-a stins din viață, la Cluj-Napoca, profesorul universitar Hadrian Daicoviciu, istoric și arheolog de seamă al țării noastre.

Născut la 11 octombrie 1932 într-o familie de eminenți cărturari, Hadrian Daicoviciu și-a urmat studiile primare și liceale la Sibiu și Cluj, iar cele universitare în domeniul istoriei și arheologiei la Kazan-U.R.S.S. (1951—1953) și Cluj (1953—1955). S-a format în specialitatea istoriei vechi a României și universale mai cu seamă în jurul părintelui său, istoricul, dascălul, marele savant care a fost Constantin Daicoviciu, participând de tânăr pe șantierele arheologice conduse de acesta. După absolvire este încadrat ca asistent la Catedra de istorie a Universității clujene, urcând pe rînd treptele ierarhiei universitare: lector, conferențiar, iar din 1978 profesor, onorîndu-și obligațiile didactice cu multă pasiune, formînd, vreme de aproape trei decenii, promoțiile de studenți care i-au admirat prelegerile pline de vervă și prestigioasa activitate științifică. Doctor în istorie din 1971 și directorul Muzeului de istorie al Transilvaniei din 1974, Hadrian Daicoviciu a fost un bun organizator al mișcării muzeale de la noi, un neobosit susținător al cercetărilor arheologice. În Munții Orăștiei, la Sarmizegetusa lui Decebal, sau în Hațeg, la Sarmizegetusa romană, dar și pe alte șantiere arheologice din țară, a condus campanii de săpături cu pasiunea arheologului împătimit, călăuzit de idealul cunoașterii adevărului.

Lucrările științifice publicate de Hadrian Daicoviciu rămîn înscrise definitiv în patrimoniul istoriografiei românești, dintre care amintim doar sinteza *Dacii* (1965), premiată de Academia Română și tradusă în străinătate și *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* (1972).

Pentru activitatea depusă pe tărîm obștesc, al dezvoltării învățămîntului, științei și culturii, a fost decorat cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

Prin dispariția profesorului Hadrian Daicoviciu Universitatea din Cluj-Napoca, știința istorică și arheologia românească înregistrează o grea pierdere, resimțită de toți cei care l-au cunoscut și prețuit de-a lungul unei activități prestigioase, intreruptă în plină maturitate.

NICOLAE EDROIU

În cel de al XXX-lea an (1985) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în specialitățile:

matematică
fizică
chimie
geologie-geografie
biologie
filozofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

На XXX году издания (1985) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, выходит по следующим специальностям:

математика
физика
химия
геология-география
биология
философия
экономические науки
юридические науки
история
филология

Dans sa XXX-e année (1985) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les spécialités:

mathématiques
physique
chimie
géologie-géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43874

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin „ROMPRESFILATELIA“, sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66.

Lei 35